

ΓΑΡΑ ΓΑΡΑΓΕΒ

БАКЫ
ИШЫГ
1978

1/3.

ГАРА ГАРАЈЕВ

78
Г21

Е. АББАСОВА
КӨРКӘМЛИ СОВЕТ БӘСТӘКАРЫ
Л. КАРАГИЧЕВА
ГАРА ГАРАЈЕВИН ЈАРАДЫЧЫЛЫГ ЈОЛУ
Р. ФӘРҲАДОВА
ГАРА ГАРАЈЕВИН БАЛЕТЛАЭРИ

AKX 154303

Азербайджанская
Резидентская
Библиотека
им. М. Ф. Ахундова

ИШИГ · 1978

Редактору Азербайжан ССР хаалг артисти
То ф и г Гу л и ј е в

КАРА КАРАЕВ

(на азербайджанском языке)

Нәшријат редактору С. Исмајилова.

Рәссамы А. Гәдилов.

Бәдни ва техники редактору Б. Х. Гурбанова.

Корректору Р. Кәтанова.

Чапа нмәләнмиш 24.1.1978-чи ил. ФГ 09065. Форматы 70×90/16. Мелован
кағыз. Физики чап вараги 4.5. Шәрти чап вараги 5.26. Учот нәшр. вараги 4.7.
Сифарииш 16. Тиражи 5500. Гижмати 1 маи. 10 гәп.

Азербайжан ССР Назирлар Советинин Дәвлат Нәшријат,
Полиграфиа ва Китаб Тичароти Ишлари Комитәси.

«Ишиг» нәшријати. Баки. А. М. Шәрифәдә күчәси, 79.
26 Баки комиссары адина мәтбәә, Әли Бајрамов күчәси, 3.

Е. Аббасова

КӨРКӘМЛИ СОВЕТ БӘСТӘКАРЫ

Г ара Гарајев зәманәмизин елә көркәмли бәстәкарларыннан, елә парлаг синаларындыр ки, онун исте'дад вә сәнәткарлығы мусиги сәнәтинин инкишаф јолларыны мүәјјән едир. О, сәнәтдә чәсарәтли вә принципалдыр. Әлдә олунмуш наилијәтләрдә кифајәтләнмәк онун тәбиәтинә јаддыр. Әксинә, һәр бир бөјүк сәнәт гәләбәси ону даһа да сәфәрбәр едир, јарадычылыг фикрини итиләшдирир, она мусиги сәнәтиндә әввәлләр көрүнмәмиш тә'сирли, е'чәзкар чәһәтләри ачмаг имканлары верир. «Сәнәткарын јоруамаг билмәдән тәкмилләшмә јолу будур»¹. Д. Д. Шостакович онун јарадычылығыны белә сәчијјәләндирмишдир.

Гара Гарајевин һәмишә илһамлы јарадычылыг мәһсулу кими гејд олунан әсәрләри тәәлији, оригиналығы илә адамы вәләһ едир. Лакин бәстәкарын бөјүк вә чохчәһәтли сәнәтинин маһијјәти тәкчә бундан ибарәт дејилдир. Бу сәнәт һәјәт һәгигәтләринә әсил вәтәндашылыг мөвгејиндән јашамагдан, она фәал мудахиләдән јаранмышдыр.

Көркәмли сәнәткар бу һагда белә дејир:

«Әкәр инсан өз дөврүнүн идејалары вә һиссләри илә јашајырса вә о, буналары ифадә үчүн дәгиг форма тапырса, өз дөврүнүн һәгигәтини, һәмчинини тә'сирли чәһәтләрини верә билирсә — бу новаторлугдур. Биз һаһмыыз ифада вәситләри ахтарырыг — истәр ади олсун, истәрсә дә гејри-ади вә ја кәскин олсун, фәрги јохдур, — истәдијимиз мағамда онлар бизә јалныз вә јалныз фикримизин ифадә етмәк үчүн кәрәк олур»².

Г. Гарајев Азербайжан мусигисини елә бир инкишаф мәрһәләсинә јүк-сәлтмишдир ки, бу мәрһәләдә о, милли кәрчәклијин һудудларыннан кәнара чыхан мөвзулары да эһатә едә билир. Бәстәкарын мусиги образларынын эәнкинәлији, кенишлији бундан ирәли кәлир. Онлар һәм гәдим тарихимизин сәһифәләриндән сөз ачыр, һәм дә зәманәмиздән, хүсусилә мүасир күнләрдән, кәләчәкдән һәјәчанла данышыр. Г. Гарајевин мүхтәлиф жанрларда бәстәләдији рәнкарәнк сүжетли әсәрләриндә, о чүмләдән Програмы мусигисиндә, бир сөзлә, бүтүн јарадычылығында һәмишә бәстәкарын әсас

¹ «Советская музыка» журналы, 1956, № 6, сәһ. 62.

² «Молодёжь Азербайджана» гәзети, 1963, 18 декабр.

Г. Гарајев, Ч. Пачыјев вэ С. Рүстэмв.

20 жашлы бэстэкарын өз догма, чичэкленэн журдуна һэср етдији никбин, ишыгы одасы — «Үрэк маһнысы» кантатасы сөслэнди.

П. И. Чајковски адына Москва Дөвлэт Консерваторијасында Д. Шостаковичин бэстэкарылыг синфиндэ тәһсил илләри онун һәјатында јени мәрһәлә олду. Бурада һөкм сүрән чошгун һәјатлыг җарадычылыг мүһити она да сирајәт етди. О, өз мүәллимини шәхсиндә исте дады шакирдини чәсарәтлә новаторлуға, јени җарадычылыг идејаларына һөсәләндирмәә гадир мүгтәдир бир сәнәткәры көрүрдү. Г. Гарајев сонралар јазырды: «Мүәллим Шостакович һаггында дәрин һөрмәтлә, миннәтдәрылыг һисси илә, мәрһәббәтлә данышмаја биләмәрәм. Мәним бәдини идеалларымын формалашмасы (һәм дә тәкчә мәнимми!) онун ады илә баглыдыр. Бөјүк устадын шәхсијәтиндәки мәфтунедичилик, өзүнәмәхсус инсани вә бәдини «чазибә» мәни тәзликлә, лап тәзликлә, әкәр бәлә дәмәк мүмкүнсә, башгалашдырды. Бу мүәллимин өз шакирдини сон дәрәчә гүвәтлә тәһсиндә өзүнү көстәрирди. Лакин бу тәһсир онун фикирләрини бұхвалаамыр, әкиннә бэстэкарын җарадычылыг јүксәлишиндә мүстәсна рол ојнајан әсас амил иди»¹.

Г. Гарајев өзүнү һәмчинин мусиги илә онун һәјатына «Ичәсәнәти варлыгын әсас идеја вә мәгсәдләрини дәркетмә васитәси кими»² дахил олмуш С. Прокофјевин шакирди сајыр.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә Г. Гарајевин исте дады сынаглардан чыкыр, даһа да јеткинләшир. О һәинки профессионал устаылығыны артырыр, һәм дә дәриндән әјрәндији һәјаты мусиги образлары илә әк етдирмәјә чалышыр. Биринчи симфонијасында (1943) гәналы-гадаы, аловлу илләрин амансыз һәгигәтләри бүтүн драматиклији илә өз әксини тапмышдыр. Һәмин әсарин мүндәрәчисини епиграф көтүрүлүшү бу сөвләр чох долгун ифадә едирди: «Вәтәнин азадлығы вә истигәлијәти уғрунда өз чанындан кечмиш гәһрәманлара ешг олсун!».

1945-чи илдә онун бэстәкар Ч. Пачыјевлә биркә јаздыгы «Вәтән» операсы көркәмли җарадычылыг наилијәти кими Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлдү.

Г. Гарајев Икинчи симфонијасыны 1946-чы илдә консерваторијада охујаркән тамамлады. Симфонијадакы ајдын мусиги дили, оријинал җарадычылыг ахтарышлары, сәнәт инчиләринә хас олан элван бәјалар бэстәкарын кәләчәк әсәрләринини мүвәффәгәјјәти барәдә чох шәј вә д едирди.

Г. Гарајев Бакыја өз гаршысына ајдын бәдини мәгсәд гојан камил, јеткин сәнәткар кими гајытды. Үслубуунун фасиләсиз инкишафыны тәһмин едән вәтәндашылыг, «өзү» илә «үмумун»¹ арасында гырылмаз эләгә — бэстәкарын әсас җарадычылыг принципләри олду.

Мүхтәлиф жанрларда җаратдыгы әсәрләр бэстәкарын јени җарадычылыг мәрһәләсинин уғрулу башлангычындан хәбәр верирди. Симла аләтләр үчүн Икинчи кватрет (1947) дә мәрһә һәмин дөврүн мәһсулудур. Онун ашығвари-посторал мусигисини образ-интонасија гурулушунда, табияти етибары илә мотарствари композијасында һәјатын мүхтәлиф тәрәфләринин аһәндәр тәһсәсүмү ајдын ешидилир. Даһа сонралар Пушкинин сөвләринин җаздыгы «Мән сизи севиридим» вә «Күрчүстанын тәпәләриндә» ады романсларынын мусигисиндә исә лирик образлығын дикәр јени чәһәтләри өзүнү көстәрир.

1947-чи илдә Низаминин әсәрләринин әсасында јаздыгы «Лејли вә Мәчнун» симфоник поемасы (бу әсәр дә ССРИ Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлүмүшдүр). Г. Гарајев бөјүк шөһрәт кәтирди. Низаминин инсана сонсуз мәрһәббәтлә долу фәлсәфи поезијасы Г. Гарајев үчүн елә бир һәгиги эдәби әмин олмушдур ки, бэстәкар өзүнүн чидди бәдини сәји нәтичәсиндә, еләчә дә мусигила театрын имкәналары дахилдә ону конкрет тәләбләрә уғунлашдырмыр, биринчи композијисилә долгун балет әсәри җаратмышдыр.

Орта әср гајда-гануналарына гаршы үсјан едән гәдим мәрһәббәт мөвзусу үмумиләшмиш — психолоји руһлу мусигидә ачылыр. Гәһрәманларын нарат чырпынтылары, һиссләринин кәркинлији вә зәриф-үдәви дујгулары поэмада хошбәхтлик һаггында арзуларын үстүнү алмыш гаранлыг мүһитин рәмзи олан тәлејин амансызлығы илә гаршы-гаршыја гојумушдур.

Чох кечмир ки, Г. Гарајев Низаминин һуманист җарадычылығынын тәһсири алтында «Једди көзәл» балетини јазыр. Бу дәрфә јалныз бир поэма дејил, мәрһүр «Хәмсә»дәки бүтүн поэмаалар либреттонун (мүәллифләри

¹ «Советскаја музыка» журналы, 1967, № 11, сәһ. 26—27.

² «Советскаја музыка» журналы, 1961, № 4, сәһ. 89.

¹ «Советскаја музыка» журналы, 1967, № 11, сәһ. 26—27.

И. Хидаятзаде, С. Раһман ва Ҷ. Слонимскидир¹⁾ адаби асосыны ташкил етмишдир. Низами сўжетларинин мотивлариндан сарбаст истифода олунмушдур. Балет жени персонажлар котириламишдир ки, онларин да прообразлары поемалярин гәһрәманлардыр. Буниула белә Низаминин идејасы — шаһ һакимијатинә гаршы мүбаризәдә хаалгын галиб кәләҗәји идејасы горуунуб сахланамышдыр.

Һәгигәт вә фантастика, драматиклик вә мүбалиғә, әјанилик вә психоложи әһвал-руһијә—бүтүн буилар ваһид идеја истигамәтинә табе едиләрәк Г. Гарајев мусигининдә вәдәт һаһында мејдана чыхыр. Балетин асас гәһрәманы хаалдыр. Зулмә, әсарәтә гаршы мүбаризә апаран эмәкчи хаалгын һәјәты әсәрдә долун бојаларла верилмишдир. Өз әхлаги идејаларына хәјәнат әләмәјән кәч Ајишәнин образында онун сәәдәтә шиддәтлә мејди ифадә олунмушдур. Ашыб-дәшан мелодијаларын сарбаст әхты һәм рәһсизлик вә истибад үзәриндә, һәм дә парылтылы әјләнчәләрин, башкичәлләндирән мүһитин гәлбизалији үзәриндә гәләбә чалараг, көзәл һиссләр доғурур.

1952-чи илин нојабрында Г. Гарајевин жени симфоник партитурасы — парлаг, әлван оркестр бојаларына малик «Албан расодидјасы» сәсләнир. Бәди идејасына көрә тамамилә фәртләнир, Глинканы испан увертүрасы илә сәсләнир вә әсәрдә дә хаг һәјәтынин түкүнмәз гүввәси башга чәһәтәдән образлы шәкилдә ачылыб көстәрилмишдир. Г. Гарајевин арајыб-ахтаран, нараһат јарадычылыг дүшүнәси ону сон дәрәҗә һејрәтләндиричи жени вә әсарәтәли фикрә котириб чыхарыр. Бәстәкар С. М. Киров адына Ленинград Опера вә Балет Театрынын хадимләри илә бирликдә Питер Абраһамсын «Илдырымлы јолларла»¹⁾ романы әсасында мүасир мөвзуда балет үзәриндә ишләјир, өз инсани һүтуғлары уғрунда мүбаризәгә галмыш Чәнуби Африка хаалғарынын һәјәтыны мусиги-хореографија вәситәси илә тәҗәссум етдирмәји, чоғлары мүмкүн һесаб етмирид. Лакин кечилмиш јоллар Г. Гарајев чәлб етмир. О, мусиги сәнәтинин ифадә күчүнә архаланараг, бөјүк сәјлә, илаһамла ләзыми тәҗәссум формалары ахтарыдыр. Онун үчүн әсас мәсәлә динләјичи-тамашачы илә «сәмими вә инандырчы сөһбәт» иди.

«Илдырымлы јолларла» балетинин јаранмасы өлкәнин мәдәни һәјәтында әләмәтдәр һадисәјә чеврилди, о, совет мусигининин мүтәрәғги истигамәтин бир даһа бөјүк бәди гүввә илә ачыб көстәрди. Бәстәкар гараларын вә «рәнкаләрин» мүстәмләкә һәјәты һагғында ачы һәгигәти «маскасы вә бәзәк-дүзәксиз» сөјләди. Г. Гарајев чохдан нараһат едән мөвзү — һәр шәјә галиб кәлән мәнәббәт һагғында һекајә кәскин ичтимаи-сијаси шиддәтлә, гәзәблә сәсләнир. «Бәшәр өвладлары, мәнәббәт һагғында охујун. Орғанлар вә тызлар, мәнәббәт һагғында охујун. Гәлб вә дүшүнәсин севки илә долу оланлар һагғында охујун. Кин-күдурәтин јаратдығы сәрһәдләри дағыдан,

¹⁾ «Једди көзәл» балети 1952-чи илдә Бакида тамашаја гојулушдур. Гурулушчу режиссор П. Гусев, дирижор К. Абдуллајев, рәссамлар Ф. Гусак вә Ә. Алмасзаде. Балет бир чох совет вә харичи өлкә театрларында (Ленинград, Новосибирск, Кијев, Прага вә с.) көстәрилмишдир.

²⁾ Балетин инак тамашасы 1958-чи ил январын 4-дә һәмин театры әһнасиндә көстәрилмишдир. Гурулушчу режиссор К. Серкејев, дирижор Е. Грикуров, рәссам В. Доррер. «Једди көзәл» кини, «Илдырымлы јолларла» балети дә бир чох совет вә харичи өлкә театрларында — Москвада, Казанда, Минскдә, Варшава, Брида, Братиславада вә с. тамашаја гојулушдур.

күтбејинлији вә чәһаләтә гаршы сәдд чәкән севинч һагғында охујун. Зәмановинин маһнысыны охујун... Әдәвәт һагғында охујайын. Мүһарибә һагғында јох, мәнәббәт һагғында охујун!» — П. Абраһамсын бу сәдә вә сәмими сөзләриндә Г. Гарајев вә тамашанын диқар јарадычылары — либретто мүәллифи Ҷ. С. Слонимски вә гурулушчу К. Серкејев вәтәндашлыг чағыршыны ешитмиш вә ону мусиги-сәһнә образларында һәрәрәтлә тәҗәссум етдирмишлар.

Чәнуби Африка фолклоруну узун мүддәт вә сәјлә өјрәнән бәстәкар онун гејри-ади услуб хүсусијәтләринә дәриндән бәләд олмушдур. Г. Гарајевин жүксәк усталыгы Чәнуби Африка хаг мусигинини мүасир мусигинин әәнкин имкәнарлы илә гырылмаз сурәтдә бағламаға имкан вермиш вә буниула дә бәстәкар тәрәвәтли аһәнқардыға, тәзә интонасија кејфијәтләринә наил ола биимишдир. Бәстәкар балетин мусигининдә Африка мусиги фолклоруна хас олан хүсусијәтләрдән, характерик интонасијаларындан вә ритмләрдән үзви сурәтдә истифадә етмәклә көстәрмәк истәмшишди ки, әәнкиләрин вә рәнкаләрин мүасир мусигининдә өзүнәмәхус симфоник инкишаф принсипләри вәрдир. Мусигинин мәнәз белә тәфсири әәнчи хаалғарынын мәнәшәти, характери, психолокијасы вә ичтимаи тарихи һәјәт тәрәзинин дүзкүн бәди тәсвиригә көмәк етмишдир.

Балетин мусигиси әсәл симфония услубундадыр. Бурада һадисәләри мүшәјәт едән сәдәчә рәгс епизодлары јохдур, әксинә, һадисә рәгини вәситәси илә «ичра олунур». Мүстәғил, ардычмы инкишаф едән вә бир-бири илә гоғушан интонасијалар драматуржи хәтләр арасындакы гаршылыгы әләгани мүәјјәнләшдирир.

Долғун, тәсирли бојаларла рәсм олунмуш хаг сәһнәләри — кениш симфоник лөвһәләр Чәнуби Африка рәгс сәнәтинин табитини, өзүнәмәхус көзәллијини ачыр. Бәстәкар Чәнуби Африка һәјәтынә бүтүн чоғнулуғу вә рәнкарәнклији илә көзләримиз гаршысында ајдын сурәтдә чанландыра биляр. Хаг образы рәсм едиләркән мусиги жүксәк температурлә, чоғуғулуғла сәсләнир. Буна паралел олараг бәстәкарин диқар шәрһи — зилләт чәкән хаалгын дүјәни поэтик сурәтдә гаврамаг бачарығы дә көстәриляр. Бу, хүсуси драматуржи мәна сәк едир: чохәсрлик көлә вәзијәтиндә јашајан, азадлығдан мәһрум олмуш эмәкчи хаг көзәллији дујмаг үчүн инчә, һәссас гәлбини горујуб сахламышдыр. Тәсәдуфи дејилди ки, балетдә тәбиәт образларына бөјүк рол верилмишдир. Сирли-сәксәкәли кениш вәлд¹⁾ јалныз тәбиәт фону дејилдир, бу өзүнәмәхус чансыз иштиракчы, баш вәрәчәк гәлбә һадисәләрин кәдрәли шаһидидир.

Мүәјјән мәсәдә јөнәлдимиш мусиги драматуркијасынын инкишафы биринчи пәрдәдәки парлаг, шән күтләви рәгсләрдән ахырынчы пәрдәдәки фәзиәви-гәһрәманлыг образлылығына котириб чыхарыр. Бу күчүл вә јекдил хаалгын чоғуну мүбаризә әмини көстәрон монументал фрескадыр. «Учсуз-бучагсыз доғма Африка торпағында хаалгын сәәдәти уғрунда мүбаризәјә биркә кедән рәнкаләрин вә зәнциләрин гәзәбли јүрүшү башлаыр» — тамашанын програмында финал сәһнәсинин мәзмуну белә тәсвир олунур.

¹⁾ В е л д — Чәнуби Африкада дәрә-тәпәли чөл.

Г. Гарајев көзэллик вә хошбәхтлијини солмаз идеалынын төчәссүмү олан аг дәрили гыз Сари вә рәнкил Лении мөвзусуну елә е'чазкар мусиги илә сәчијјәләндирмишдир ки, өз эәзмәти илә бу мусиги дүнја мусигисинини ән иләмлы мелодиялары сырасына дахил едилә биләр. Балетдәки дуэт сәһнәләри классик адажиолардан бир чох чәһәтдән фәргләнир. Олар һеч дә һәмишә көзәл һиссләр ашылајан лирик парчалар олараг галмыр, драматик тәсирә малик олур, үмидсизлик, изтирәб, нифрәт һиссләринини ифадәчинә чеврилир. Балетдәки әсас дуэт тәнтәнали мәнәббәт һимни кими сәсләнир. Әслиндә, о, бүтөв симфоник поемадыр. Бундан сонра сәсләнән көврәк, гүссәли бешик маһнысы — гәмкин електија тәрәнәси өз мәнәббәти илә «дәрисинин рәнкиндән асылы олмајараг инсан һәмишә инсандыр» (П. Абраһамс) фикрини сүбүт етмәк иттидарында олан Лениинин вә Саринин кәдәри тәлејиндән сөһбәт ачыр.

Өмрүнү баша вуран мүстәмләкәчиләр дүнјасы публицистик кәскинликлә ачылыб көстәрилир. Гротеск, кинајәли күлүш — бунлар «агларын» тәсвириндә әсас вәситәләрдир. Вәһши кеф дөгигәләри, дашгәлбл вә «јүксәк мәдәнијјәт» механистик маршда биләрәкдән тәһриф олунан интонәсијяларла вә бәситләшдирилмиш гәдим рәгсләрлә рәсм олунур.

Сәнәткар-психолог, кешиш симфоник ләвһәләрин јарадычысы бәди форманы, оркестрләшдирмәнин, һорманијянын вә полифоник јазынын маһир устасы, иләмлы мелодиялар мүәллифи кими Г. Гарајевин чохчәһәтли мәзијјәтләри бу балетдә сон дәрәчә парлаглығы илә өзүнү бүрүзә вермишдир. Бәстәкар үмүмбәшәри етик нормалары ән әнәви мусиги — хореографија жаирында совет сәнәткарынын — коммунист сәнәткарын мөвгејиндән әкс етдирмәк үчүн өзүнүн зәккин профессионал тәчрүбәсини «сәфәрбәрлијә» алмышдыр. «Илдырымлы јолларла» балети һаггында Назим Никмәт белә демишдир: «Гарајевин мусигиси әсил мүасир совет мусигисидир»¹. 1967-чи илдә Совет дәвләти јарадылмасынын 50-чи илдөнүмү бәрам едиләркән Г. Гарајевин өлкәмизин мусиги мәдәнијјәтинин инкишәфында көркәмли хидмәтләри јүксәк гижмәтләндирилмиш, «Илдырымлы јолларла» балетинә көрә она Ленин мүкафаты верилимишдир.

Г. Гарајев өзүнүн дикәр әсарләриндә дә ән әнәви жанрлар һаггында ади аңлајышлары «дагытмағы» давам етдирир. О, инсан гәлбинин даһа дәрин кушәләринә нүфуз едир, түкәнмәз мәнәви көзәлликләринин тәрәннүмүндән јорулмур.

Бир гәдәрдән сонра Г. Гарајев мусигисинә Орта әср мөвзусу јенидән дахил олур. Сервантесини мәшһур гәһрәманы, шәһрәтли «чәнкавәри» бәстәкарын «Дон Кихот» (1960) симфоник гравүрләриндә јенидән јашамаг һүгүгу газаныр. Бурада романдакы сүжәт ардычылығыны тәхмини олса да ахтармаг дүзкүн дејилдир. Г. Гарајевин Дон Кихотун сәркүзәштләри вә һәјәтиндакы көзәлнимәз дәјишикликләр марагландырмыр. Һәмишә олдугу кими, бәстәкар бунларын арасындан әсас чәһәти — хејрхәһлыг наминә гәһрәманылыг көстәрмәк истәјән вә тәһналыга мәнкум едилән, Орта әср гәјдаларынын әталәт кирдабында һәлак олан инсанын фәдакарлығыны дүјүб-«охуја» билимишдир. Бәстәкар жанр вә композисија штрихләринә көрә фәрг-

Мәшһур совет бәстәкары Д. Шостакович вә Г. Гарајев.

¹ Совет балет театрынын иңчиләри. А., 1962, сәһ. 5.

лэнэн орижинал эсэр — өзүнэмэхусус сунта — симфонија жаратмышдыр. Бу-
раја характеринэ көрө жыгчам вэ ајдын олан, ваһид бир консепсидянын
ифадесинэ жөнөдимиш сөккиз биткин миниатүр дахилдир.

Фэлсәфи проблемлэрэ мараг Г. Гарајев жарадычылыгынын көлөчөк
инкишафыны мө наладыран, шөртлэндирэн эсас мө жардыр. Некајетини
романтик жүксаканји, бојаларын чошгун тэмтарагы јох олуr. Инди мусигинини
образды мээманууну иак нөвбөдө дэрин дүшүнчөлөр вэ тэмкинди һисселэр
тэшкил едир. Г. Гарајев гөдим сөнөткарларын сөнөтиндэки бир сыра чөһөт-
лэри јенидэн чанландырыр. И. С. Бах жарадычылыгы илэ элагэсин хусусилэ
нэзэрэ чарпыр. Ејни заманда, Г. Гарајевни бэстөкардыг дэст-хэттинин эн
јени үсуллары марагандырыр. Һәр шејдэн эввэл, инструментаал мусиги
бэстөкарын дигтэтини даһа чох чөлб едир.

Скрипка илэ фортепиано үчүн соната (1961) — инсан һөјатынын проб-
лемлэри үзэриндэ көркин дүшүнөн бэстөкарын өзүнэмэхусус лирик етира-
фыдыр. Г. Гарајев мүхтәлиф илэрдэ балет вэ симфоник партитураларла
јанашы үзэриндэ ишләдији фортепиано үчүн «24 прелүд» (1963) силсилэ-
сини баша чатдырыр. Дөрд дөһтөрдөн ибарөт инчө миниатүрлөрдэки мүх-
тәлиф эһвал-рубијјэ адамы валөһ едир. Булардан санки Г. Гарајев үсул-
бууну такамүл хөтти ајдын көрүнүр. Илк пјеслөрдэки хаал мусигиси илэ
ашыланмыш рөнкарөнк мөзэрэлэрин тэсвириндэн дөрдүнчү дөһтөрдэки,
эсиндэ полифоник дөһтөрдэки дэрин фэлсәфи дүшүнчөлэрэ доғру көзө-
көрүнмөз теллөр узаныр.

14 Г. Гарајев Үчүнчү симфонијасыны (1965) вэ Скрипка илэ оркестр үчүн
концертини (1967) јазамагла өз жарадычылыгында үмумиләшдирилмиш,
фэлсәфи образларын апарычы ролуну мөһкөмлөндирмишдир. Һәр ики эсэ-
рин мусигисиндэ инчө интеллектуалдыг вэ жүксөк лирика һөкм сүрүр. Бу-
нуула јанашы, һәр бир эсэр үчүн өзүнэмэхусус мусиги — драматуржи штрих-
лэр тапыамышдыр. Бэстөкар бојаларын рөнкарөнк парлагылыгындан
имтина едөрөк билэрөкдөн ифадэ васитэлэрини мөһдудлашдырыр (бурада
оникитонду адланан техникадан истифадэ олунмушдуr). Чидди интонасија
инкишафынын сөрт мәнтиги бурада эсас жарадычылыг принципидир. Бу,
үчүнчү симфонијада ашыг мусигисинин таныш чизкилэри илэ сөчијјөлөнөн
скертсода өз ифадэсини тапмышдыр.

Г. Гарајев кими јеткин, фәал вэ чөсарөтли сөнөткарын жарадычылыгынд-
да баш верән бөјүк дөнүшлэри эввэлчөдөн дујмаг чөтиндир.

Эсас чөһөт будур ки, Г. Гарајев нәји ифадэ едирсә-етсин, нөдөн сөһбөт
ачырса-ачсын, онун гәлэминдэн чыхан бүтүн эсэрләр һәмишә һөјат һәгигәт-
лэрини дэриндэн дујан бөјүк сөнөткарын фикирлэри илэ ашыланмыш олур.
Бэстөкар өз жарадычылыг мөрамнамэсини белә мүјјөнләшдирир: «Сөнөт-
карын хагла гырымаз мө нөви элагэсиндэ эн башлыча сөнөтдө онун «миль-
лэ өзүнүдәркидир». Бу фитри кејфијјөт мөһкәм профессионалдыгла вэ
элбөттө ки, әсил бөјүк истә дадла бирләшөндө бэстөкар гаршысында олду-
ча кениш перспективләр ачылар...»¹.

Г. Гарајев дөврүмүзүн севимли бэстөкарларындан биридир. Онун му-
сигиси мүхтәлиф өлкәлөрдә сәсләнир, көркәмли сөнөткарларын тәфсириндә
ифа олуур. Кениш аудиторија үчүн нэзәрдә тутулмуш бу мусиги динләји-
чиллэри мө нөви чөһөтдөн зәнкинләшдирир. Г. Гарајевни эсэрлэри илэ јени
бэстөкарлар нәсиллэри јетишир, шөһрәт зирвәсинә галхмыш бэстөкарын өзү
исә эввәлки кими ирәлијә — һүдүсүз бәди кәшфләр дүнјасына, «һөјат
һәгиги уғрунда дөјүшә» чан атыр.

¹ «Советская музыка» журналы, № 11, сөһ. 26.

бајчан районларына көндөрдү илк фольклор экспедицияларындан биринчөө башчылыгы едир, чохлау маһны вә рәгс һавалары, ашыг жарыдычылыгы нумуналары топлаһыр.

Москва Дөвләт Консерваториясында охудуғу вахталарда (1938—1946-чы илләр) Г. Гарајевин симфоник мусигиҗә олан марағы даһа да артыр. Үмумийәтлә бу дөвр бәстәкарын жарыдычылыгы тәрчүмеји-һаағында чох муһүм дөврду. Естетик тәәсүратын әәнкинлији, пајтахтын әдәби һаја-тыннын фәаллыгы, Москва консерваториясындагы доағун жарыдычылыгы шәрәити Г. Гарајевин жарыдычылыгы чошғунлуғуна тәкан верир вә бәстәкар сонәтинә ијјәләнмәк арасуна һәр вәситә илә көмәк едирди.

Көркәмәл совет мусигичиләри С. Василезко, А. Александров, Г. Литински, А. Мазел Гара Гарајевин муәллимләри оламушлар. Консерваторияны гуртаран кими, сон дөрд ил әрзиндә Д. Шостаковичин бәстәкарлыгы синфиндә охумағ она муәсир дөврүн дигтәләји һадисәләрини гаврамаға, сәнәтдә өз шәхси үслубуну тапмағ уғрунда инадла чалышмаға имкан вермишди.

Бәстәкар 1939-чу илдә Бөјүк оркестр үчүн «Азәрбајчан сүйтәсы»нын јады. Дөрд һиссәдән: «Кириш», «Варнасијаһар», «Интермессо» «Финал»дан ибарәт олан бу сүйтә сәмимиалији, күмраһлыгы, образларын тәнтәнәли көвәәлији илә дигтәти чәлб едир. Әсәрдә Азәрбајчан хағ маһны вә рәгс-ләринин мелодик ифадә хүсүсийәтләри вә ритмләриндән, хағ инчәсәнәтинә хас олан инкишаф үсулларындан кениш истифадә едилмишдир. Сүйтанын партитурасында келоритли оркестр јениликләри дә чохду.

Г. Гарајевин һөмин илләрдә бәстәләдији «Пассакалија вә үчмөвзулу фуга» (1941) адыл симфоник әсәри дә Азәрбајчан мусигисинә јенилик кәтирмишдир. Бу јенилик, һәр шәјдән әввәл, классик чохсәси әнәзаләри Азәрбајчан мусигисинә олдугча тәби һалда тәтбиғ етмәкдән ибарәтдир.

Муһариб илләриндә Г. Гарајев фашист ишғалчыларына гаршы мубаризә мөвзусуну мусиги дил илә ифадә етмәк кими чәтин бир ишә киришиди: бәстәкар ики һиссәдән ибарәт си-минор симфониясы јаратмағ фикринә дүшдү вә ону 1943-чү илдә мүвәфғәјијәтлә баша чатдырды.

Биринчи симфониянын эпиграфы — «Вәтәнимизин азадлығы вә истигәлијәти уғрундакы дөјүшләрдә һәлак олан гәһрәманларә әбди ешг олсун!». — мүәллифин әсәрә кириш шәклиндә вердији бир нөв програмдир. Әсәрин соната формасында јазылмыш биринчи һиссәси парлаг образ тәәд-ләры илә доағунду, кириш мусигисиндә гүввәтли ирадә дујулу, әсәс партијанын маршы экспрессив вә салсидир; јардымчы мөвзунун лирикасы сәми-мидир. Симфониянын икинчи һиссәси һәлак олуш дөјүшчүләрин хати-росинә һәср едилмиш матәм мусигиси кими верилмишдир. Бу һиссә өз композициясына көрә чох марағлыдыр, симфониянын ән әнәви һиссәләри-

Нијәзи, А. Тер-Кевондјан, С. Рустәмөв, Г. Гарајев, Ч. Гачыјев вә башгалары муғамлары нота јазмағла артығ 30-чү илләрдә јакын «Шәрт» вә «Авропа» мусигиси арасында кечил-мәк сәдәрин олмадығынын тамамилә субүт етиләр. Һалбуки буржуа мусигишүнаслары маһа бу сәдәрин мөвчәд олуғуну идна едирдиләр (бизим күнләрдә дә идна едәләр, јоғ дејил). Хағ мелодиясына хәләл кәтирмәдән, онун гурулушунда олан чүз и фәрг, мәсәли, фортелиано гурулушунә нисбатән фәргли олан муғамларын нота јазылмасы Совет Иттифағы хағларыннын мусиги мәдәнијәтинин јакынашмасы имканынын субүт едән амин-ләрдән вә бу јакынашма јолунда әмәли тәдбирләрдән бири иди.

нин типик чизкиләринин (Аста, Скертсо вә Финал) матәм мөвзусунда адыл симфоник вариасија бәстәләмишдир. Бурада ағыр, изтираблы, кинли, истеһзалы, амансыз өлүм образлары саф лирикадан үстүндүр.

Бәстәкарын илк дәрә 1944-чү илин декабрында Тбилисидә Загафгазија республикаларынын мусиги онкүнлүјүндә ифа едилмиш си-минор симфониясы мусиги әләминдә бөјүк марағ ојатмышдир. Көркәмли мусиги һадимләри — С. Василезко, Р. Гајев, Ј. Шапорин вә совет мусигисинин баш-ға усталары кәнч бәстәкарын бөјүк сәнәткарлыгы габилијәтинә малик оладу-ғуну гәјд етмишләр.

Г. Гарајев 1946-чы илин јазында, Москва консерваториясыны битир-рәкән Икинчи симфониясыны (До мажор) баша чатдырды. Симфония һөмин ил Азәрбајчан Дөвләт Филармониясынын оркестри тәрәфиндән Бақыда ифа едилди.

Беш һиссәдән ибарәт олан бу көвәл әсәрдә Бөјүк Вәтән муһарибәсинин гуртамасы илә әләғәдәр оларағ, совет адамларыннын кечирдији севинч һис-си тәсвир едилмишдир.

Биринчи һиссәнин мусигисиндә нәзәрә чарпан классик форма вә инки-шафнын јығчәмлыгы (сонатина) мөвзу дәјишкликлијинин јүкәк техникасы илә улашыр. Икинчи һиссәнин (соната формасы) кәдәри лирикасы өз сә-дәлији вә эмоционал мәзмуну илә дигтәти чәлб едир. Үчүнчү һиссәдә — скертсода — хағ бәјрамнын парлаг мәнәзәрәләри верилмишдир ки, бурада адо-тонаалыгы, тембрләр, ритм вә темпәрәрин кәскин зиддијәтләринин өзүн-дә чәмләшдирән мусиги сурәтли һәрәкәтин ваһид ахынннда инкишаф едир. Симфониянын ән јакшы һиссәси диләјичини дәрин фәлсәфи дүшүн-чәләр вә фәчиәли үмумиләшдирмәләр әләминә апаран дөрдүнчү һиссәдир. Бурада муғам импровизасиясы принсипләрини классик пассакалија жанры илә бирләшдирән бәстәкар, куаминасијаја доғру јүкәсән фәсиләси драма-тизм сәһәсиндә бөјүк усталыгы көстәрир.

Г. Гарајевин бу орижинал вә чәсәрәтли жарыдычылыгы үслубу сонрлар Азәрбајчан мусигисиндә мүхтәлиф истиғамәт ады. Әсәрин финалына, јәни симфониянын бешинчи һиссәсинә кириш кларетини ифасында көвәл мелодия илә башланыр, бундан сонра каһ ашыг һавалары, каһ хағ рәгси, каһ да марш жанрлары илә әләғәдәр олан чәд вә фәрәһли, кәдәри вә әф-фәр шәнлији образлары сурәтлә кечәрәк рондо-соната формасыны јарадыр.

До-мажор симфониясы Г. Гарајевин жарыдычылығынын биринчи мәр-һәләсинә јекун вурду. Бу симфония бәстәкарлык техникасынын тәкмилл-ләшмәсиндә онун үчүн муһүм дәнүш нөгтәси оладу. Бу симфонияда, әввәл-ләр јазылмыш әсәрләрин һәр һансында олуғундан даһа чох, јакын кәлә-чәкдә истә дады һәртәрәфли вә парлаг кенишләнчәк маһир симфониячы нәзәрә чарпыр.

Г. Гарајев Москва консерваториясыны битириб Бақыја гајдыр. Һө-мин вахтдан бәри онун тәкчә жарыдычылығы дејил, һәм да бүтүн чохчәһәтли фәалијәти Азәрбајчанын ичтиман-мусиги һәјәти илә ајрымлаз сурәтдә бағ-лыдыр.

Бәстәкарын шәхси жарыдычылығынын чичкәләнмәси дә, онун бөјүк ис-тәдадыннын сурәтли јүкәслиши дә һөмин вахтдан башланар.

Г. Гарајевин 40-чы илләрин ахырларында јадыгы әсәрләрин, демәк олар ки, һамысы дәјәрлидир вә онар Азәрбајчан мусигисинин бу вә ја

Г. Гарајев тэлэбэлэри илэ.

20

дикор жанрынын инкишафында мүһүм рол ойнамышдыр. Бэстэкарлар һәмнин дөврэдэ жазылыны эсэрлэринин чоһу радио вэ телевизија верилмишлэриндэ, концертлэрдэ сасэлэнир. Совет Ордусунун 30-чу илдөнүмүнэ һэср олунмуш шеһпурларда симфоник оркестр үчүн жазылыны «Тэнтэнэли маршы»да (1948) һәмнин эсэрлэр сырасына даһилдир. Бу марш күртэви эһәмийэт кэсб едэрэк, республикада халг баһрамларында, нүмажишлэрдэ, тэнтэнэли кечэлэрдэ даим сасэлэнир.

Һәмнин дөврэдэ психоложи чэһэтдэн мүрэккэб олан бөһүк мөвзулар, азадлыг уғрунда мүбаризэ апаран инсанан шэһсийэтинэ бэстэкарда ојанан мараг хусусилэ дигтэталэјигдир. Идејаларын һуманист истигамэтлајији Г. Гарајевин мусигисиндэ, сэнэткар јеткинлэшдикчэ даһа да гүввэтлэнир вэ мөһкэмэлэнир. Бу чэһэт өзүнү илк дэфэ, жүксэк илһамла жазылыны «Лејли вэ Мэчнун» симфоник поемасында чоһ ајдын көстэрмишдир.

Поема, XII эсрин көркэмаи Азэрбајчан шаири Низами Көччэвинин анадан олмасынын 800 илајијинин бајрам едилмэси илэ элагэдэр олараг, 1947-чи илдэ жазылынышдыр. Симфоник поеманын үмүмилэшдириммиш програмы бөһүк һуманист шаирин ејни ады поемасынын мусиги ифадэсидир. Бу эсэр тез бир заманда бейнэлхалг мигјасда шөһрэт газанмышдыр. Поема илк дэфэ Бақыда, шаирин шөрэфинэ верилэн тэнтэнэли концертдэ ифа едилмиш вэ сонралар совет дирижорларынын бир чоһунун репертуарына даһил олмушдур.

Бу эсэр һәм бейнэлхалг фестивалларда, һәм дэ мүхтэлиф өлкэлэрин симфоник оркестрларынын ифасында дэфэлэрлэ сасэлэнишир. «Лејли вэ Мэчнун» симфоник поемасы граммафон ваљына жазылынышдыр; бу валлар һәм өлкэмиздэ, һәм дэ Чехословакија, Румынија вэ Америка Бирлэшимши Штатларында бурахылынышдыр. Исте дадала бэстэлэниши бу эсэр 1948-чи илдэ ССРИ Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлүмүшдүр.

Лејли вэ Мэчнун — Шөрғ хаалгарынын гэдим вэ орта эср афсанэлэриндэ, Низами, Новаи, Рудэки вэ Фүзулинин шеһрэлэриндэ, ашыгларын нағылларында эбэди јашајан гөһрэманадыр. Бу гөһрэманаһар һэлэ узаг кечмишлэрдэ маһир халг сэнэткарлары тэрэфиндэн бэди миниатюрлардэ, ронкаронк халчаларда вэ сахсы габларда шөһрэтлэндирилимиш, эсримизин эввэлиндэ исэ Узејир Гачыбэјов тэрэфиндэн илк Азэрбајчан операсында, даһа сонралар өзбөк, түркмэн, тачик бэстэкарларынын мусигисиндэ тэрэнүм едилмишир. Бу гөһрэманаһарын кэдэрли талэјини Г. Гарајев дэ дэрк стмишир. Совет сэнэткары Низами поемасынын эсас фикрини — азадлыгсе-вон инсан руһунун эбэдилеји вэ бөһүкүлүју һаггындакы фикрини — јенидэн дэрк етмиш вэ мусиги дила илэ сөјлэмишир.

Бу эсэр бирнисали симфоник поэма үчүн эһнэви олан соната формасында, лакин јени трактовкада жазылынышдыр: бир чоһ мөһүм олан нүмүналэрдэн фэргли олараг, Г. Гарајевин поемасынын мүстэги ишлэниши фэсли јохдур; бунун эвэзиндэ исэ материал эсэрин дикор фэсиллэриндэ — киришдэ, експозисијада вэ реприздэ хејли инкишаф етдирилишир.

Поеманын мусигиси күчлү еһтирасларла, кэскин индијјэтлэрлэ долу-дур. Аталарын мүстэбид ихтијары, орта эср хурафаты Лејли вэ Мэчнунун мэлһэбэтинин үстүнү гара бууд кими алмышды. О дөврүн гаһуналары ики кэнчи бир-бириндэн ајырыр, онлары дөзүлмэз эиллэтэ салыр, ноһајэт, мэлһ едир...

Эсас партијанын мусигисини динлэјэркэн дастан, гээлэ вэ тэснифлэрдэ Гејсин илэ үчүн Мэчнун кими тэрэнүм едилдијини баша дүшүрсэн. Мусиги санки һэр шеји јандырыб-јахан еһтирас аловуна бүрүнүмүшдүр. Севинч вэ агрынны, гээлэб вэ үмидсизлији өзүндэ бирлэшдирэн баш партија олдугча жүксэк эмосионал зирвэјэ чатыр, динлэјичилэрин гаршысында даһа бир образ ајдын вэ пақдыр, хејал кими инсаны чэлб едэн вэ ганадландыран мэлһэбэтин зирвэси илэ нураһынышдыр. Мэкэр мэлһэбэт зоракылыгдан, нифрэтдэн, өлүмдэн күчлү дејилими? Симфоник поеманын икинчи (көмакчи) мөвзусунда Г. Гарајевин жүксэк вэ чоһгун мелодик устадыгы өзүнү көстэрмишир. Ээ эмосионал мээмуну чэһэтдэн ифадэли, даһил инкишафы чэһэтдэн классик вэ чевик олан бу мөвзу бүтүн јердэ галан мөвзуларын үзэриндэ санки сүзүр, эсэрин лирик зирвэсинэ чеврилир. Мүзэлиф, поеманы ахырында (кода) — урэклары парчалајан кэдэрли тамамлајычы мөвзу-дан сонра бу мусиги образына бир даһа гајдыр. Лакин динлэјичилэр өлүм-дирим мүбаризэсинэ киришимши образлары артыг унда билмир. Накам севки мөвзусу эһифлэјир, бүтүн оркестрин сонунчу кэскин аккорду етираз парталајышы вэ ачы тээсүфү кими сасэлэнир.

Низами образлары эсасында жазылыныш башга бир эсэр «Једди көзэл» симфоник сунтасы Г. Гарајевин исте дадынын тамамлаэ башга чэһэтлэрини ачыб көстэрдн; бэстэкар һәмнин сунтаны 1949-чу илдэ, јэһни ејни ады балетиндэн үч ил эввэл бэстэлэмишир. Инди бу эсэр совет мусигисинин эһ

21

мәшһур әсәрләриндән биридир; сүйта Совет Иттифагы, Румышия, Данимарка, Франса, Инкилатәра, АБШ вә башга өлкәләрдә дә динләгичиләрини һүсн-рәғбәтини газанмышдыр.

Сүйтанын партитурасы көзәл вә характерик симфонизми илә фәргләнир. Бурада һәр шәйдә эмосияларын айданылгы, олдугча рәңкарәңклик, мәһарәтлән инкишаф мөвчуддур. Нәм дә һәр шәйдә көзәл өлчү һәдд-һүдуду, һәр бир һиссәдә айдә-аҗрылыгыда форма инчәлији, үмуми мусиги драматуржи консепсиясынын мәнтиги вардыр. Чехословакија Бәстәкарлар Иттифагынын баш катиби М. Барвик жазыр: «Бу әсәр инструментовка чәһәттән парлаг рәңкләрдә бәрг вурду вә бөјүк бәстәкарын усталыгыны сүбүт едир»¹.

Бу мусигинин бир чох чәһәтләри Низами «Хәмсә»синни билаваситә ойнаг фантастикасынын тәсири илә жаранмышдыр. Низамидә олдугу кими нагыл сүйтада реал образларла, реал дүјүеләрла сармашыр. Анчаг бу нагылы инди мүасиримиз данышыр.

Сүйтанын башлангычы — бајрам «Валс»ы һәҗәтилији, һәрарәтли нә-фәслилији илә адамы чәзб едир. Бу валсы, инчә, сәдәләвһ вә ејни заманда чәсарәтсиз мәһәббәти андыран кениш аһәңкли «Адажио» әвә едир. Хаг рәгси «Бриджәнт»ы мелодијасынын инкишафы әсасында жазылмыш «Тәлхәкәәр рәгси» өз динамикасы илә олдугча тәсирилдир. Једди әфсанә-ви шаһзәдә гызын — «Једди портрет»ни Гинд, Византија, Харәәм, Слав-ван, Мәғриб, Чин... көзәллијинә сөз ола билмәз. «Көзәлләр көзәли» исә Иран көзәлидир. Једди портретин мусигиси кәһ сирли, сәјрышан ишыг сачыр, кәһ дә әтәшин динамикасы, дәчәл һиҗләкәрлији, мөһрибанлыгы вә мә-ләһәти, јорғун егтирасы илә адамы валәһ едир.

«Јүрүш» мөвзусунун мусигиси санки узаглардан кәлир. О, кетдикчә жахынлашыр, кенишләнир вә даһа күр сәсләнәрәк, сүйтаны тәнтәнәли сүрәт-дә баша чатдырыр...

1953-чү илдә Г. Гарајевин «Хәзәр нефтичиләри һаггында дастан» кинофиминә бәстәәдији мусиги әсасында жаздыгы симфоник сүйтааларынын образлары башга әсәрләриндә олдугу кими кәркин драматизмдән вә психоложи мүрәккәбликдән узагдыр. Бунар романтик сәсләнәри мөшшәт-жанр образларыдыр. «Маһнын мусигиси јүңкүмә лирикдир». Бу, вүс'әтли вә сәдә маһнын сөрбәст сүрәтдә јајылдыгы Хәзәр кечәсини поетик үмумиләшдиримши шәклидир. «Валс» көзәл вә чәзбедичидир. «Хәзәр кечәси» мусиги мәнзәрәси финалын — «Марш маһнысы»нын — күтләви бајрам колорити илә нәзәрә чатдырылар. 1953-чү илдә бәстәкарын жаздыгы «Хореография лөвһәләри» («Гызлар рәгси», «Чин рәгси», «Адажио», «Валс») образларынын характеринә, мөвзусуна, оркестр бојаларынын әнҗинлијинә көрә бир чох чәһәттән «Једди көзәл» сүйтасы илә һәмәһәңкидир. Бурада образ-лөвһәләр тез-тез дәјишән парлаг вә көзәл нахышлары андырыр.

Бәстәкарын оркестр сүйтааларынын мөзмуи сәдәлији вә айданылгы хаг мусигисини мөһкәм бунөврәсинә әсасланыр. Акин бу сәдәлик-аһәң-дарлыгыда һәр бир чәсарәтли чизкинни, оркестрин һәр бир бојасынын гиж-мәтини көзәл билән бөјүк сәнәткарын наил олдугу сәдәһкидир.

Әкәр әлинич илләрин биринчи жарысы әсәсин Г. Гарајевин догма Азәрбајҗан мөвзусуна, онун кечмиш вә индик һәҗәтыны мусиги дил илә

ифадә етмәк марагы илә характеризә олуурса, онилајин икинчи жарысы бәстәкарын башга өлкә вә гит'ә халгларынын тәлејинә бөјүк диггәт јетир-мәси илә характеризә едилир.

Онуи симфоник әсәрләри арасында «Албан рапсодијасы» (1954) вә «Вјетнам» кинофиминә жаздыгы мусигинин сүйтасы (1955) бу мәнада маралгыдыр.

Бу сүйта алты һиссәдән ибарәтдир. Сәмини, јүңкүл, аһәңкар мусиги-и «Өлкәнин мәнзәрәси». Вјетнамнын мәнзәрәли тәбиәти кими чалы бојаларла верилмишидир. Икинчи һиссәнин образы — «Бетон вә мәфтил» — Вјетнам халгынын әсарәтчиләрини характеризә едән механики-сәлис марш кинли вә бичимсиздир. Үчүнчү һиссәнин образлары илә сәс-сәә верир. Скертсуда кәһ дүшмән гошунларынын дөмир адымлаары, кәһ динч кәндәри бүрүмүш аловларын курултусу, вар-јождан чыхарылмыш халгын фәр-јады ешидилир. «Һәлак олуш дөјүшүчүләрн хатирәси» — дөјүшләрдә һә-лак олуш гардашлар үчүн үмумхаг фәрјадыдыр. Әсрин финалы тәнтәнәли маршдыр. Онуи әсасыны «Әкәр саһаб мұһарибә оларса» көзәл совет маһнысы варианты олан Вјетнам партизанларынын маһнысы тәшкил едир.

Сүйтанын өзүнмәхәсус колорити, Вјетнам мусиги фольклорунун, һәбелә әсил хаг мелодијаларынын (әкәр һалларда муасир маһныларда) үсүл-бундан вә ифадә вәситәләриндән истифадә едмәси илә әкәлдәрдыр.

Гарајевини жардычылыг фикрини һәмшиш узаг өлкәләр вә гит'ә-ләрдә јашајан сәдә адамлар, мүстәмләкә әнҗирини ғыран, көләликдән азад олуб јени һәҗәта гәдәм гојан адамлар чәзб едир.

«Илдырымлы јолларла» балетинин ики симфоник сүйтасынын мусиги-синдә исә «Вјетнам» сүйтасындакы мусиги фольклорундан тамамилә фәр-гли олан фольклор, башга интонасија вә ритмләрдә сәсләнир. Мүәллифин «Икинчи сүйта» адландырдыгы һәмни сүйтаалардан бири, һәлә балет та-машаја гојулмаздан габаг, јәни 1957-чи илдә, о бириси исә 1958-чи илдә жа-зылмышдыр.

Африка халгларынын гәдим маһны вә рәгсләри, һәзин ағылар, әнҗи һимн-спиритчуәсләри үсүлуида мәрғур мелодијаалар, хаг импроввизасија-мәһарәтлән вәзини, нәфәсли вә зәрб аәтләринин олдугча орижинал тембри — бүтүн буналар бөјүк сәнәткар Г. Гарајевин әли илә әридилмиш, һәр шәј онун шәхси «тикинги материалы» олушдур.

Балетин ән жахшы эпизодлары сүйтааларда верилмишидир. Анчаг онла-ра «Једди көзәл» балетинин сүйталары тәк, балетин фрагментләринин сә-дәч нөвбәләшмәси кими бахмаг олмаз. Сүйтааларын һәр бирини өз мусиги драматуркијасы вар вә һәр бири мүстәгил симфоник әсәрдир.

Биринчи сүйта једди һиссәдән ибарәтдир. «Интродуксија»дан (сим-фоник оркестрин мүшәјәти илә метсо-сопрано үчүн ариозо) вә чошгун, тем-пераментли «Рәгс сәһнәси»ндән сонра һәҗәчанлы «Чөлдә гасырға», әнҗи хаг «ағылары» интонасијаларына әсасланан кәдәрли, эмосионнал инчә тон-ларла әнҗин олан «Кәндә сәһна», «Рәңкли иргә мәнсуб олмајанларын рәгси» вә бу силсиләни тамамлајан лирик «Адажио» кәлир.

«Илдырымлы јолларла» балетинин икинчи сүйтасы биринчидән даһа бөјүкдүр, конфликтли-драматик симфоник әсәр кими гавранмыдыр. Сүйта-нын башлангычы олан «Үмуми рәгс» бүтүнүклә хаг бирлији руһундадыр. Бу рәгс өзүнчү бир чох хусусијәтләри илә Африка халгларынын ичидим

¹ «Руде право» гәзети, 29 мај 1951-чи ил.

Һәҗәтинда бу күнә кими мұһим рол ойнаған коллектив рәгсләри хатырладыр. Сүитанын икинчи һиссәси—«Ғызларын китараларла рәгси» — чошгун хәҗәл кими вурән үрәжин мәфтунедичи чагырышы кими сәсләнир. «Гараләр рәгси»нин мусигиси кәскин вә тәсирлидир. Кәскин аһәнкли мелодик ифадәләр, зәрбли мусиги аләтләринини боғу «аккордлар»ы, сәсләмәнин инадаа долғунлашмасы вә ритмин сүр'әтләймәси, мелодијанын ғәфләтән, еһтијатла «кәсимәси» — бүтүн бунлар артыг дин-патриархал мәшәттинин тәсвири дејил, Африканын ојанмыш зәһмли гүввәләринини тәсвиридир. Дөрдүнчү һиссә — кечә мәнзәрәсинин инчә, тәсирли бојаларла вә тәшвиш дүјуғулары илә долу олан «Интермессо» кениш ачылмыш лирик «Сәһнә вә Адажио» поемасына кәтириб чыхарыр. Адажионоун биринчи мөвзәсууну мәрданә, хејирхәһ образы икинчи мөвзәууну јумшаг вә пак көзәллији илә тамамланыр вә дәрриләшдирлир, онларын еһтираслы-чошгун инкишаф характери исә шән мәнәббәт финалына кәтириб чыхарыр. Форма вә дахили истигамәтинә көрә адажио биткин симфоник поемадыр (соната формасында јазылмышдыр). Сүитанын финалы «Јүрүш» — пассакалија принсипләриндән истифада едән һәһәнк симфоник ләвһәдир. «Јүрүш»үи мусигиси јениләмәз гүввәни, шығын зүлмәтә гаршы мубаризәсини, итки ағысыны вә гәләбә бәјрамыны тәсвир едир.

Икинчи сүита хүсусилә мәшһурдур. Бу сүита 1961-чи илдә Биринчи Бейнәхәһ мұасир мусиги фестивалында Лос-Анжелосда (АБШ) мәшһур америкалы дирижор вә бәстәкар Ф. Ваксманын идарәси илә чалынмышдыр. Г. Гарајев вә Т. Хренниковла бирликдә фестивалда иштирак едән мусигишүнас Б. Јарустовски гејд едирди ки, «Фестивалын сонунда чыхыш едән совет музәлифләринини концертләринини руһ јүксәклијиндә әсас, Америка динләјичиси үчүн мусигимизин тонуундакы тамамилә јени олан — фааллыг, күмрәһлыг, ајдынылыг иди... Г. Гарајевин «Илдырымлы јолларла» әсәриндән сирајәт едән «лај-лај» вә дуэтин лирикасы, зәрбли аләтләр үчүн рәгсини динамикасы — бүтүн бунлар чох вахт һәјчан вә горху, әзкинлик вә тәһһәһлыг һүдудундан кәнара чыхмајан мусиги динләјичиләрин руһуна үј-гүн кәлирди»¹.

60-чы иләәрин әввәлләриндә Г. Гарајевин јаратдығы бир сыра симфоник ләвһәләр субут едир ки, пүхтләшмәкдә олан бу көзәл сәнәткар реалист јарадычылыг јолунда өз ахтарышларыны јоруамадан давам етдирер. Бәстәкар «Дәниз фәһ едәнләр» (1954) вә «Хәзәр нефтчиләри һагғында дастан» филмләринә бәстәләдији мусиги әсасында јаздығы сүиталарда типик жанр олан симфонизм хәттини давам етдирер. Бу ән'әнә «Јер үзүндә һәјәт нами-нә» (1965) сүитасында да («Бөјүк Вәтән муһарибәси» филминин мусигисииндә) өзүнү мұәјјән мәнәда көстәрер. Бу о демәкдир ки, бәстәкарын јени-јени ахтарышлары лирик-психоложи симфонизм сәһәсиндә өзүнүн көзәл бәһрәсини верер.

1960-чы илдә бәстәкар өз јарадычылыгында јени жанрын нүмунәсини — «Дон Кихот» симфоник гравүрләрини јарадыр. Маһир усталыгла јазылмыш, јени ифадә васитәләри илә фәргләнән симфоник гравүрләр, өзү илә јүксәк һуманизм идејалары кәтирән гүввәтәи вә хејирхәһ дүјуғуларла

¹ Б. Јарустовски. Калифорнијадә көрүш. «Советскаја култура» гәзети, 21 август 1961-чи ил.

Г. Гарајев сәһәт достлары арасында.

долғундур. «Кәдәрли хәҗәл чәнкавәринә» Г. Гарајев тәрәфиндән верилмиш лирик-психоложи трактовка да сәһијјәнидир; бу трактовка, тәрәннүм етдикләри траки-комик портретләрин чохундан фәргләнир.

Хејирхәһ арзу намиנә, һәгигәтә хидмәт етмәк наминә јашамаг, тәлејин зәрбәләринә бахмајараг өз идеалы үғрунда мубаризә апармаг, көзәл кәләчә-җә инанмаг — Г. Гарајевин јаратдығы «Дон Кихот»ун әсас гәјәси будур. Һәр шеји унутдуран бөрч идејасы әзиләнләри вә тәһгир олуанлары мұдафә етмәк вәзифәсини өз үзәринә көтүрмүш гоча вә сәдәдил адам олан чәнкавәри горхмадан вә мәзәммәт етмәдән һәр јери кәздирер. Биз һамымыз ушагылдан Сервантесин гәһрәманынын мәзәли, гәрибә бир адам һесаб етмә-јә, онун башына кәлән әһвалатлара сәмини күмәјә алышмыш олсаг да, Г. Гарајевин мусигиси Дон Кихотун варлыгыны тәшкил едән көзәл вә јүксәк идејаны бир дәгигә белә унутмаға бизә имкан верер. Бәстәкар Дон-Кихот һагғындакы кәдәрли әһвалаты елә јүксәк бир мәнәббәтлә нәгл едир ки, динләјичинин гәлбиндә хејирхәһ, олдугча көзәл бир иш көрмәк һисси баш галдырыр. Лакин Дон-Кихотун тәлеји фачәлидир, чүнки реал һәјәтдә олан һагсызлыға гаршы мубаризә (дүнјадә баш верән пис ишләрә гаршы тәкбашына мубаризә етмәк вә гәлиб кәлмәк) кетдикчә чәгинәшпир.

Г. Гарајевин «Дон-Кихот»у сәккиз пјесдән ибарәт силсиләдир. Анчаг бу, шиддјјәтли эпизодларын нөвбәләшмәсинә әсасланан ади сүита дејил, өз симфоник драматизм мәнәсы илә фәргләнән, кетдикчә инкишаф едән ваһид хәттдир.

дирижиш образы чанланар. Симфонианын үчүнчү hissесиндә скрипка вә габожарын, ваалтор вә флейтанын бир-биринә гарышан мелодик хәтләри инча аһнәк вә божалар, сәмиин һиссләр аләмнин ярадыр. Мусиги каһ жумшаг вә сыхынтын шикажәт, каһ һәјәт вә өлүм һаггында, инсанын һәјәт мәгзи олан жүксәк идеаллар һаггында фәлсәфи фикир кими сәсләнир.

Симфонианын финалын бәстәкарын бөјүк мүвәфғәғијјәти һесаб етмәк лаазымдыр. Финал, шүбһәсиз, әсарин зирвәсидир. Әввалки һиссләрдәки образларын инкишафынын јекунудур. Буну дәмәк лаазымдыр ки, драматик конфликтин бүтүн хәтләрини бирләшдириң, куаминасија ифадәси кәсб едән белә финалын ярадылмасы чох мүрәккәб ишдир. Г. Гарајев бунын өһдәсиндән мәһарәтлә кәлишидир.

Финалын мәркәзини мәһарәтлән фуга тәшкил едир. Оуну мөвзусу әввәләк габожда сәсләнир вә чанлы, бир гәдәр мәзәли характер дашыыр, лакин инкишаф едәрәк, о башга мусиги аләтләри илә бирликдә мәрданә-кениш, јенимәзә-ирадәли характер кәсб едир.

«Үчүнчү симфонија» жүксәк сәнәт әсәридир. О, һәм «конфликтләрин» мәгсәдујүгүн јерләшдирилмәсиндә, һәм инкишаф вәситәләриндән дәғиг, ағыллы истифадә едилмәсиндә, чохсәслијин мәһарәтлә верилмәсиндә, оркестр јазылышынын әнкилијиндә вә вәлһедичилијиндә (камера аләтләринин кичик дәрәсәси илә) өзүнү бүрүзә верир.

Г. Гарајев јарадычылығында симфонизмин јаранмасы мусиги мөвзу материалларында һармонија вә контрапунктун јени принципләринә, киришлә әлағәдәр олан јени принциппәл мәрһәләјә дәләләт едир. Бәстәкарын јени истифадә үсуллари реалист мусигинин ифадә вәситәләринин кенишләндирилмәси јолунда һәдсиз имканлар олдуғуну сүбүт едир.

Дунја мусиги сәнәтинин ән јахшы әнәнәләри Г. Гарајевин јенилик ахтарышлары үчүн мөһкәм бүнвәрә олмушдур. Дөрд һисслә симфоник силсиләнин характери материалын классик форма вә принципләрдә; соната, рондо, үчһисслә фуга вә с. сәјкидә инкишафы диггәти чәб едир. Чидди мүвәзизәт, формаларын классик ајдынлығы симфонијаны фәргләндирир. Бурада монотематизмләјин вә ләјмотивиләјин классик үсуллари инкишаф етдирилуш вә дәринләшдирилмишдир. Нәһәјәт, бәлкә дә, ән әсас мәсәлә будур ки, «канонларын» әксинә олараг, Г. Гарајевин тәтбиғ етдији техника, оуну «Үчүнчү симфонија»сыны фәрди хәтти вә милли, өзүнмөхәсус үслубу илә сечилән бир мүәллифин әсәри кими гижмәтләндирирмәјә әсас верир.

Г. Гарајевин «Үчүнчү симфонијасы» да оуну башга симфоник әсәрләри кими, дунјанын бир чох дирижорларынын репертуарына дахил олмушдур. Бу әсәр дәфәләрлә Москвада, Ленинградда, Прибалтика шәһәрләриндә, Кијев, Одесса, Јереван, Тбилисидә... сәсләнишидир.

Бу симфонија харичи өлкә дирижорлары тәрәфиндән дәфәләрлә ифа олунуб (АДР, АФР, Јапония вә с.).

1965-чи илдә Г. Гарајев камера симфоник оркестри үчүн «Классик сүнта» бәстәләјир. Бу силсиләнин дөрд һиссәси образларын парлаг контрастлылығы, полифоник фактуранын сон дәрәчә шәффафлығы вә әрифилијә фәргләнир.

Скрипка илә бөјүк симфоник оркестр үчүн јазылымыш концерт Г. Гарајев симфонизминин ән жүксәк наһијәләриндән биридир. 1967-чи илдә јазылымыш бу әсәр иләк дәрә бәстәкарын 50 илаји мүнасибәтилә Москва консерваторијасынын Бөјүк залында кечирилән тәнтәһәл кечәдә Леонид Когаң (мүәллиф әсәри бу көркәмли совет мусигчисинә һәср едиб) вә Ј. Светлановун рәһбәрлијилә Дөвләт симфоник оркестри тәрәфиндән ифа едилмишидир. 1968-чи ил апрелин 28-дә кечирилән бу кечә, Гарајев кими парлаг нумәјәндәси олан Азәрбајҗан инжәнәринин әсил бәјрамына чеврилди. Диләјичиләри мәрғтун едән Скрипка оркестринин мүвәфғәғијјәти хүсусилә бөјүк иди.

«Үчүнчү симфонија» кими, «Скрипка концерти» дә жүксәк бәдии сәнәт-карлыға вә психолоји доғрулуға малик әсәридир. Азәрбајҗан мусигиси үчүн јени олан ифадә вәситәләри бу көзәл әсәрдә классикчәсинә ајдын форма илә тәби сурәтдә истифадә едилир.

Мүасир инсан вә мүасир алаәм проблеминин ифадәси — бу мүрәккәб бәдии вәзифә әсәрдә јени емоционал вә жанр сәпкисиндә бир даһа ирәли сурүлүмшдур.

«Скрипка концерти»ндә хүсуси илә үмуми арасында олан драматик мүнағиш ачылыр. Үч һиссәдән ибарәт олан бу силсиләнин әсас идејасы—өзүнү әтраф мүнһитин, варлығын, керчәклијин ајрылмаз бир һиссәси кими дәрк етмиш инсанын руһунун гәләбәсиндән ибарәтдир. Үчүнчү симфонија кими, Концерт дә бир нөв «зәманәмизин вәладыннын сәмиини с тирафис» олараг өз чәсарәтлә новатор бәдии-естетик консепсијасы илә фәргләнир. Тематизмин әрифилији вә көзәллији, драматуржи чәһәтдән әсасландырылымыш контрастлар, тематик материалын мәрһәтлә едилмиш трансформасијалары, оркестр палитрасынын рәнкарәнклији Г. Гарајевин «Скрипка концерти»ни ән көзәл совет инструментал концертләри сырасына дахил едир.

Концертин биринчи һиссәси композисија чәһәтдән күзәкүлү репризи олан соната формасына ујғундур ки, бурада гысалдымыш әсас мөвзу мәна етибарилә кодаја јахынлашыр.

Биринчи һиссә скрипка илә оркестрин сәмиини диалогудур ки, бу да өз инкишафында бөјүк кәркилијә кәлиб чатыр.

Соло скрипка илә оркестрин гаршылашдырылмасы образлар контрастына хидмәт едән вәситәләрдән биридир. Бу гаршылашдырма көмәкчи мөвзунун контрастыны ашкара чыхырыр.

Әкәр суал интонасијалары илә гејд едилән, јухарыја доғру јөнәлән әсас мөвзу мүләјим контрапунктларла эһәтә олунумш мелодија идисә, көмәкчи партија «тәмиз», «сырф» скрипка солосу илә тәғдим едилир.

Скрипка каденсијасында кәстәрилуш олан даһилә алаәмә «варма» инкичи һиссәдә һакимлик едир. Бу һиссә солистин емоционал ифадәләрлә эәнкин олан монолоғудур.

Икинчи һиссәдә скрипканын пластик, ифадәли мелодијасы өз инкишафында бир нечә мәрһәләдән кечәрәк романтик истигамәтләликдән еһтираслы чошғунлуғадәк жүксәлир.

Һиссәнин икинчи емоционал планына нәфәс аләтләринин хоралы тәшкил едир.

Икинчи һиссәјә киришин материалын тәшкил едән бу чидди јығчәм хорал һиссәнин емоционал тонуну мүәјјән едир вә скрипканын мөвзусу кими

Г. Гарајев, И. Гасымов və Н. Ниязи.

бу да бүтүн һиссə боју мүнүм трансформасија уграјыр. Бу мөвзунун реприздəки ролу хүсусилə əһмијјəтлидир—бурада хорал тематизми ишығлана-раг дағын характер алыр.

Консертин финалы əсəрин бəдии идеја мээмунунун инкишафынын əн жүксəк зирвəсини тəшкил едир.

Истəһзалы вə горхунч тəбил сəси санки узагдан «кизилчə» жахыл-шыр. Тəдричəн гүввəтлənэн динамика кетдикчə даһа кəскин вертикал комп-лекслəri «ортаја атыр»: бунар да соло скрипканын остинат ритмик һэр-кəтилə биркə амансыз вə сојуғ бир гүввəни тəсвир едир (финалын биринчи бөлмəsi). Инкишафын куминасијасында бу гүввə «дағдылыр»: мəғрур шейпур маршы, бу гəзəбли маршы, санки узағлашдыр.

Соло скрипканын мусигиси ачығчасына чошғундуға изтираб вə үмид һиссини ифадə едир (финалдакы тембрлэр драматуркијасы икинчи һиссэд-кинə əксдир: əввəl јалныз симлилэр сəслəнир, сонра исə нəфəs алəтлəri да-хил едилер).

Финалын орта бөлмəсини башлајан мис нəфəs алəтлəринин хору чох кур вə тəнтэнэлдир. Бу, бүтүн əсəрин куминасијасыдыр.

Тəбил исə литаврларын гəзəбли сəsi вə мис алəтлəрин «курултусу» үзəриндə жүксэдэн соло скрипканын ишығлы сəsi бу куминасијанын дэрин инсанпəрвэр мəнасыны нəзэрə чарпдырыр. Бунун ардынча кəлэн чох ғысал-дылмыш күзкүлү реприз шиддəтли бир ахына бəнзəјир ки, бурада да «за-

лым гүввəлəрин» маршы тəдричəн «силниб» јох олур вə инсанын гəлəбəјə олан гəһрəмани ирадəсини бəргэрар едир...

«26 Бақы комиссарының хатирəсинə» адлы матəm одасы Биринчи Совет Коммунасы јарадычыларынын инкилис мұдахилəчлəri тэрəфиндэн кул-лəнмəсинин 50 иллији мұнасибтилə јазылмышдыр.

Бу мусиги гүллə саатыны хатырладараг мəрд коммунарларын адыны дашыјан мейданда јарадылмыш мемориал хатирə комплексинə дахилдир. Бəстəкарын арзусуна кərə, Ода 26-лар мейданындан башга һеч јердə ифа олунмамалыдыр. Бурада исə о, һэр кун сəслənэрək, санки кечən һэр бир сааты өлчүр, кечмишлə бу күнү бағлајараг, əбэди бир хатирə кими инсанла-рын үрəжиндə өз сəсинə чаваб тапыр.

Өз жүксəк мəгсəдинə лəјиг олан бу мусиги дэрин вə бөјүк бир һисси ифадə едир. Она һэм лирика, һэм мəрдлик, ифадəлилик, вəтəндашлығ пафо-су, һэм дə садə инсан кэдэринин ифадəsi хасдыр.

Бүтүн бунар жанрын шэртлəринə чидди ријəт олунмасы илə узла-шыр. Вахт етибары илə чох давам етмəјэн (5 дэғигə), кэдэрин олса да, тəнтэнэли сəслənэн бу Ода нэинки бəстəкарын шəкси һиссини ејни заманда бүтүн халғын һиссини ифадə едэрək мүэјјэн мəнада Азэрбайчан Совет Со-циалист Республикасы адындан тəгдим едилмишдир.

Г. Гарајев «Матəm одасы» үзəриндə ишлəјэркən гаршысында дуран вэзифəнин мурəккəблијини јажшы дэрк етмиш, ону садəлəшдирмəјə чалыш-мамышдыр. Бəстəкарын партитура үзəриндə ишлəдији дөврдə гəзет-лəрдэн бириндə чап олунмуш ашағыдакы сөвлəri буна сүбүтдур: «Бу, һəчм-чə бөјүк олмајан, лəкин мээмун етибары илə тутумлу бир əсəрдир. Онун һэр бир ноту белə динлəјичијə мүэјјэн мəна чатдырмалыдыр. Бу ишин чə-тинлији мəни чəлб едир».

Оданын биринчи бөлмəsi антик тракедијадан фачиэви барелјефлə һэр-кəт едэн кэдэрли хору хатырладыр. Сими алəтлəрин тембр чəлэтдэн јек-чиис фактурасы олдуғча пластикдир. Бурада һэр бир сөс санки əсас образы габардан эмосионал «обертон» бəнзəјир.

Мусиги фикринин чидди јығчамлығы классиет бəдии ифадə гурулушу-нун Азэрбайчан муғамынын жанр васитəлэрилə үзви вəһдэтдə ишлəнилмэ-синин нэтичэсидир.

Əсəрин əсас бөлмəсинин мээмуну өз фольклор көклэри етибарилə маһ-ны — рөгс хасијјəтли матерналын əсасында гəһрəмани — ингилаби образын јарадылмасындан ибарəтдир.

Оданын куминасијасы — дəһшəтли кэдэр һиссинин экспрессив парт-лајышыдыр.

Əсəри тамамлајан каденсијада симли алəтлəрин хорунə јени мелодик контрапунктлар бирлэшүр ки, бу да репризин əн мүнүм хүсусијјəтлэрини тəшкил едир.

Əввəlчə бу, габожун бəјаты-шираз лəдында бəстələнимиш, агылары ха-тырлајан ифадэлэрдир.

Икинчи дəфə исə бу, флейтанын «мажор бəјасы» илə ишығландырыл-мыш сакит вə мəғрур чағырышларыдыр. («Шикэстеји-фарс шəбэси») ки,

¹ «Советскаја култура» гəзети, 5 сентјабр 1968-чи ил.

буналар да эсэрин идеја мәнасыны бир даһа дөнгөлдөшдир: «26-лар жүксөк мөгсөд уғрунда һөятларыны гурбан вермишләр. Бу иш өмөздир!»

ТЕАТР ВӘ КИНО МУСИГИСИ ОПЕРА ВӘ БАЛЕТ

Гара Гараевин театра җарадычы дигәти һәлә төләбә икән өзүн бүрүдә вермишди. О, һәлә 1941—1943-чү иләрдә бәстәкар Чөвдәт Пачыевлә (онда Ч. Пачыев дә Москва консерваториясынын тәләбәси иди) кәнд һәҗатындан бәһс едән «Айна» операсыны җазмағ фикирнә дүшмүшдү. Бу опера җазылмады, әввәзәндә исә онларын җарадычылығ достлауғуну бәһрәси олан «Вәтән» операсы мејдана чыхды.

Һәлә 1944-чү илдә Зағағазия республикаларынын мусиги онкунлүҗүнүн концертләриндә һәмни операдан парчаар ифа олунмуш вә бөјүк мөвәф-фәҗигиҗәт газанмышды. Бундан руһланан Гара Гараев вә Чөвдәт Пачыев операны Азәрбајҗанда Совет һакимијәти гуруамасынын 25 һәллиҗнә һәдијә вермәк үчүн вар гүвәләрини сәрф етмишләр. Әсәр һәмни бајрама һәср едиламишди.

«Вәтән» операсынын либреттосуну Азәрбајҗан театрынын көркәмли һадими И. Гиндәҗәдә җазмышдыр (ше’рләри М. Раһиминди). Либретто һөгсансыз дејилди, һәм дә бә һөгсанлар совет драматургиясынын вә онун инкишафынын мөҗҗән дөврү үчүн бир чох чәһәтдән үмуми олан мејләрдән ирәли кәлирди. Бурада вурушан гүвәләр елә верилмишди ки, мүсбәтин мөвфи үзәриндә гәләбә чалачағы әввәлчәдән ајдын көрүнүрдү, һәм дә эсәрин баш гәһрәманы Асланын мусиги характери чох да мүкәммәл ишләнмә-мишди. Зидд гүвәләрин билаваситә сәһнәдә тоғушмасыны көстәрмәҗә имкан верән сүжетин драматуржи «дүҗүләр» либреттода нәзәрдә ту-туламышдыр. Бу да өз һөвбәсиндә эсәрин идејасынын симфоник чәһәтдә ишләнмәсини мәһдудлашдырмышдыр. Лакин бу һөгсанларә бахмајарағ, либретто парлағ вә реалист опера тамашасы үчүн җахшы әсәс верирди. Тамаша өз вәтәһәрвәрлик истиғамәтинә көрә олдуҗча эһәмијәтлә иди вә бир сыра бәдин мәзәјҗәтләри — биринчи һөвбәдә ифадәлиаҗи вә милли ху-суијәтләри көзәл олан мусиги илә фәргәлирди.

«Вәтән» операсы Бөјүк Вәтән мұһабирәсинин гәһрәманылығ долу һәди-сәләриндән, совет халғларынын достлауғундан, фашист ишғалчыларына гаршы мұбариздә ағыр сынағ күнләриндә совет адамынын хасијәтинин тәкмилләшмәсиндән бәһс едир. Оуну сүжет вә мусигисиндә ики мәнбә — гәһрәманылығ-драматик вә лирик-психоложи мәнбә бир-биринә сармашыр. Вәтәнә һәдсиз сәдағәт, онун јолунда сон нәфәсәдәк вурушмаға һазыр олан совет дөјүшчүләри вә партизанларынын хор вә нөгмәләри, арија вә ариоза-ларла там ујғунлуг җарадыр. Буналар исә сәвән вә изираб чөкән, хатирләрә далаң, җахуд һәҗәчән кечирән гәһрәманларын мүрәккәб даһили әләмини әкс етдирир. Дөјүш әһвәсини тәсвир едән симфоник эпизода партизан гыз Дилбәрин кәдәри, инчә, аһәңдар ариозалары вә дөјүшчү Васянин рөгс частушкалары арасында контраслығ вардыр. Операнын җазылышында бир тәрәфдән Аслан образыны тәсвир едән вә күтләви халғ сәһнәләриндә кениш истифадә олунан ашығ мусигисинин ифадә вәситәләри (бүтүн буналарда

У. Пачыевәҗовун «Короғду» операсынын тә’сирини көрмәк чәтин дејилди), сонра Мәрдаһын партијасында муғамын аһәнк принципләри, өзүнмәхүс бу тәрәдә ифадә җадалары вә Азәрбајҗан халғ мусигисинин башға үсәуб үсуллари, дикәр тәрәфдән рус күтләви маһныларына хас олан ифадә эле-ментләри вә формалары, ја да һәлә классик рус операсында мөвфи образ-ларын ачылмасы илә әләғәдар олан кәсин характерли җазы үсуллари бир-бири илә тәбин сурәтдә бирләшдирилмишди. Биткин вокал нөмрәләри вә һөртәрәли ренатив-оркестр сәһнәләри бир-бирини мөһәрәтлә әвәз едир.

Операнын илк тамашасы 1945-чи ил майын 5-дә Бақыда М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Опера вә Балет Театрында олмушдыр. Тамаша-чылар тәрәфиндән һәрәртлә гаршыланан опера 1946-чы илдә ССРИ Дөв-ләт мукафатына лајиг көрүлмүшдүр.

1972-чи илдә Гара Гараев икинчи дәфә опера жанрына мұрачиәт едир. Гәһрәманылығ мөвзусуна һәср олунмуш «Вәтән» операсындан фәргли ола-рағ, бәстәкарын икинчи «Нежност» операсы мүасир инсанын мүрәккәб пси-холожи әләмини дәриндән нүғүз етмәси илә фәргәлир. Бу эсәрин сүжети XX эсәрин мәшһүр франсыз җазычысы Анри Барбүсүн ејни ады новелла-сындан көтүрүлмүшдүр. Бәстәкар сечдији мөвзуну өз операсынын јекәнә персонажи олан гәһрәманын ардычыл инкишаф едән монологу формасын-дә ифадә етмәк кими чәтин бир вәзифәни гаршыја гојмушдүр. Эсәрин бәс-тәкар тәрәфиндән «моноопера» кими мөҗҗән олунмуш жанр хуҗусијәти дә бурадан ирәли кәлир. Умуми идејанын лирик гурулушуна ујғун оларағ партитура камера тәркибли оркестр үчүн нәзәрдә тутулмушдүр.

МУСИГИЛИ КОМЕДИЈА (МҮЗИКАЛ)

1975-чи илдә Гара Гараев мусигили комедија театры үчүн јени бир эсәринин партитурасыны җазыб гуртарыр. Бу, XIX эсәрин франсыз җазычы-сы Едмон Ростанын «Сирано дә Бержерак» ады комедијасы әсәсиндә җа-зылмыш икинчәрдәли «Чошғун Гасконијады» музикали иди¹ (либреттоуну мұәллифи Пјотр Градовдуыр).

Музикал XX эсәдә җайлмыш мусигили комедија нөвүдүр ки, бурада эстрада хасијәтләли мусигидән кениш истифадә олунур. Бәләликлә, көркәмли сәһәткарын мусигили сәһнә жанрына јени мұрачиәти бәстәкар үчүн јени олан драматуржи үсуллар вә ифадә вәситәләринин кәшфилә әләғәдардыр. Гара Гараев дәфәләрлә эстрада үсәублу мусиги бәстәләјиб, Бу, әсәс е’ти-бары илә кинофилмәләр вә драматик тамашаларын мусигисинә даһил едилән маһны вә рөгсләр, чаз импровизасијалары иди. Бәстәкарын дедијинә көрә, о, «муасир ритмик структурлар әсәсиндә зомәнәмиздән XVII эср мусиги-синә көрпү кејирмәк»¹ вәзифәсини гаршыја гојмушдүр.

Мусигидә Е. Ростанын пјесиндәки һәдсәләрин баш вердији атмосферя тәсвир етмәк вә ејни заманда бу эсәрин идејасынын әсил мукаризини көстәрмәҗә чалышан бәстәкар Лүлл дөврү мусигисинин «нәзәкәтлә» үсә-бу илә бу күнкү эстрада мусигисинин шылтағ синкоплу метроритминн өзүндә үзви сурәтдә бирләшдирән партитура җарадыр. Бу мусиги «Чошғун

¹ «Бакински работчи», 26 сентябр 1973-чү ил.

Гасконијалы»да (бәстәкар өзү партиураны романтик мусигли комедија алаандырыб) инсанын һәјата олан әбәди мәһәббәтнин, ғызғын фәалијәтинин тәсвириә хидмәт едир. Тамашачыларын әввәлдә сәләһин динамик хору, Линјерин истеһзалы куплетләри, гаскопијалыларын хору, «Дуел сәһнәси», Сиранонун «Баллада»сы, «Бурун сәһнәси» вә с. әсәрин белә сәһнә-фәалиндәндир. «Гасконијалы»нын башға бир хәттини нәһиб вә һәрәртлә һислә долу кәзәл мәһәббәт лирикасы сәһифәләри тәшкил едир. Сиранонун ариозосу («О дүнјадә јекәндир»), гәһрәманын аријасы («Етираф»), Роксана илә Сиранонун, Роксана илә Кристианын дуәләри, Роксананын ариозосу («Мәктуб») буна мисалдыр. «Сиранонун өлүм сәһнәси» өз фәнәви кәзәллијәлә адамы сарсыдыр. Романтик мусигли комедија идејасынын ачыла-масында, нәһиблик вә дүзкүнлүк, достлуғ вә мәһәббәтдә сәдағәт, инсанын мәһәви гәһрәмандығы, Вәтәнә сәдағәтин тәсдиғ едилмәсиндә доғма Гасконијанын, тәбиәт образларынын тәрәннүмүнә һәср олунамш сәһифәләр, Сиранонун монологу, нәһәјәт, бүтүн әсәрин ләйтмәсы олан «Гвардијачы-гасконијалылар» гәһрәманын марш-хору мүһим рол ојнајыр. Гара Гарајев «Чош-ғун Гасконијалы» һәсрүнүн сарај мусигисини бөјүк сәнәтқарыгла һис едәрәк, өз үлви кәзәллијәлә һејран едән («Пассакалја»-романтик мусигли комедијаға мугәднимә), инчә вә әриф Павана, бир нөв пародијалы идилик Пасторалы јарадыр.

Истеґадалы бәстәқарымызын синтетик мусиги театры жанрына чоһу јениликләр кәтирән, јени мұзика жанрыны чидди вә дәрин мөвзу илә зәнкәләшдирән сон новатор әсәрләриндән бири јахын вахта сәһнә үзү кәрәчқдир. Әсәрин гурулушуну Москва мусигли комедија театры һазырлајыр.

ДРАМ ТАМАШАЛАРЫНА ВӘ КИНО-ФИЛМЛӘРӘ ЈАЗЫЛАМЫШ МУСИГИ

Гара Гарајев јарадычылығынын иак иләриндән башлајарағ драм тамашаларына вә кино-филмләрә мусиги јазмаға сәј кәстәрирди. О, һәлә 1937-чи илдә Нијази вә Чөвдәт Пачыјевлә бирликдә Азәрбајҗанын илк сәсли филмләриндән бири олан «Он бирдән бири» филминин мусигисини јазмышдыр. Бу марағ Г. Гарајевин бүтүн јарадычылығында ачығ-ајдын көрүнүр.

40-чы илләрин әввәлләриндә Бақрыда «Бир аилә» (1942) вә «Хәзәр дәнизчиләри» (1943) филмләри үзәриндә ишләјән көркәмәли совет кино-режиссору Г. В. Александров кәч бәстәқары кино мусигиси үзәриндә ишләмәјә чәләб етди.

М. Әзибәјов адына Азәрбајҗан Дөвләт Драм Театры үчүн Мир Чәладын «Мирәә Хәјал» пјесинә јаздығы мусиги Г. Гарајевин драм театрында биринчи иши иди. Бу ишләр кәч бәстәқарын драматуркија образлары үчүн чоғ әһәмийәтләри олан конкрет мусиги јаратмағ габилијәтинә малик олуғуну, мусигијә үмуми режиссор фикринин мүһүм элементи кими әһәмийәт вермәјә нечә инадла чәһд етдијини кәстәриди. Бу мәһәна онун драм театры үчүн ашағыдакы ишләрини: Лопе де Веганын «Рәс мұзәллими» (1949), В. Шекспирин «Отелло» вә «Гыш нағалы» (биринчи тамаша 1949-чу илә, икинчиси исә 1955-чи илә аиддир), јахуд «Бақы ишығлары» (1951) филми үчүн јаздығы мусигини кәстәрмәк олар.

40-чы илләрин ахырларында Г. Гарајевин мусиги-режиссор истеґадалы там парағлығы илә өзүнү кәстәрмәјә башлајыр. Бәстәқар аз мүддәт әрзиндә бу јарадычылығы сәһәсиндә бөјүк мұвәфғәийәтләр газаныр.

Азәрбајҗан бәстәқарыны бу вә ја дикәр драм тамашасынын, јахуд филмин јарадылмасында иштирак етмәк үчүн даим Москва вә ја Ленинграддә вәт едирләр. Ән көркәмәли режиссор вә рәссамлар—В. Комиссаржевски, Н. Акимов, Г. Товстоногов, Г. Козинцев, Р. Кармен Г. Гарајевин «иш јолдашлары» олушлар. Әқсар һалларда бу, «биркүнлүк» иш олмамышдыр. Бу вә ја дикәр филм экрандан, пјес исә театр сәһнәсиндән чыхыдгдан сонра да һәмни ишләр өз әһәмийәтини итирмәмшидир.

Бәстәқар драм театры сәһәсиндә ишләјәрәк бир сыра әсия јүксәк сәнәт нүмунәләри јаратмышдыр. Бунлардан бири А. С. Пушкин адына Ленинград Академик Драм Театрында тамашаја гојулан В. Вишневскиның «Никбин фачиә» (1955) тамашасы үчүн јазылмыш мусигидир. Ингилаби патетика илә зәнкәли олан, «тәнтәһәли вә дөјүш руһунда кәзәл... олдугча инчә вә ригәт доғуран» (Франса гәзәтләриндән биринин вердији рәјә көрә) «Никбин фачиә» әсәринин мусигисиндән бир чоғ совет вә харичи өлкә театрларынын гурулашларында истифада едилди.

Г. Гарајев түрк шаири Назим Никмәтин пјесләринә дә кәзәл мусиги јазмышдыр. Бунлар: «Гәрибә адам» (1956, М. Јермолова адына Ленинград Драм Театры), «Демоклисин ғыльынчы» (1959, С. Вурғун адына Азәрбајҗан Дөвләт Рус Драм Театры), «Гадынар гыјамы» (Назим Никмәт бу комедијаны В. Комиссаржевски илә бирликдә Мәссәвә адына Москва Театры үчүн јаратмышдыр, әсәр 1962-чи илдә тамашаја гојулушду) драмларыдыр. Г. Гарајевин диггәтин харичи вә рус классик драматуркијасы да өзүнә чәләб едир. Бәстәқар 1959-чу илдә С. Вурғун адына Азәрбајҗан Дөвләт Рус Драм Театрының «Маскарад» тамашасына инчә-психоложи мусиги јазыр. Лакин мұасир драматуркија ону бундан аз марағландырмайр. Ашағыда кәстәрилдән драм әсәрләринә јазылан мусиги буна мисал ола биләр: М. Булаговун «Гачыш» (1958-чи ил, А. С. Пушкин адына Ленинград Дөвләт Драм Театры), А. Паринсин «Афродита адасы» (1961-чи ил, Азәрбајҗан Дөвләт Рус Драм Театры), јахуд И. Гасымовун «Инсан мәскән салыр» (1965-чи ил, Москва Мәлы Театры).

Бөјүк инкилис классики В. Шекспирин «Антонио вә Клеопатра» фачиәсинә јаздығы кәзәл мусиги үчүн (1964-чү ил, М. Әзибәјов адына Азәрбајҗан Дөвләт Академик Драм Театры) Г. Гарајев 1965-чи илдә М. Ф. Ахундов адына Республика Дөвләт мұкафатына ләји кәрумушду.

Бәстәқарын јарадычылығынын јеткәнләшмәсиндә кино мусигиси бөјүк рол ојнамышдыр. Ч. Чаббарлы адына «Азәрбајҗанфилм» студиясынын чәкдији «Хәзәр нефтчиләри һагғында дастан» сәнәдли филминә (1953), онун икинчи һиссәси олан «Дниңи фәтһ едәнләр» (1959) филминә романтика илә долу олан мусиги јазмағ, истеґадалы совет кинооператору Р. Карменлә бир јердә ишләмәк Г. Гарајев үчүн олдугча хејирли оладу. Тәсадүфи дејилди ки, Р. Кармен 1955-чи илдә хаалғын өз истиғлалијәти уғрунда мұбаризәсини әкс етдирән «Вјетнам» сәнәдли-бәдди филмини, 1965-чи илдә совет хаалғынын аман фашизми үзәриндә гәләбәсинин 20 илаңизин һәср олунамш «Великаја отечественнаја» сәнәдли гәһрәмандығ епоејасының чәкәркән Г. Гарајевин бу ишә чәләб етмишиди.

Бејнәхалғ фәһлә һәрәкатынын көркәмли һадими Кеорки Димитровуи һәјаты һағғында «Тарихин дәрси» бәдин филминини мусигиси 1956-чы илә («Мосфилм»-лә «Софија-филм») болгар хағ мусигисиндәи истифадә едиләрәк јазылмышдыр. Назим Никмәт вә А. Бегичванын сценариси үзрә чәкиламиш вә Биринчи Үмумиттифағ Кино Фестивальнын мұқафатыны аамыш «Бир мәһәлләли ики оғлан» (Бақы киностудијасы илә М. Горки адына киностудија) филминини мусигисиндә дә түрк мусиги фольклорунуи хуәсујјәтләриндәи истифадә олуиуишдуыр.

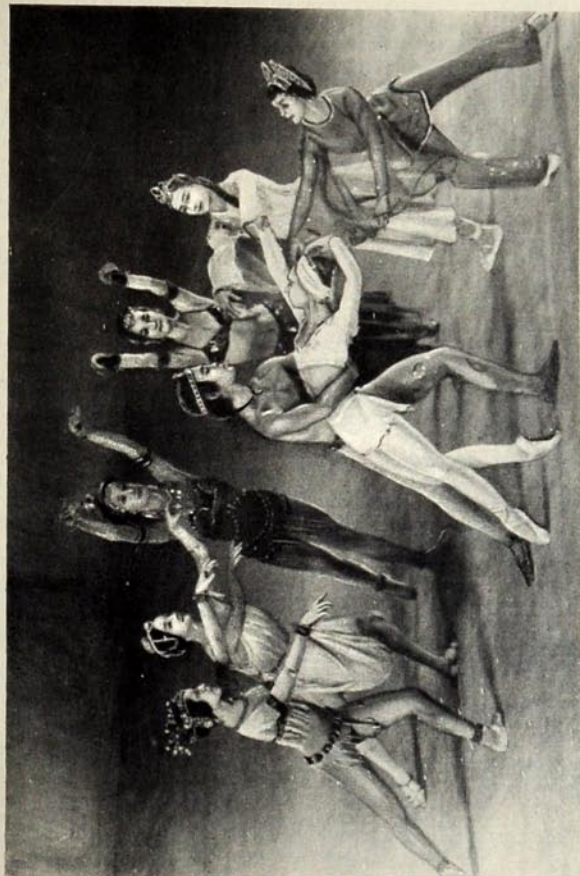
Г. Гарајевни кино сәһәсиндә эн әһәмјјәтли ишләриндәи бири Ленинград студијасы тәрәфиндәи чәкиламиш «Дон Кихот» (1957) филми илә бағлыдыр. Бурада испан мусиги фольклорундан мәһәрәтлә истифадә едиамишдыр. Сервантесин «Дон Кихот» романынын һуманист фикрини дәриндәи дәрк етмиш Г. Гарајев чәнкавәр образыны мусиги васитәсилә ачмағ мәсәләсинин принципал јарадычы һәләнин тапа билишдир. Бу да јухарыда ады чәкиләи «Дон Кихот» симфоник гравүрләринин әсасыны тәшкил етмишдир.

Г. Гарајевни мусиги бәстәләдији филмләри садаламағ чәтиндир, ләкин онун бу сәһәдәки фәалијјәтини гижмәтләндириәмәк үчүн јухарыда адлары чәкиләнәләрлә јанашы бир нечә филмә — Азәрбајҗан халығынын гәһрәман оғлу, чәсүр кәшфијјәтчы Мехди Нүсејзадәнин һәјатындаи бәһс едән «Узак сәһиләрдә», Совет Русијасынын илк иләрини характеризә едән «Гызыл ешалон», П. Меримении новелласы үзрә чәкиламиш «Матео Фалконе», Фүзулинин дүија шәһрәтли әсәри әсасында чәкиламиш «Лејли вә Мәчнун» филмләринә јаздығы мусигини көстәрәмәк кифәјәтдир.

Г. Гарајевни драматик театр вә кино сәһәсиндәки јарадычылығынын башлыча принципи — сүжет иллустрасијасындан там имтина етмәсиндир. Башға жанрларда олдугу кими, бәстәкарын театр вә кино мусигисинә дә үмумиләшдириә, гәһрәманларын дахили әләминин ачыламасы, һадисәләрин естетик мәһәдә гижмәтләндириләмәси хасдыр. Ону эн мүхтәлиф мөваулар вә дөврләр чәлб едир. Кечмиш илләрдә олдугу кими, бәстәкар даһи Шекспирин «Һамлет», «IV Ненрих» фачиәләри әсасында гојумуш тамашалара мусиги јазыр. (Сон иш — М. Горки адына Ленинград Бөјүк Драм Театры үчүндүр; тамашаны гурулушу Г. Товстоноговундуыр). Һәмишә олдугу кими, бәстәкары инди дә дүијанын мүхтәлиф хағларыннын һәјәт вә әдәбијјәти (Р. Карменин «Гренада, Гренада...», Л. Фејхтбанкерин романы әсасында «Гојја» филмләринә мусиги; икинчи филмә мусигини бәстәкар өз оғлу вә тәләбәси Фәрәч Гарајевлә биркә бәстәләјиб), Азәрбајҗан әдәбијјәти — классикадан башламыш (Ч. Мәммәдгулузадәнин «Өлүләр» пјесинә мусиги) муәсирләримизин әсәрләринәдәк (Р. вә М. Ибраһимбәјовларын «Јашыл гапы архасында гадын»)... чәлб едир. Бүтүн бу әсәрләрдә бәстәкарын парлағ вә бојалы палитрасы вә јүксәк ифадәлилик сәнәткарлығы һејранедичидир.

БӘСТӘКАРЫН КАМЕРА ВӘ ИНСТРУМЕНТАЛ МУСИГИСИ

Г. Гарајевин јарадычылығында онун истә дадыны ејни дәрәчәдә парлағ вә марағлы сурәтдә характеризә едән даһа бир мусиги сәһәси вардыр; бу сәһә һәләлик, динләјичиләрә бәстәкарын симфоник вә балет јарадычылы-

«Једән көзә» балетиндәи бир сәһнә.

ғындан жахад драм театры вә кино үчүн жаздыгы мусигидән бир гәдәр аз мөлүмдүр. Бу, инструментал-камера мусигиси сәһәсидир.

Азәрбајчан мусигиси үчүн бу сәһә олдугча јенидир. Мәһә буна көрәдир ки, Г. Гарајевин инструментал-камера әсәрләри хүсусилә диггәтәләјигдир.

Кәчә Г. Гарајевин Пушкин шејринин көзәллијинә вә мәләһәти сәсләнмәсинә вәләһ олдуғу вә «Сарскоје село һејкәли»нин—сәвидрәтлыгы су габына тәрәф кәдрәлә әјилмиш гызын поетик образыны мусиги вәситәсилә әкс етдирдији вәхтан, демәк олар ки, гырх ил кечмишдир. Буна бахмајарғ, фортепиано үчүн јазылмыш «Сарскоје село һејкәли» әсәри бу вәхтә гәдәр радио верилшләриндә вә концертләрдә сәсләнди; бу әсәрин мусигиси әтрафа ичхи дәнәләри сәпәләјән фәввәрәни хатырладыр.

Бу, Азәрбајчанын кәчч камера мусигисинин Пушкин поезијасы илә әләғәдәр олан илк әсәрләриндән бири иди. Һәмин ил С. Орчоникидзенин хатирәсинә һәср олунмуш, фортепиано үчүн «Матәм прелүдү» јазылмыш вә Азәрбајчан халғ маһныларындан алтысы фортепиано үчүн ишләнмишиди. Кәчч бәстәкар чохсәли формалар («Үчсәли фуга», 1939) вә классик жанрлар (бирһиссәли сонатина, 1939) сәһәсиндә өз күчүнү сынајыр. Бүтүн бу әсәрләрдә, һәбелә «Азәрбајчан рапсодијасы»нда (1940) кәчч бәстәкар милли фольклор үсулларыны дунја сәнәти формалары, мүасир мусиги вәситәләри илә үзүн сүрәтдә ушлашдырмаға чәһд едир.

Г. Гарајев бунун синтезинә 1943-чү илдә бәстәләдији вә илк дүфә Зағрағазия республикаларынын Тбилисидә кечирилән мусиги онқунлујундә сәсләнмиш дја-минор Сонатинасында наил олмушдур. Бөјүк бәдн-композиция ләјәғәтинә вә әсил пиано әсәри олмасына көрә сонатина бу вәхтә кими Азәрбајчан бәстәкарларынын концерт вә педагожи әдәбијат репертуарында мөһкәм јер тутур. О, үч һиссәдән ибарәтдир. Биринчи һиссәдәки Азәрбајчан халғ рөгсәринә јахын олан интонасија — ритм формуллары ејни заманда Д. Шостаковичин вә С. Прокофјевин токкаталы пјесләринә јахынашыр. Икинчи һиссә сәмиин, емоционал, лирик ифадә тәрзи илә фәргләнир. Финалын рөгс-марш образлары бир гәдәр истеһзалы, бәъздән мүбалиғәли характер дашыјыр.

Г. Гарајев дүфәләрлә ушағ фортепиано минијатурләри жанрына мүрачәт етмишдир. Бәстәкар 40-чы илләрин сонунда, 50-чи илләрин әввәләриндә «Фил вә Маска» вә «Һекајә» програм пјесини, һәбелә алты пјесдән ибарәт силсилә әсәрләрини јазмышдыр. («Балача вәлс», «Ојуи», «Фикирләшмә», «Һекајә» вә башгалары); бу әсәрләр парлаг образлылыгы, форма инчәлији илә пиано үсулларынын нисбәтән сәдәлији илә фәргләнир ки, бу да онларын балача пианочулар тәрәфиндән ифадә едилмәсинә имкан верир. Г. Гарајев 1965-чи илдә ушағлар үчүн алты пјесдән ибарәт даһа бир силсилә јаратмышдыр.

Г. Гарајевин фортепиано үчүн јаздыгы 24 прелүдләр силсиләси ән марәғлы әсәрдир. Бу силсиләдә бәстәкар ушағ пјесләри вә нисбәтән даһа мүрәккәб идеја-бәднн вәзифәләр ирәли сүрүр.

Һәрәсиндә алты пјес олан бу силсиләнин дүрд дүфтәри бәстәкарын мүхтәлиф јарадычылығ дөврләриндә јазылмышдыр. Илк ики дүфтәр (1951—1952) биләвәситә жанр-мәишәт образлылыгы илә әләғәдардыр, мусигинин композисија вә үслуб үсуллары исә «Једди көзәл» балетинә даһа јахындыр. Хронологи вә үслуб чәһәтдән «Илдырымлы јолларла» балетинә даһа ја-

хын олан үчүнчү дүфтәрдә (1957) лирик-психоложи мөвзә дәринләшдирилмиш вә мүрәккәбләшдирилмишидир. Дүрдүнчү дүфтәрин (1963) пјесләриндә ајдын вә чидди лирика, фәлсәфи көрүш үстүн јер тутур. Бу тәсадүфи дејил ки, сон дәрәчә јығчам («бир дәнә дә олсун артыг нәт олмамалы») принспиһә көрә) мусиги ифадә вәситәләри арасында чохсәли мусиги үсулларына бөјүк јер верилмишидир. Бәстәкар бурада чидди «Вахадәк» контрапункт үсулларына хүсуси фикир верир ки, бу үсуллар «гәдим» үслуба салмағын һеч дә гурбаны олмайб, онун өз ифадә вәситәләринин палитрасына үзви сүрәтдә дахил едиләб.

Һәр бир дүфтәр бәстәкарын бу вә ја дикәр усталығ һүдудуну көстәрән биткин-силсилә әсәрдир. Онун пјесләри квинта даһрәси үзрә (до-мажордан фа-минорадәк) бүтүн тонлуғлары әһаг едир, һәм дә бир мажор прелүдү ејни адыл минор прелүдү илә һөввәләшир. Силсиләдә образ идеясынын вәһид истигамәти дә вәр. Шопенин, Рахманиновун вә ја Шостаковичин прелүдләри кими бу әсәр, ону әһаг едән әләмин тәәсүратынын чохрәнкли лөвһәләринин дәјишмәси, кечмиш вә ја индики һадисәларин емоционал үмумиләшдирилмәсинин тәзады, инсаннын севинч вә кәдр һисләринин ачылмасы кими дүшүнүлүмшүдүр.

Һәттә пјесләрин бәзиләринин өтәри хүләсәси силсилә-образынын чохчәһәтли олдуғу барәдә фикир јүрүтмәјә имкан верир. Бурада һәркәтләри чанлы олан пјесләр дә вәрдыр: мунгәзәм аһанкли, дәјишмәз нәбәли вә мәзәли гротескли до-мажор токкатасы, сојутгәһәр-көврәк прелүд, солмажор вә ја кобудтәһәр-гәшәнк «буреска» фа-мажор; бунларда мүасир регтајы, блүзуун жанр хүсусијәтләри вә гәдим мусигинин үслуб хүсусијәтләри мәһарәтлә бир-биринә говушур. Јүнкүллүјү, шән аһәнкдарлыгы, кәччлик гајгысызлыгы һисси динләјичијә ре-бемол мажор прелүдү образыны бәхш едир. Си-бемол мажор «ричекары» мәзһәкәли, гәдим чохсәли пјесин колоритини јада салыр.

Ре-минор прелүдүнүн образы гәһрәманыыг дастаны чизкиләри илә фәргләнир, бу да мусигинин әсасыны тәшкил едән муғамын бөјүк роулу илә әләғәдардыр. Лја-бемол-мажор прелүдүнүн ораторија-шән образы да муғамла әләғәдардыр. Лја-минор, си-минор вә ја си-бемол-минор «матамли» прелүдәриндә исә муғам принспиһидә кенишләмә бирләшмәси вә пассакалјалар мусигијә дәрин фәлсәфи фикир характери верир.

Ре-мажор прелүдүндә Азәрбајчан халғ ләј-ләј мөвзәсунда истифадә едилмишидир. Лја-мажор прелүдүнүн мусигиси олдугча ајдын, хош, шәндир. Мажор прелүдүнүн фа-диез образы, онун ашыб-дашан иччә јекрәнк фактурасында «неј» мотивиндә јаз сәһәрини хатырладыр. Силсиләнин сонунчу, бир һөв кичик лирик дастан олан фа-минор прелүдүнүн мусигиси олдугча көврәкдир; о ејни заманда өзү илә олдугча бәшәри образлар көтирир.

Г. Гарајевин симли аләтләр үчүн јаздыгы әсәрләр арасында кuartет фугасынын (1940) вә кuartтетина (1942), ики симли кuartетини (1942—1947) көстәрмәк лазымдыр.

Д. Шостаковичә һәср олунмуш «Икинчи симли кuartет» Г. Гарајевин ән јахшы, бу күнә кими өз бәднн әһмијәтини итирмәмиш әсәрләриндәндир.

Квартетин дөрд хиссэси ашагыдакылардан ибарэтдир: биринчи шэн (сонатина формасы), икинчи хиссэнин жүксэк фэлсэфи пассакалижасы (Ларго), үчүнчү хиссэ сүр'этли рэгс (Токката) вэ финал (Пасторал). Квартет, форма жыгчамлыгы вэ көзөл форма истигамэти, мөвзу инкишаффынын көзөл техникасы, чохсэслилик сэнэткардыгы вэ сими ансамбл божаларынын жаратмаг чөһөтдөн нүмүнөвидир. Квартетин мусигиси хусусилэ нэчиб вэ аһанкардыр. Онуң мүзјјөн жанр образларында классикажа хас олан шэн, ејин заманда ајдын, сэмими вэ жүксэк интеллектуал башлангычы вардыр.

Бэстэкарын досту — республиканын халг артисти, пианочу В. М. Козловун хатирэсинэ һэр етдији скрипка вэ фортепиано үчүн ре-минор «Сонатаһасы» (1960) инсанын мәнэви аламини дэриндэн нүфуз едир. Бу мусиги-һекајјони һэм да сэмими тон бэзэјјир.

«Соната»да тэмкинли-хејирхах ифаде тэрзинэ жыгчам классик инкишаф көмөк едир. Биринчи хиссэ (соната формасы) эсил мэрдлик образыны жарадыр. Икинчи хиссэни башлајан скрипка импровизасија — речитативи, Италија вэ алман классикасындак скрипка мусигисинин импровизасија формасыны хатырадаараг, ејин заманда кэдэрли-эзэмэтин муғам импровизасијасынын бир чох чөһөтлэрини өзүндэ экс едир. Мусигинин инчэ саслэри бир-биринэ говушан ајдын-көврөк үчүнчү хиссэсиндэ гадим рэгс жанры ситсилана бөјүк рол ојнајыр. Финалда эпик-жүксэк образлар һаким мөвге тутур. Бир нөв В. М. Козлова епитафија — садэ вэ кэдэрли мөвзу бу вэ ја дикэр саһэлэрдэ даим инкишаф едэрэк, арды-арасы кесилмэдэн давам етдирилик. Сэс жүксэклијинэ көрө мөвзу «Владимир» адынын мусиги символуну тэшкил едэн саслэриндэн тэртиб едилмишидир.

Дөрд хиссэли «Соната» силсилэсинин драматуркијасы өзүнмэхсус вэ гејри-энэвдидир. Онуң биринчи хиссэси (Мадерато) гисмон сүр'этлэ, нир, соиракы үч хиссэнин һамысы («Речитатив вэ Анданте», «Пасторал», «Фантазија») арамыдыр.

Г. Гарајевин 60-чы иллэрдэ жаратдыгы эсэрлэрдэн бири Үзејир Пачыбөјовун «Ашыгсајагы» пјесини камера оркестри үчүн ишлэмэсидир (1964). Бу эсэр олдугча мараглыдыр. «Ашыгсајагы» скрипка, виолончел вэ фортепиано үчүн көркөми Азэрбајчан бэстэкары тэрэфиндэн 1937-чи илдэ јазылмышдыр. Бу эсэр камера үчлүү жанрында Азэрбајчан милли профессионал жарадычылыгында илк нүмүнэди. Халг мусигисинин көзөл биличиси олан Үзејир Пачыбөјов «Ашыгсајагы» эсэриндэ ашыг мусигисинин типик интонасија-ритмик елементлэр вэ форма јарадан принциплэрини инкишаф етдириши, Азэрбајчан мусигисиндэ өз дөврү үчүн хусусилэ мүйүм олан мила оријинал чохсэслилик үсулларыны инкишаф етдирмэк мэгсэдени күдмүшдүр.

Г. Гарајевин «Ашыгсајагы» пјесинин камера эсэри үчүн транскрипсисаны ишлэјиб һазырламасынын сәбэби һэмин эсэрин мусиги инчэлији олмушдур. Г. Гарајевин инчэ вэ махаһәтли көзөл партитураја еһтијатла вэ чох һасэс јанашмасы чохсэли фактуранын һэр бирисинин даһа габарыг ашкара чыхарылмасына көмөк етмишидир.

Г. Гарајевин вокал эсэрлэрини бир нечэ група бөлмэк олар: вокал-лирик романс жанры эсэрлэри; хор үчүн эсэрлэр; күтлэви вэ естрада жанрларында олан эсэрлэр.

ВОКАЛ ЛИРИКАСЫ

Г. Гарајевин истэ дадынын лирик истигамэти, онун психоложи чөһөтдөн инчэ вокал эсэрлэриндэ өз эсини тапмышдыр.

Бэстэкар бүтүн жарадычылыгы боју эн мухталиф мусиги мэктеблэринэ, эн мухталиф дөврлэрин шаирлэринин лирик шеэрлэринэ, догма халгынын поэтик фольклоруна дөфөлэрлэ мүрачат етмишидир.

Азэрбајчан халг маһныларында атмасыны сас вэ фортепиано үчүн ишлэјиб һазырламаг (1937) онун вокал жарадычылыгынын илк нүмүнэлэри, иштиракчысы олдугу фольклор экспедијасындан сонра бэстэкарын «Һесабаты» иди.

Сонра о, Низаминин шеэрлэриндэн үчүнчү сас вэ симфоник оркестр үчүн лирик тэсниф кими ишлэди. Бу тэсниф «Лејли», «Ширин» вэ «Сарэнх тэснифи» — мэшур ханэндэ Чаббар Гарајадг огулунун репертуарына дахил иди.

Фортепианонун мушајјети илэ сас үчүн бэстэкарын «Алты рүбан» силсилэси XI—XII эсэрлэрин даһи Иран шаири Эмэр Хэјјамын поезијасына дэрин марагындан ирәли көлмишидир. Хэјјам жарадычылыгынын мэркэзи идејасыны инкишаф етдирэрэк Г. Гарајев бу миниатюрлэрин һэр чүтүндэ инсаны чөлб едэн һәјаттын көзөл образларыны, тәбиәт вэ гадын көзәллији образларыны өлүм һаггында фэлсәфи дүшүнчэлэрә гаршы гојмушдур.

А. С. Пушкинин ики шеэринэ Г. Гарајевин јаздыгы «Күрчүстан тәрәнэлэриндэ» вэ «Мән сизи сеvirдим» романслары онун гырхынчы иллэрин ахырларында жаратдыгы эн јахшы эсэрлэриндэндир. Олар бөјүк рус шаиринин анадан олмасынын 150 иланијинэ һэр едилмишидир. Үрәкдән кәлән сөз кими бэстэләнмиш бу кичик лирик эсэрлэр Пушкин образларыны, Пушкин поэтик интнтин өзинини мусиги дили илэ тәсвир едир, һэм дә фәрди, шәхси чизкиләри экс едир.

«Мән сизи сеvirдим» романсында јумшаг вида нәвазиншндән сонра кизли, лакин әввәки кими гызғын олан еһтирасын һәл дә адамы јандырыб-јахан гыгандчылыгынын кизли тәссүф хисслэри верилмишидир.

Г. Гарајев 1958-чи илдэ америкалы энци-шаир Ленгтсон Пјузуц шеэрлэринэ чаз-оркестрин мушајјети илэ бас сәси үчүн «Үч ноктүрн» ады марагал вокал силсилэси јазмышдыр. Совет сәнэткарынын энци халгынын тәлејинэ марагыны сүбүт едән бу силсилэ психоложи чөһөтдөн дэрини вэ эмоционал долгунлугу илэ фәргләнир. «Јоргун блүзү» ноктүрүн гәһрәманы касыб чаван оған, Американын «чәнијјәтдән говуламуш гара дэрили» адамыдыр. Әсүрәк ону эдән салмышдыр. О, чәнүб күнәши үчүн олдугча дарыхыр. Нә гәдәр ши ахтарыса, һеч чүр тапа билмир. О, маһны охуја-охуја ишләмәјэ алымышдыр, лакин ачыг вэ гајыг она һэм маһны охумагы, һэм дә сеvимли гызы унутмагы мөчбүр едир. Ноктүрүнү

башлангычы сада америкалы адамын охудугу чохла садэлөвһ лирик маһны-
жа охшайыр, лакин онда жоргулулуг ва үмидсизлик аһәнки ханәдән-ханәжә
күчләһиһр.

«Јај кечәси» ноктурнуһүн гәһрәманы—кимсәсиз әһичи «сонунчу пиано-
луһн гапағы өртүлдүкдән, сонунчу ғышгыргычы ушаг јухуја кетдикдән сон-
ра» Гарлемин дар күчәләриндә вејләһән јурдсуадуһр. Биринчи бөлмәннин
нәвазишһи, «лај-лај» маһнысы илә икинчи бөлмәннин мусигһисиндә ешиди-
лән кәркин, әзабһи үмидсизлик олдугча фачиәлә тәзад тәшкил едир. Јор-
гуһлаудан вә изирабдан бүтүн кечәни сәһәрә кими ғышгырмаг олар, анчаг
сәһин һеч кәс ешитмәэ...

Һәтта сәһин атан «аг» олса иди вә о «бөјүк евдә» јашаса иди дә, һеч
кәс сәһә көмәг етмәәди («Мулат» ноктурну). Сәһин «аг» аһан дахмада
өлмүшүдүр, она көрә дә сәһ нә «аг», нә дә «гара»сан, сәһ һәр јердә диһәнчи-
сәһ. Јенә дә мусигидә ики башлангыч вар: кәдәрли тәссүф вә гәзәбли үмид-
сизлик...

М. Ј. Лермонтовун «Маскарад» драмына јазымыш мусигидән (1959)
Ниняһин романсыһны да Г. Гарајевин вокал мусиги жанрындаһн олан әсәр-
ләринә аид етмәк лазымдыр. Мөвзуја мувафиг олараг бу романс-елекһија
мусигһисиндә Г. Гарајевин өз фәрди чиһкәләри сахланмыш олса да, руһуна
көрә Даргомыжскиһнин вә Глиһканыһн романсларына јахынлыг вардыр.

ХОР ҮЧҮН ӘСӘРЛӘР

Ијирми јашһа Г. Гарајеви бүтүн өлкәдә танытдыран бәстәкарыһн 1938-
чи иһин апрелиндә Москвада кеһирилән Азәрбајчан иһчәсәһнәти онкүһә-
јүнүн сон көһертиндә чалыһан шән «Үрәк маһнысы» кантатасы өлмүш-
дүр. Рәсул Рзаныһн шәрләри әсасында хор, симфоник оркестр вә рәгс ан-
самбһы үчүн бу үч һиссалы әсәр өз садәлији вә сәһимиијәти илә фәрғләһиһр.
Кантата Азәрбајчан мусиги фольклору вә Үзәјир һачыбәјовун јарадычылығы
үсулу илә јахын әлағәдәдир.

Сопрано, хор вә симфоник оркестр үчүн олан икинчи кантата — «Сә-
дәт маһнысы» (сөзаләри М. Раһиминдир) 1947-чи илдә јазымыш вә Бөјүк
Октјабр сәһиһаһт иһгиләһыһн 30-чу иләнүмүнә һәср едилмишдир. Бу-
рада үмүһиләшидрилимиш лирик планда Вәтәһнин ајдын образы тәсвир
олунмушдүр.

Лирик хора capella (мушајиәтсиз) «Пајыз», Низами Кәһчәһинин
шәрләри әсасында, бөјүк шаһрин 1947-чи илдә кеһирилән 800 иһлик јуби-
ләјинә јазымышдыр. Поетик, сәһими «Пајыз» хору да, дәмәк олар ки,
һәһнин вахтда јарадылымышдыр. Бу, үрәкдән кәләһ, лирик вә иһчә чохсәһли
әсәрдир. Бурада пајызыһн нечә кәлдији вә Ләјлиһн нечә өлдүју барәдә јени
фәһил аһан Низаминин шәрләри башдан-баша јорғун вә кәдәрлидир.

Гара Гарајев С. Вурғунун шәрләринә јаздыгы хор вә симфоник оркестр
үчүн кантатаны «Заманыһн бајрагдары» аһландырмышдыр. Биринчи хор әсә-
ри «Үрәк маһнысы» кими, «Заманыһн бајрагдары» кантатасы да Азәрбајчан
иһчәсәһнәти вә әдәбијјаты онкүһәјүнүн сон концерти сәһин јазымышдыр.
Бу дәфә бөјүк Азәрбајчан бәстәкарыһнын кантатасы илә икинчи онкүһәјүнүн
(1959) програмы тәһтәһәли сурәтдә ачылды. Хор вә оркестр үчүн бир һис-
сәһи, олдугча јыгчам кантата јүксәк хаһ мүдриклији илә, бөјүк емоционал

долғунлуғу илә фәрғләһиһр. «Бакински рабочи» гәзети јазыр: «Салонда,
Коммунист Партијасыһны шәрһтәһндирән һими кими, онун бөјүк иһһинә,
онун әзәр бајрагына әбади садиг галачагына Азәрбајчан хаһғыһни анды
кими сәһләһән тәһтәһәли маһныһни гүдәрәһли сәһи учалды»¹.

...Хәзәрин даһлағы гојунда, бунөһрәси једи багырымыш кәһидән
ибарәт олан, буна көрә дә бәәһн «Једи кәһи» адасы аһландырылан бир
шәһәр вар. О, тәсадүфи шәһрәт таһмамышдыр. Онун һаһғында әбәс јерә
маһнылар гошулмамышдыр. Бу шәһәрдә кечә-күндүз дәннзин дибиндән
«гара ғызыл» чыхарырлар. Кечәһи-күндүзлү сәјыг олмаг лазымдыр. Гоҗа
Хәзәр шытагдыр. Иһсанлар она галаһи кәһмишләр, лакин о, тәз-тәз аһан-
сыз фыргыһналарла, бузулу даһлағарыһнын һүчму илә иһтигам аһыр... Она
көрә дә бу шәһәр — ушагысыз шәһәрдиһр.

Г. Гарајев 1966-чы илдә С. Островојини мәһнинә јаздығы, бөјүк, беш-
һиссәһи ораторијаны мәнә «Нефт даһлары»һнын гәһрәманларына һәср едир.
О, «Правда» гәзетиндә јазырды: «Бир бәстәкар кими мәнә таһмилә ајдын-
дыр ки, јени заман, јени иһсанлар, һәјатымызыһн јени мәзмуһ өзүнү мусиги-
дә әкс етидрәмәк үчүн јени реалитә формаһар; әһл јениһкчһлиһк тәләб
едир, чүнки динләјичиләрлә даһа сых вә биләваситә үһсијјәт сахламаға
иһман верән мәнә һәһн аһилләрдиһр.

Мәнә елә кәһир ки, совет сәһәткары үчүн әһ бөјүк сәәдәт — даһми јар-
адычылығы аһтарышыдыр»².

Сечдији мөвзуја бөјүк мәсүлијјәт һисси илә јанашмасы, «Нефт даһ-
лары» гәһрәманларыһнын фачиөһи гәзә гаршысында мәрдлијини, онларын
сихолоҗи вәзидијјәтиһни сон дәрәҗә доғрулуғла әкс етидрәмәјә чалышмасы
бәстәкарыһн партитураны һалә дә үзә чыхармасыһнын сәһбәдидир. Бәстәкар
дәфәләрлә партитура үзәриндә иһчә гајыдамаг, бу вәзифәһн өзүнүн јара-
дычылығына олан јүксәк тәләбәта чаваб верәчәк дәрәҗәдә һәл едилмәси
чалышыр.

Г. Гарајев иһгиләб рәһбәри В. И. Лениһ олан үмүһхалғ мәһәббәти
мөвзуһунун да тәһсәһсүмүнә бу чүр мәсүлијјәт һиссилә јанашмышдыр. Бәс-
тәкар 1970-чи илдә рәһбәринә аһан олмасыһн 100 иһлији муһасибә-
тилә Рәсул Рзаныһн сөзаләринә «Лениһ» ады иһкиссәһи ораторија — плакат
әсәрини јарадыр. Бу әсәр Г. Гарајев үсулуһунун Азәрбајчан хаһ маһны јара-
дычылығы илә әлағәһини биләваситә әкс етидрир. (Ораторијаныһн икинчи
һиссәһиндә бәстәкар хаһ ичәһсиндә кениш јайымыш «Галаһын дибиндә»
маһныһындаһн истифада едәрәк она тәһтәһәли һими хасијјәти вериһ). Бу
садә вә әзәмәтли мусиги һаһғында бәстәкар өзү белә јазыр: «Ораторија
һаһғында тәсәввүр чох мүрәккәб мусиги фактурасы илә бағһдыр. Мән
ораторија хүсүһсијјәтиһни сахлајаһаг, һәр чүр деталлашдырма вә иһчә үсул-
лардан аһад олан сон дәрәҗә ајдын әсәр јаратмаг истәмишәм. Мән бурада
бир хүсүһсијјәти — рәһбәрин иһсанпәрварлијини, садәлији көстәрмәјә ча-
лышмышам. Буна көрә дә мусигимздә иһк дәфә истифада олунан садә вә
доғри форма — ораторија — плакат формасыһны сечмишәм»³. «Лениһ» ор-
аторија-плакаты иһк дәфә Бақыда, 1970-чи ил апрели 22-дә Лениһн аһан-
дан олмасыһн 100 иһлији һәср олунмуш тәһтәһәли кәдәдә сәһләһмишдир.

¹ «Бакински рабочи», 3 июн 1959-чу ил.

² Г. Гарајев, «Ахтарыш сәәдәти», «Правда», 11 апрел 1966-чы ил.

³ «Труд» гәзети, 4 март 1971-чи ил.

Өз бөжүк Вәтәнинин вәтәндашы олан бәстәкарын даһа бир әсәри хор, солист, тар вә симфоник оркестр үчүн жазылмыш вокал-симфоник «Достлуг һимни»дир. Бу әсәр дә аламәтдәр күнә — ССРИ-нин жарадымасынын 50 иллижинә жазылмыш вә илк дәрфә бу аламәтдәр һадисә мунасибәтилә Кремлин гурултайлар сарајында кечирилән тәнтәнәли јубилеј концертиндә ифа олунамшудур.

КҮТЛӘВИ ВӘ ЕСТРАДА ЖАНРЛАРЫНДА ОЛАН ӘСӘРЛӘР

Гара Гарајевин мүхтәлиф күтләви жанрларда јаратдығы оркестр пјесләриндән башга (Азәрбајчан бәдән тәрбијачиләринин 1939-чу илдә Москва парады үчүн «Идман» сунтасы, нәфәс аләтләри үчүн маршлар, естрада оркестри үчүн «фокстрот» вә башга пјесләр онларын арасындадыр), бәстәкар бир сыра вокал әсәрләри дә јаратмышдыр. Һәмин әсәрләр дәрһал кениш јайылмышдыр. Биринчи нөвбәдә 1957-чи илдә З. Чаббарзадәнин ше'рләринә јазылмыш «Сүлһ һаггында пионер маһнысы» әсәрини көстәрмәк лазымдыр. «Бир мәһәлләли ики оғлан» кино-фильминдән «Әһмәдин маһнысы» да естрадаја «кечмишдир».

М. Светловун ше'рләринә солист, хор вә симфоник оркестр үчүн јазылмыш «Дәниз нефтчиләринин маһнысы» (1953) бакылылар тәрәфиндән олдугча севилди. О да кино салонундан, даһа доғрусу, «Хәзәр нефтчиләри һаггында повест» фильминдән «Һәјатә» дахил олушудур.

44 Г. Гарајев мөгәлләринин бириндә јазмышдыр: «Мән зәһмәт адамлары шәһәриндә доғулуб бөјүмүшәм. Мәнчә, Бакы дунјада ән көзәл шәһәрдир. Һәр күн о, ајдын күнәшли, јахуд зәиф бозумтул-мирвари думанлы вә јағышлы сәһәрлә ојанаркән охујур. О өзү бүтүнлүклә маһныдыр... Белә көзәл шәһәри мәннм хағым әсрләр боју јаратмышдыр»¹. Г. Гарајевин ән јахшы маһныларындан бири — «Кениш дәниз үзәриндә јайылан мәрдлик маһнысы» да мәнзә бу шәһәри тәрәннүм едир. Һәмин маһнынн шән сәдалары һәр бир бакылыја, Азәрбајчаннн колхоз тарлаларынын һәр бир зәһмәткешинә, учсуз-бучагсыз чоһмилләтли Совет Вәтәнинин һәр бир вәтәнпәрвәринә тапышдыр.

Гара Гарајевин јүксәк сәнәткарлығы даим инкишаф едир, тәкмилләшир. Азәрбајчан совет мусигисинин ифадәлилик һудудларыны кенишләндириши олан Гара Гарајев онун дунја мигјасында танынмасында мүһүм рол ојнамышдыр. Онун көзәл жарадычылығына һәср олунмуш гыса очерки рус совет мусиги мәдәнијјәтинин истә дадлы нүмәјәндәси Родион Шедринин сөзләрилә битирмәк истәрдим:

«Мәннм нәзәримдә Гара Гарајевин ән сәчијјәви хүсусијјәти — ахтарыш һәвәсидир.

...Гәдим вахтларда јапон шаирләри һәјатларында бир нечә дәрфә фамилијаларыны дәјишәрәк билдирмәк истәјирдиләр ки, бир јердә дајанмајыблар, онларын сәнәти јениләшир, јени хүсусијјәт кәсб едир. Гара Гарајев

јев фамилијасыны дәјишмир, Гара Гарајев оларағ галыр, лакин онун сәнәти јаздығы һәр бир әсәрлә даһа бөјүк әһәмијјәт кәсб едир, жарадычылығ симасы исә чоһчәләтли олур. Дунјада мәшһурлашан бәстәкар Азәрбајчан бәстәкары оларағ галыр. Гара Гарајев Азәрбајчан мәдәнијјәтилә санки ики хәтлә: әввәлә, милли ән әнәләри өз жарадычылығында давам етдирмәклә, икинчиси исә, бир педагог вә бәстәкар кими өз Вәтәнинин мусиги мәдәнијјәтини зәркинләшдирмәклә бағлыдыр»¹.

¹ Г. Гарајев. «Көзәлиик фәсли», «Огонјок» журналы, № 43, 1961-чи ил, сәһ. 25.

¹ «Коммунист» гәзәти (Јереван), 4 феврал 1968-чи ил.

Р. Фәрһадова

ГАРА ГАРАЈЕВИН БАЛЕТЛӘРИ

46

Г. Гарајевин ән вачиб мөвзулар, кәскин һәјати конфликтләрә һәср олунан, жүкәк идеаллары, инсан мә'навијјатынын әнкинәлијини вә көзәллијини, һиссләрин поезијасыны тәрәннүм едән балетләри һагиги инсанпәрварлик руһу илә долудур. Инчә, лирик һиссләрлә јазыб-јарадан мүтәфәккир сәнәткәр һејранедичи устаалыгла өз гәһрәмәнләрынын даһили аламини нүфуз едир. Онун илаһманла долу, фөвгәләдә дәрәчәдә тә'сирли мусиги әсәрләриндә лирик-психоложи конфликтләр, ифадә тәрзи ичтимаи, тарихи һадисәләрлә, конфликтләрлә дәриндән бағланмышдыр. Истәр «Једди көзәл», истәрсә дә «Илдырымлы јолларла» балетиндә лирик вә ичтимаи һадисәләрин динамика сурәтдә гаршылығлы әлағәси диггәти чәлб едир. Гәһрәмәнләрын тәлеји халғын тәлејиндән ајрылмаз бир шәкилдә тәрәннүм едиләр.

Г. Гарајевин балетләри Азәрбајҗан балет сәнәтнини инкишафында әһмијјәтәли вә кәјфијјәт е'тибары илә јени бир мәрһәлә сәјмәлдир. Бәстәкәр өз әсәрләриндә рәгсләрин әјләндиричи үнсүрләрә малик олмасы тәсәввүрләринә тамамилә үстүн кәлимиш, реалист мусигили хореографик драм јаратмышдыр.

Г. Гарајев «Једди көзәл» балетиндә классик ирсә мүрачигәт етмишдир. О, кечмиш вә гәдим бир әфсанә васитәсилә өз халғынын көзәл мә'нәви хүсусијјәтләрини вә азад сурәтдә севиб-севиимәк арзуларыны тәрәннүм етмишсә, «Илдырымлы јолларла» балетиндә муасир дөврүн олдугча мүһүм бир мөвзусуну — ирги ајры-сечкилик вә мүстәмләкә халғларынын азадлығ үғрунда мүбаризә мөвзусуну тәчәссүм етдирмишдир.

Г. Гарајевин балетләри рус классик балет сәнәтнини, П. Чајковскинин ән көзәл ән әнәләрини, совет бәстәкарларынын газандығы јени наилијјәтләри давам вә инкишаф етдирир. С. Прокофјевин естетикасы, јарадычылығ принципләри вә үсуулары Г. Гарајевин јарадычылығ ахтарышларына даһа јакындыр. Бу ән әнәләр Г. Гарајевин мусигисиндә өз дәрин, тә'сирли ифадәсини тапмышдыр.

Бәстәкәрын чошгун истә'дады, онун симфоник чәһәтдән үмумиләшәдирмә гәбилијјәти, орижинал јарадычылығы, јени ифадә васитәләри тапмағ

үчүн јорулмадан алтарышлар апармасы ону совет мусигисини көркәмлә јарадычылары сьрасына чыхармышдыр. Бәстәкәрын «Једди көзәл» вә «Илдырымлы јолларла» балетләри совет классик мусигисини гызыл фондуна даһил олмушдур.

Г. Гарајевин јарадычылығы Азәрбајҗан халғ мусигисинә бу вә ја дикәр дәрәчәдә бағлы, парлағ милли хүсусијјәтләрә малик олан бир јарадычылығдыр. Әсәрләринин дәрин һәјати мәзмуну, үмумиләшдиримшиш идеясы, совет балет сәнәти гаршысында дуран бир чох проблемләри ирәли сүрүб һәлл етмәси бәстәкәры милли инчәсәнәт чәрчивәсиндән чыхарыр, јарадычылығынын һәгиги бәјнәламиәл әһмијјәт кәсб етмәсинә көмәк едир.

«ЈЕДДИ КӨЗӘЛ»

Либретто мүәллифләри Исмајыл Һидајәтзадә Јури Слонимски вә Сабит Рәһманла јарадычылығ әмәкдашылығ шәрәитиндә мејдана чыхан бу әсәр узун мүддәт давам едән јарадычылығ ахтарышларынын мәъсулуауур.

Бу балети јаратмағ фикрини Г. Гарајевә Азәрбајҗанын көркәмлә театр хадими, истә'дады режиссор Исмајыл Һидајәтзадә мәсләһәт көрүшдүр. И. Һидајәтзадә драматург Сабит Рәһманла бирликдә балетин либреттосунун иак вариантныны јазыб һазырламышлар. 1951-чи илдә либретто јазан вә балет сәнәти нәзәријјәчиси Ј. Слонимски либреттону јаратмағ ишиңә чәлб олунмушдур.

Либретто мүәллифләри дә, бәстәкәр да, балетин хореографија композијасынын мүәллифи, балетмејстер П. Гусев дә тәкчә «Једди көзәл» поемасынын сүжәт хәттини гысача изаһ етмәккә кифајәтләнмәмишдир. Онлар ејни заманда бөјүк шаир Низаминин јарадычылығында үмуми идеја истигамәтини горујуб сахламаға вә «Једди көзәл»-ин мәзмунуну онуна бағламаға чалышмышлар.

Ј. Слонимски «Једди көзәл» һагғында гејдләриндә јазмышдыр: «Низами јарадычылығынын әсас мөвзусу — јашадығы дөврдә Азәрбајҗан халғынын тәлеји һагғында, орта әсәрләрдәки зүлм вә әсарәтә гаршы, халғын көлә һалына салынамасына гаршы һәгиги мә'нада мүбаризә едән инсан һагғында шаирин дүшүнчәләри әсас көтүрүлүшдүр. Инсан тәлеји—халғ тәлеји — бу дүстүр әсәрдә чәрајан едән сәһнә һадисәләриндә әсас гојулмушдур... Бу фикирләр тәкчә сәнарәндә дејилдир. Бу фикирләр балетин мусигисиндә дә, тамашада да ифадә едилмишдир»¹.

Беләликлә, Низаминин «Једди көзәл» поемасынын сүжәти нағыл вә әфсанә кими дејил, ичтимаи драм кими изаһ олунмушдур. Либретто мүәллифләри бир тәрәфдән поеманын сүжәт хәттини јығчмалашдырмыш, ондан бир гәдәр кәнара чыхмаға мејл етмиш, дикәр тәрәфдән исә «Хәмсә»дәки башға поемаларын һесабына балетин сүжәтини кенишләндирмиш, шаирин башға әсәрләриндәки сүжәт мотивләринин характер хүсусијјәтләриндән истифадә етмишләр.

Ајшынәнин образында көзәл Ширинин, ағыллы вә гочағ Фитнәнин мә'нәви хүсусијјәтләри; Мәнзәрин образында халғ гәһрәмәны Фәрһадын гор-

¹ Л. Карагичева. «Гара Гарајевин балетләри». М., 1959.

47

ху билмээ икидиклэри тэчэссум олунамшдур. Бәһрамын образы Бәһрам Курун әдәби образынын әләмәтләриндән мүјјән дәрәчәдә фәргләнир. Бу образда Хосровун вә Султан Сәнчәрин («Сиррләр хәзинәси») бәзи типик хүсусијјәтләри өз әксини тапмышдыр.

Әсәрин әсас истигамәтвәричи сүжәт хәтти — халг вә һөкмдардыр. Либреттода шаһ илә халгын ичтимаи барышмазлыгы габарыг шәкилдә гәләмә алынмышдыр. Балетин баш гәһрәманы халгдыр, онун образы инкишафда верилимишдир. Тамашанын кедишиндә халгла шаһ арасында зиддијјәт дәринуләшир. Халг һөкмдара инам вә е тимад бәсләмәкдән узаглашыр, шүбһәләрә дүшүр, үмидсизлијә гапылыр, белә бир гәрәра кәлир ки, өзү өз тәләјинә һаким олсун. Падшаһа бел багламаг олмаз. Балетин финалында халг шаһ һаггында өзүнүн нифрәт долу гәзәбли һөкмүнү верир; шаһ халгы сажәһесаба гојмады, чамаатын е тимадыны доғрултмады, она көрә дә өлкәни идарә етмәјә ләјиг адам дејилдир.

Халгын ән јакшы нумәјәндәләри — Ајишә вә онун гардашы Мәнәзрин тәләји халгын тәләјиндән ажрылмаздыр. Ајишә ән көзәл, саф вә тәмиз сифәтләри өз варлыгында чанландырыр. Хосрову өз идеаллары сәвијјәсинә јүксәлтмәјә чан атан Ширин кими Ајишә дә үрәк бағладыгы шаһы халг гаршысында өз борчуну сәдагәтлә јеринә јетирән әдаләтли бир һаким кими көрмәји арзулајыр.

Балетин башга бир драматик хәтти Ајишә илә Бәһрамын севкиси мөвзусу илә бағлыдыр. Бурада бир-биринә зидд ики севки анлајышы тогтушур. Ајишәнин мәнәббәти јүксәк мәнәви-әхлаги идејаны ифадә едир. Бәһрамын севкиси исә шәһвани һиссләрдән ибарәтдир. О, һәр гадында һәрәм-хана көзәли көрмәјә адәт едиб. Балетин мүсбәт гәһрәманларына — халга вә онун нумәјәндәләринә гаршы әниф ирадәли Бәһрамын, ејни заманда һижләкәр, гәддар Вәзирин образлары гојулур.

Көнч шаһын тәсәввүрләрини думанландыран әфсанәви једди көзәл бош, хәјалы бир сәадәти тәчәссум етдирир.

Балетин бүтүн сүжәт хәттләри јыгчам драматик формада бир-биринә бағланмышдыр.

«Једди көзәл»ин ән гүввәтли чәһәти онун сәһнәдә чәрәјән едән һадисәләрә гырылмаз сурәтдә бағлы олан мусигисиндәдир. «Гарәјевин јарадычылыгында балет мусигиси мүәллифи үчүн вачиб олан чәһәтләр чох көзәл бирләшмишдир. Бу да театр сәнәтинә хас олан характер әләмәтләр вә симфоникликдир. «Једди көзәл» балетинин бүтүн мусигиси образлылыгга долғундур. Бәстәкар мусиги драматуркијјасы сәнәтини чох јакшы гаврамышдыр. Бу хүсусијјәт балетин партитурасына там бүтөвлүк, вүс'әт верир, идеја мәнәсны күчәндирир»¹. Демәк олар ки, балетин һәр бир эпизоду конкрет сүжәт мәзмунуна маликдир вә мусигидә мүстәсна дәрәчәдә өз ифадәсини тапыр. Рәгсләрин соло, ансамбл, јахуд күтләви сәһнәләриндән әсылы олмајараг, һәр јердә мусиги әсил симфоник вүс'әтә, драматик кәркинлијә гаалыр. «Чанлы һәрәкәт рәгси» принципи әсәрдә мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Рәгс сүйталары бир чох балетләрдән фәргли олараг әјләндиричи — дивертисмент характери дашымыр. Онлар һадисәләрә әнкинди, үмуми

«Идарымагы-јолларла» балетиндән бир сәһна.

¹ Д. Житомирски. Јени Азәрбајжан балети, «Литературнаја газета», 20 јанвар 1953-чү ил.

драматик инкишафта мўһум рол ойнайр. Эсарда, өзүн эсил ма'насында, эас драматик сўжет хэттинден конара чыхан бир нөмрда де жохдур.

П. Чајковски эи'энэлэрини давам етдирэн Г. Гарајев балет партитура-сынни тэ'сир күчүнү, симфоник инкишафны ээнкилашдиримишидир...

Д. Шостакович јазмышдыр; «Једди көзэл»ни мусигиси бөүк мас'таба, кениш нэфэсэ малик олан һагиги симфоник мусигидир. Демэк олар ки, бүтүн балет куәл һагында гарангы, арасы кәсилмөдөн инкишаф едэн вэ вүс'этэ чатан мусиги тэ'сири багышлајыр»¹.

«Једди көзэл» балетинин эас идеја инкишафныи симфоник принципи бу эсарда ифаде васителеринин фәрдилашдириламеси ила, чох кәркин вэ зиддијјэтли үсулларла, лејтмотивлерин инкишаф системи ила характеризе едилар.

Хаалгы вэ онун нумајэндэлеринин образларыи ачыб көстәрмэк үчүн бастәкар рован миали аһанкдөн, ајдын рөгс ритмлариндан, мусиги алатларинин аһанкдар эас хүсусијјэтлеринэ ујғун кәлэн мелодијалардан истифаде едир. Эсарда мәнфи шөхсләр, о чүмлөдөн Бәһрам, Вәзир вэ онларын алатлары кәскин мелодика, ити ритмләрла, әкс тэ'сир багышлајан һармонија ила характеризе едилар. Бастәкар бурада истеһза вэ ришхәнд үсулуна мүрачигәт едир.

Једди көзәл мөвзәсу Бәһрамы өлкәни идарә етмөкдән чәкиндирән вэ узаглашдыран јүнкүл шөһвәт вэ еһтирас һиссинин ифадәси киби балетә даһиа едиамишидир. Мусигинин мелодиа чәһәтдән инчәлији, һармоник вэ оркестр бојаларынын хүсусилә эәнкин олмасы, характерларин ајдыналыгы көзәлләрин хәјали әфсанәви аләмини бир-бириндән фәргләндир.

Балетде хаг һәјат ешгилә јанан ағыллы, әдаләтли, басымаз гүдрәт саһиб киби чыхыш едир. Хаг һәјаты чохчәһәтли бир шәрайтде: әмәкдә вэ шадлыгыда, чәтин һәјат сынагларында, гәзәблә долу мүбаризәдә көстәрилар. Балетде хаг лејтмотиви эәәмәт вэ ифтихар рәмзи кәсб едир.

Эсарда хаг гүдрәтини тәрәннүм едән эас «Ишыгылы» мөвзудан башга хаалгы дәрдини, гүссәсини, гәзәбини ифаде едән даһиа ики мөвзә вар. Икид Мәнзәрин образы хаг лејтмотивинә јахындыр.

Балетде Бәһрам да, Вәзир дә, једди көзәлин ајры-ајры рәгсләри дә лејтмотив характеринә маликдир. Амираһ, кәскин шејруун сигнаалары Бәһрамы, ачы истеһза ила долу «гәддарлыгы» мөвзәсу Вәзирә характеризе едир.

Лејтмотивләр симфоник инкишафта верилар, полифоник чәһәтдән бир-биринә бағлаһыр, һәр дәфә јени емоциона гүввәт кәсб едиб ишыгладырылар. Эсарда Ајишә даһиа биткии вэ һәртәрәфли характеризе едиамишидир. Ајишәнин партијасында лејтмотив жохдур. Онун образы интонасија етибарла бир-биринә јахын, тә'сирли лирик мелодијаларла чанландырылар. Ајишәнин мусиги нөмрәлариндән һәр бири онун даһили аләмини ачыб көстәрир. Мелодик вүс'әт, мүстәсна дәрәчәдә ифаделәник, Бәһрамла дуәт сәһнәләри мусигисинин үрәкләрә нүфүзедичи күчү Ајишәнин шаираһ әһваан-руһијјәсини, тәһнәтинин бүтөвлүјүнү динләјичиләрә чатдырыр. Бу сәһнәләрдә Ајишәнин пак вэ мүгәддәс һиссләри истәр-истәмәз Бәһрама тә'сир едир.

«Једди көзәл»ни мусигиси бир чох хүсусијјәтләри етибарилә Азәрбај-чан мусигисинин парлаагыгыны ифаде едән миали мусигидир. Бастәкар мусиги фольклорудан демәк олар ки, һеч бир ситат көтүрмәмишидир. Лакин Азәрбајчан хаг мусигисинин тәбини вэ оријинал интонасијалары, ритмик гурулушу балетин бүтүн партитурасында дәриндән-дәринә дујулар. Хаалгы мәһны вэ рөгс сәнәти, ашыг јарадычылыгы, муғам эи'әнәләри ила сых вэ үзви сурәтдә бағалыгы «Једди көзәл»дә өзүнү көстәрир. Бастәкар өз мусигисилә доғма хаалгынын руһуну, фикрини, үрәјини ачмаға мүвәффуғ олмушдур. «Једди көзәл»ни партитурасы мусиги фольклорунун эи мухтәлиф эи'әнәлариндән истифаде етмәјә јарадычылыгы нөгтеји-нөгтезиндән јанашмағ мүмунәсидир.

«Једди көзәл» балетинин илк тамашасы 1952-чи ил ноябрын 6-да М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Академик Опера вэ Балет Театрында олмушдур. Балет һәмин сәһнә редаксиясында Совет Иттифагынын бир сыра шәһәрлариндә вэ харичи өлкәләрдә тамашаја гојулмушдур.

1959-чу илдә Москвада Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнүү әрәфәсиндә балетин јени мусиги — сәһнә редаксиясы ишләниб мејдана чыхыр. Әввәки дөрд пәрдәлик композисија либреттода бә'зи сўжет дәјишәкиләри, мусигинин ихтисары һесабына үч пәрдәјә ендириамишидир. Лакин эсарин мәркәзинә гојулан идеја, эас драматик хәттләр горунуб сахланалымышдыр.

1964-чү илдә балет јенидән редаксия едиамыш, эсарин фабуласында вэ мусигили драматуркијясында әһмијјәтли бир дәјишәкилја јол вериләмишидир. Лакин бу редаксия характерларин даһиа ајдын вэ габарыг сурәтдә вериләмосинә көмәк етмишидир.

Балетин јени мусиги-сәһнә редаксиясы 1969-чу илдә едиамишидир. Мусиги — хореографик васителерин жүксәк јыгчамалыгы, эсарин лирик хәттинин күчләнмәси, рөгс дилинин мүсирләшмәси, хореографик инкишафын кәскин тә'сирлилији бу редаксия үчүн характерикдир. Бурада һәмин редаксия тәһлил едиләчәкдир¹.

БАЛЕТИН МӘӘМУНУ

Гыса оркестр мүгәддәмәси динләјичиләри балетин романтик образлары аламини апарыр. Бу мүгәддәмәнин эасында ики мөвзә дурур: буналдан бири лирик-шаираһ хәјалара далдыран, икинчиси исә һәјәчәли әһваан-руһијјә јарадан мөвзәдур. Һәр ики мөвзә Ајишәнин характеринә јахындыр вэ ујғундур.

Пролог. Мусиги чошгун тәбини һадисәләрин мәнзәрәсиндән данышыр. Кечәдир. Туфандыр. Јарымвиранәјә чеврилмиш гәдим бир гәсрин гәрибә көрүнүшү. Зүләмәт ичиндә адамлар бир һәјула киби көрүнүр — буналр Вәзир вэ онун хидмәтчиләридир. Вәзирин гәти әмири бундан ибарәт-дир: Шаһ Бәһрам елә бу кечә гәтә едиләмишидир. Ова чыхаркын, дағларда туфана дүшөн кәч шәһын изинә дүшмәк вэ һөкму ичра етмәк.

Бәһрам садә овчу палтарындадыр. Көһнә гәсрин харабалыглары ара-

¹ Идил М. Ф. Ахундов адына Опера вэ Балет театрында «Једди көзәл» балетинин јени мусиги-сәһнә редаксиясы һазырлајыр (гурулушчу-балетмейстерләр — Р. Ахундова вэ М. Мәммәдов, рассам — Т. Нәриманбәјов, дирижор — Р. Абдуллајев).

сында сыгыначаг ахтарыр. Оркестрдә сәсләнән амиранә лейтмотив онун ади овчу дежил, олдугча төкәббурау, чәнкәвәр бир һөкмдар олдуғуну билдирир.

Туфан јаваш-јаваш сакитлошир. Гәсрин дәрин тағарында заман кечдикчә рәнкләри позулан, солғулашан једди әфсанәви көзәлин шәкли јарымгаранлыгдә Бәһрамын гаршысында чанлавыр. Шаһ көзләрини онлара зиләлјиб диггәтлә бахыр:

«Једди көзәли инсан кими дивардан бахыр. Санки онлардан һәр биринин шәкли алтында јазылан сөзләр һансы өлкәдән олдуғларыны билдирир».

Бу әфсанәви, бу хәјали шәкилләр сеһирли, сирләрлә долу мусигинин аһәстә-аһәстә учалан сәдалары алтында чанланыр. Јавашдан ешидилән симли әләтләрин тә сирли сәсиндә наз-гәмзә дујулу, мелодиянын һәсрәтли һаләси әсәрин әфсанәви сүжет хәттинә хидмәт едән көзәлләрин лейтмотиви-дир.

Једди көзәлин вәдәдечи мусигиси һәзин вә аһәстә валса кечир. Көзәлләр Бәһрамын әтрафында дөврә вурарак, кәч шәһи өз чәзибәдарлығлары илә мәфтун едиләр. Бәһрам агласығмаз әфсанәви бир мүһитә душмүшдүр. О өзүнү унутмүшдүр, нә фикирләшдијини билмир. Бу вахт Вәзирин әләтисы хәлвәтчә она јан алыр. Әлини јухары галдырыб шаһа ағыр зәрбә ендирир. Бәһрам јерә сәрилар. Бу вахт једди көзәлин вәлс мусигиси һүзн вә кәдәрлә сәсләнир. Ширин хәјәлләра далмаг һәвәси шәһи севинчләрә дежил, гәмләрә мүбтәлә едир.

Сәһәрин ал шәфәгләри гәсрин учулуб дағылмыш диварларыны ишығландырыр. Бу вахт Мәнзәр вә онун бачысы Ајишә гәсрин јанындан өтүб кечирләр. Онлар чаван шәһи јерә сәрилмиш көрүр вә ондан бир гәдәр аралы Вәзирин әләтисы олан гәтилини тәсадүфән јерә салдығы әбаны тапырлар. Әбанын үстүндә Вәзир көзәтчиләринин нишаны вардыр.

Б и р и н ч и п е р д е

Биринчи шәкил: Кәндин кәнарында Мәнзәр вә Ајишәнин садә дахмасы. Бу чаванларын гајығкешлији сәјәсиндә Бәһрамын јарасы сағалыр. Бәһрам шаһ сарајынын ријакар мүһитиндән узағдадыр, бу сәмини адамлар арасында өзүнү раһат вә сәрбәст һисс едир. Бәһрам өз хиләскарларына — никид Мәнзәрә, мөһрибан вә утанчаг Ајишәјә дәрин үлфәт вә сәмијјәт бәсләјир.

Ајишәнин илк мусиги портрети бу көзәл гызын мәһәвијјәтанын үзә чыхаран ичкә вә сур'әтлә салынан варнасијалардә тәрәннүм едилир. Ајишә бјаг чапши кими атылыб душүр, кәчләри өз ојунуна чәлб едир.

Бәһрам өзүнү олдугча јахшы һисс едир. Үзүнү Мәнзәрә тутуб дејир ки, кәл гуввәләримизи сынајаг, көрәк ким-кимин күрәјини јерә сәрәр. Мәнзәрәлә Бәһрамын төкбәтәкликдә күләшмәси рәгсинин күчлү мусигиси өз сәчијјәси етибарилә Азәрбајҗан халғынын гәһрәмәналыг рәгсини хатырладыр. Бәһрам асанлыгла гәлиб кәлә билмир. О, һөрмәт вә долағ әләмәти оларак өз гызым кәмәрини Мәнзәрә багышлајыр. Мәнзәр чаваб оларак һәдијә вермәк үчүн дахмаја кедир.

Чаван овчу Ајишәнин хошуна кәлир. Ајишә дә Бәһрамы мәфтун едир. Ајишәнин саф дујулары вә һәјәчанлары Бәһрама дәрин тә сир көстәрир.

Ғәлә дәрк олунмајан бу тәзә сәрвы һисси чаванларын вардығына һаким кәслир. Тә сир күчү етибарилә зәнкин, вус'әтли адажи мусигиси севиб-севичләдәрин һиссләрини тәрәннүм едир. Ифадәли, лирик адажи мелодиясы Г. Гарәјевин ән кәзәл, ән иһламәви мөвзуларындыр. Адажи мусигиси динамик шәкилдә, сур'әтлә инкишаф едир, парлаг һиссләри вә һәјәчанлары үзә чыхарыр. Адажи Ајишәнин зәнкин дахили әләмини вә бәлетин драматуркијясынын ачмагда мәһүм рол ојнајыр.

Мәнзәр әлиндә һәдијә-чидә вә шәрәбла долу бујнузла евдән чыхыр. Узагда һәј-күј ешидилир. Онлар Мәнзәрин достлары — кәч чәнкәвәрләр вә овчулардыр. Бу адамлар Бәһрамын гаршысында јерә јыхылыб она баш әјәндә Мәнзәр вә Ајишә сон дәрәчәдә тәәччүбләнирләр. Көр һә? Садәчә овчу паалтарында кизләнән бу адам ким имиш! Онун шәхсијјәти мә'лум олур.

Мәнзәр дәшәтли дәлили-гәтилини әбасыны кәтириб Бәһрама тәгдим едир. Бәһрам Вәзирин хәјәнәткарлығындан дәшәтә кәлир. Бәһрамын һәјәчаны она көмәк вә хидмәт етмәјә һазыр олан кәчләрә дә тә сир көстәрир. Бурада гәһрәмәналыг мөвзуна әсәсләнән чәнкәвәрлик рәгси башланыр. Өз сәчијјәси етибарилә бу рәгсин мусигиси «Чәнки»ни хатырладыр, һабәлә коллектив сур'әтә ифа олунан «Јалы»ја да јахындыр.

Бәһрам чәнкәвәрләрин мүшәјјәти илә кедир. Ајишә тәк галараг гәмкин фикирләрә дахыр. Демәли, онун севдији овчу падшаһ имиш... Көрәк тәлә, кәлчәк нә көстәрәр? Севинч һиссләри һәјәчанлы гајығларла әвзә олунур. Мәнзәр шәһи јола салыб кери гајыдыр. Ләкин Ајишә јалвара-јалвара она дејир ки, кәл Бәһрамын даһынча кедәк.

Икинчи шәкил. Курултулу бир базар. Адам әлиндән тәрәннүм мүмкүн дејилдир. Бурада мүхтәлиф пешә саһибләри, тачирләр дә, шән, гејбәтчил, сәһбәтчи гадындар да, дәчәл ушағлар да вар. Динамик мусиги шәрг базарынын шәналијини, сәс-күјүнү ифадә едир. Өз пешәләрини нумәјиш етидирән адамларын никбин руһлу рәгсләри әмәји тәрәннүм едир.

Ајишә вә Мәнзәр чәмаатын арасындадыр. Адамлар онларын башына топланыб шаһ Бәһрама суй-гәзд һагғында сәһбәтә марагла гулаг асырлар. Һамы ачкөз вә гудурун Вәзирдән наразыдыр, һамы Бәһрам шаһа көмәк етмәјә һазырдыр. Онларын рәгсләри мусиги фольклору илә сых әләгәдә верилмишдир. Олдугча жүксәк бир кулминасијаја чатан бу мусиги гәфиадән гырдылар.

Вәзирин динч әһли үзәринә басғын едән хидмәтчиләринин һәјәсыз маршы кәскин бир зиддијјәт әмәлә кәтирир. Бүтүн гызлары Ајишә илә бирликдә тутуб сараја сурүјүрләр. Онлары хиләс етмәјә чаышанлары исе Мәнзәрәлә бирликдә кәмәндә салыб сараја апарырлар.

Үчүнчү шәкил. Сирләр ифадә едән мусигидә шаһ сарајынын зүлмәти зирәзиләри тәсвир олунур. Тамалһар Вәзирин көз тикидији сәјсыз-һесабысыз хәзинә бурада јерләшир. Өзүнү һөкмдар сәјан вә шаһ тахтында әјләшән Вәзир дә бурададыр. Тутуланлары мұһакимә етмәк үчүн Вәзирин һүзуруна кәтирирләр. Зәлим һөкмдарын үрәјини рәһмә кәтирмәк үчүн гызларын јалварышы әбәсдир. Ајишәнин изтирабларла долу јалварыш рәгсин онун үрәјиндәки дәрләри вә чәкдији әзәблары ифадә едир.

Вәзир исе гызларын јалварышларына һеч бир мөһәл гојмур. О, бүтүн өлкәни ган ичиндә боғмаға һазырдыр.

Вазирин монологу шөһрәтпәрәст бир адамнын чинајәткарлығыны бұру-за верир. Вазирин рәгси, јәни сәрвәт дүшкүн олан бир һөкмдарын рәгси кәскин сурәтдә өз ејбәчәрәлији илә фәргләнир вә онун пис сифәтләрини ачыб кәстәрир. Вазирин чошгун гәзәби һәдди-һудудуну ашыр. Лакин гапынын гәфилдән дөјүмәси бу дәһшәтли мұһакимә сәһнәсини даяндырыр. Вазирин хидмәтчиләри хәбәр верирләр ки, Бәһрамы өлдүрмәк тәдбири баш тутма-мышдыр.

Шејпурлар Бәһрам шаһын сараја гәјытмасыны хәбәр верир. Вазир өзүнү әлә алыр, Бәһрамы гаршыламаға һазырлашыр. Шаһ палтарынн соју-нуб кәнара атыр. О, нә едәчәјини, көрчәји тәдбирләри өзү үчүн ајдыналаш-дырыр.

Дөрдүнчү шәкил. Јенә дә сәнәткарларын мејданы. Бәһрам шаһын көз-ләниләмәдән кәлмәси бөјүк чанланмаға сәбәб олушдур. Халг падшаһын синасында әдәләтли бир һөкмдары көрмәјә үмид бәсләјир. Нәһәјәт, залым Вазирин әлиндән гуртармаг мүмкүн олачаг. Бәһрам сараја дахил олмаг истәјир. Анчаг сарајын гапысы бағлыдыр. Шаһ гәзәбләнир. Халг сараја кирмәкдә шаһа көмәк етмәк үчүн ајага галхыр. Бәһрам бу көмәји гәбул етмәјә һазырдыр. Елә бу вахт сарајын гапылары ачылыр. Дәбдәбәли јүрүш маршы сәсләнир. Кәчч шаһы әдәләтмаг үчүн вазир тәнтәнәли барам нумәјиши дүзәлдир. Бу јүрүш мүхтәлиф мусиги әдәтләринин сәсләнмәси илә чанланыр, һәм дә мүхтәлиф вариасијаларда вә мүхтәлиф тонааларда дөфәләрдә тәжәррә олунар. Бу мөвзу һәр дәрә тәзә бир ајдынылга ешиди-лр. Санки сарајдан чыхан јени дәстәләри мұшәјиәт едир.

Әввәлчә сарај гызлары чыхыр, онлар жола халылар дөшәјир вә Бәһра-мын үстүнә күл-чичәк јағдырырлар. Гызлардан сонра сарај әјанларынын тәнтәнәли јүрүшү башланыр. Тәдричән мусигинин тәрәвәти оркестр боја-ларында күчләнир. Оркестр сәдалары јүксәк сәвијәјә чатанда, Вазир сәдә палтарда ирәли кәлир, чох ачизанә бир һалда шаһын ајаглары алтына јы-хылыр. Сонра һакимијәт нишаныны һөрмәтлә шаһа тәгдим едир. Бәһрам она гәсд едән гатилин әлдә дәлил олан әбасыны Вазирә кәстәрир. Нијдәкәр Вазир өз әләтисы олан гатили шаһын көзү габагында өлдүрүр. Буинла да Бәһрам шаһын етимадыны газаныр. Халг Вазирин хәјәнәткарлығыны шаһа билдирмәк истәјир. Анчаг әбәс јерә. Бәһрам шаһ гара чамәагтын онун ишинә гарышмасындан һиддәтләнир. Халг гүдрәти ону ваһимәјә салыр. О, силаһы јерә гөјмагы халға әмр едир. Вазир балетин сурәтли рәгсиндә Бәһрамын әтрафында дөврә вурур. Халгы сыхышдырыб кәнара чыхарыр. Ә јан-лар Бәһрам шаһы әләри үстүнә көтүрүб сараја апарырлар. Халг алдады-лыр.

И к и н ч и п е р д е

Биринчи шәкил. Шаһын сарајында зијәфәтдир. Бәһрам ејш-ишрәтә мөшгуладур. Тәлхәкләрин комик, кәскин рәгси сарај гызларынын һәзин, ин-чә рәгсләриндән чох-чох фәргләнир.

Кәф мәчлис бирдән-бирә позулар. Ајишә јүјүрә-јүјүрә сәһнәјә чыхыр. О, һәјәчанлы бир һалда гардашынын вә једди сәнәткарын бағышыныб һәбсчанадан азад олунамасын шаһдан хаһиш едир. Бу тәсирли сәһнә ба-летин ән мұһүм ансамбл сәһнәләриндән биридир. Ајишәтин, Мәнзәрин, Бәһрамын, Вазирин, сәнәткарларын, сарај хидмәтчиләринин иштирак етди-

ји бу рәгс сәһнәси дәрин мәзуна маликдир. Кичик лирик дуэтин мусиги-синдә Бәһрам вә Ајишәни бұрујән һиссләр инчә бир шәкилдә ачылыр. Бәһрамын әми илә мәнбуслары кәтирирләр. Халгын гәһрәманлыг мелодиясы сәсләнир. Мәнзәрин вариасијасынын мусигисиндә санки бөјүк шаирин гә-зәбли сөзләри өз ифадәсини тапыр:

«Мән сәһни варлығында әдәләтли тачидар олмагы көрмүрәм,
Мән сәндә зүлүм сонуну көрмүрәм,
Падшаһ халгын дајагы олмалыдыр.
Сән исә халгы бир оғру кими сојуб талан едирсән».

Бундан сонра башлаан чошгун һәјәчанлы мусигидә Ајишәнин үрәк фачисә дујулар. Ајишә өз догма гардашыны Бәһрам шаһла барышдырмаг истәјир. Лакин Мәнзәр Бәһрамын она һадидјә вердији гызыл кәмери белин-дән ачыб шаһын ајаглары алтына туллајыр. Бәһрам гәзәбләнир. Мәнзәрин она бағышладыгы чиданы көтүрүб онун үстүнә атыр. Бу вахт кешикчиләр Мәнзәри тутмаг истәјирләр. Анчаг о чәд бир һалда арадан чыхыб гачыр. Вазир өз әләтисларына ону тутуб кәтирмәји әмр едир. Ајишә бу һадисәни көрүб јерә јыхылыр.

Икинчи шәкил. Шаһын фикрини мөшгул етмәк вә ону дөвләти идарә етмәк ишләриндән узаглашдырмаг мөгсәдилә Вазир јени әјләнчәләр тапма-ға чалышыр. Шаһ нечә олура-олсун Ајишәнин мәнһәббәтини гәлбиндән чыхартмалы вә ону унутмалыдыр. Вазир үстүндә сәһирли шәкилләр олан ипәк бир пәрдәни шаһа бағышлајыр. Прологда једди көзәли тәмсил едән сәһирли, сирләрдә долу мусиги бир даһа ешидилир. Пәрдәнин үстүндә шә-килләр чанланыр, једди фүсункар көзәл хәјала далан шаһын әтрафында дөврә вурур.

«Једди көзәл бахышларыны она дикмишдиләр.
Санки өз гәбләрилә она итаәтә идиләр.
О исә ширин тәбәссүму илә онлара чаваб верирди.
Һәрәсиндән вә һамысындан һәдсиз мәнһәббәт үмиди».

Једди көзәлин сурәтини үрәкдән сөвән Бәһрам шаһ өзүнү еһтирасын әсарәтино салыр.

Бәстәкар једди көзәлин фәрдиләшмиш мусиги портретини јаратмыш, онлардан һәр биринин миля хусусијјәтини ачыб көстәрмишдир. Әввәлчә һинд көзәли кәлир:

«Будур, Маһарадчанын гызы
Фүрак, онун көзләри зүмәт кими гарадыр
Чөһрәси күнәшдән вә ајдан да көзәлдир».

Бурада мусиги бенгал мелодиясы әсасында бәстәләнишдир. Инчә һармоник вә оркестр бојалары олдугча хош вә ечәзкар тәссүрат јарадыр. Одлу, сурәтли мусиги Бизанс көзәлини тәсвир едир:

«Рум падшаһынын гызы үрәкләри вә ағыллары һејран гөјур.
Ады һүма, өзү хошбәхтир. Бахышларындан сәәдәт јагыр»
Харәзм көзәли инчәлији, наз-гәмәси илә сәһијјәләнир.

Ону тэрэннүм едэн мусиги өзбөк мелодиясы эсасында жазылышыдыр:

Назпэриниң валидејин Харэм шаһыдыр;
Онун инчэ јериши даг кэкэлијини јеришинэ охшајыр».

Славјан көзэлинин сүзэ-сүзэ сөһнэз чыхмасыны рус халг маһныларынын интонасијааларына јахын мусиги мушайјат едир:

«Рус киязынын гызы Насириннуш рум кейминде нэ гэдэр көзэлдир».

Онларын ардынча наазы, шылтаг, еһтираслы Мэгриб көзэли кэлир. Онун атешли рэгси чазибэдәрдыр. Мусигидэ интонасија дилинин ојнагылыгы, кэскин эластик ритми испан рэгслэрини хатырладыр.

«Будур Мэгриб һөкмдарынын гызы Азэријун.
Бу гызын чөһрәси дан јеринин сөкүмәсини јада салыр».

Инчэ бир мүгөвваны хатырладан Чин гызы сөһнэдэ мэғрур испан гызыны өзэз едир:

«Бу, чин хаганынын гызы Јахманаздыр
Чинин эн көзэл гызлары она һөсөд апарырлар».

Көнүл ачан, сеһирли мусиги сөдалары алтында көзэллэр-көзэли — Иран көзэли көрүнүр:

«Атасы Хосров олан Кејкавус нәслинин гызы Дурсити шам ағачы кими шүмшаддыр, товуз гушу кими көзэлдир».

Көзэллэр көзэлинин рэгси бүтүн рэгслэрэ нисбэтэн даһа чазибэдәр сәсләнир. Онун мусигисиндэ көркин инкишаф дујулуур. Башга көзэллэрин рэгслэриндән фэргләнэрэк, онун рэгси соло характери дејил, Бәһрамла бирликдэ дуэт адажио рэгсидир.

Бу шөклин сон нөмрәси једди көзэлин һамысыны бирләшдирән үмуми рэгсдә парлаг вәл илә битир. Гызларын көзэлијинэ мәфтун олан Бәһрам шаһ дөвләт ишләрини јаддан чыхарыр.

Вәзир севниир. Гој Бәһрам једди көзэлин хөјалы илә јашасын, һәки-мијјет јенэ дэ онун элиндәдир.

Ү ч ү н ч ү п е р д э

Гәм вә кәдрәлэ сәсләнән инчэ рэгс мусигиси халгын кечирдији изтирәблары јада салыр. Шаһын эалтылары тәрәфиндән тәғиб олунан вә кәнддэ кизләнән Мәнзәр эмәксевәр адамларла эл-элә вериб, тарла бечәрир. Бу ил бол мәһсул көзәлидир. Вәзир вә онун эалтылары бир гасырга кими һүчүм чәкиб кәндин динч һәјатыны позур. Мәнзәри элә вермәји тәләб едир-ләр. Чәлләдларын диггәтини јайындырмаг үчүи кәндлиләр эл-элә вериб рэгс етмәз башлајырлар. Бу дүшмән гуввалэрин зиддијјәти ики интонасија чәрчивәсиндә: бир тәрәфдән халгын мәтин ирадәси вә Мәнзәрин лејтмотиви мөвзусунда, о бири тәрәфдән исә Вәзирин эалтыларынын горхунч мар-шында тәчәссүм олунур. Кәндлиләр Мәнзәри элә вермәкдән имтина едир-

ләр. Вәзирин эалтылары гәзәбләниб вәһшичәсинә тарланя ајаглары ал-тында тапдалајырлар. Бәстәкар Д. Шостаковичин балет һаггында вердији дүзкүн гижмәтэ көрә онларын рэгс мусигиси «ифшаедичи истәһзаны вә дра-матизми бирләшдирир... Бу мусиги десотизмини амансызылыгыны, күтләшиб өлкүнләшмәкдә олан гуввәсини көстәрир».

Даһа доғрусу бу рэгс дејил, кинлә долу гәзәбдир, јыхыб дағытмагдыр, өзбашынаалыгдыр.

«Халг кәдәри»ни тэрәннүм едән мусиги үрәкләри ағрыдыр.

Курајан шејпурлар Бәһрам шаһын кәлдијини хәбәр верир. Хаг онун симасында јенэ дэ өз мүдафиачисини көрмәк истәјири. Адамлар јалвар-јалвара, һәм дэ кизли кинлә она мүрачигәт едирләр. Оркестрдә үмидсизлик, етираз, нифрәт сәсләри учалыр.

Лакин Бәһрам шаһ халгын дәрдләринә, изтирәбларына бикәнәдир. О, јалһыз Ајишәни дүшүнүр, ону көрмәк истәјири. Пејвани шәһвәт һисси илә онун јанына тәләсир. Ајишә исә Бәһрам шаһын истәкләринә лагәддир вә онун тәрчүманы ола билмәз. Чүнки Бәһрам шаһ Ајишәнин доғма халгыны олмазын дәрдләрә вә мәшөггәтәләрә дүчәр етмишидир. Бәһрам вә Ајишәнин характер е тибарилә драматик олан, симфоник чәһәтдән инкишаф етдирилән дуэт-адажиосунда мүрәккәб вә зиддијјәтли һиссләр өз ифадәсини тапыр.

Көзәлимәдән Вәзир кәлиб чыхыр. Вәзирин вә эалтыларынын јыр-тычы рэгси мәнфи, дағдычы гуввәлэрин ағасынмаз горхунч өзбашына-лыгыны көз гаршысында чанландырыр. Мәнзәр вә кәндлиләр бу вәһшијанә рэгси дајандырырлар. Онлар Бәһрам шаһын көзү гаршысында Вәзир өл-дүрүрләр.

Ајишә шаһы горумаг мәгсәдилә шаһла гардашынын арасына атылыр. О, Бәһрама гаршы бәсләдији дәруни һиссләри боғмага гадир дејилдир. Оркестрдә эн саф, эн чазибэдәр мелодия учалыр. Ајишә шаһа билдирир ки, өзвәкли тәк ону сеvir. Хаһиш едир ки, Бәһрам шаһлыгы атыб тәвәзәкар, сәдә бир овчу кими онула биркә хошбағт өмр сүрсүн, онун гәлбиндә алышдырдыгы мәһәббәти јенидән аловландырсин.

Бурадакы адажио мусигиси олдугча тәсирлидир. Бу мусигидә Ајишә-нин дахили аләми, кечирдији изтирәбләр өз ифадәсини тапыр. Бәһрам шаһ гәзәбиндән һәр шеји јаддан чыхарыр.

«Шаһы тәғир едиб гәзәбләндрди бу фикирләр»

Өзүндән чыхан Бәһрам Ајишәни өлүмчүл јаралајыр, гыз јыхылыр.

Мәнзәр башда олмагла һәр тәрәфдән кәндлиләр кәлир, бу фәчили мәчлисә топлашыр. Ајишә гардашы Мәнзәрин голлары үстүндә чан верир. Севки вә мәһәббәтнин өлмәз гүдрәтини тәсдиг едән илк мәһәббәт адажиосу-нун (биринчи пәрәдәдән) мелодиясы нэ гэдәр инчә вә јанылыг сәсләнир.

Халг әдаләтсиз шаһдан вә ләјгәтсиз инсандан үз дөндәрир. Бәһрам шаһ үмидсиз вә тагәтсиз бир һалда бурадан узаглашыр. О кечәнин гаран-лыгында јох олур.

Балетин мусигисиндә халгын мәғлүбедилмәз гүдрәтини ифадә едән сон аккордлар эзәмәтлә сәсләнир.

¹ Д. Шостакович. Көстәрилән мәғаләси.
4. Гарә Гарәјев

1958-чи ил январын 4-дө совет балет сәнэтинин хэзинэси даһа бир көркөмлө, мусигимиздө женилик хисси илэ долу олан көзлө эсэрлө ээнкин-лэшти. С. М. Киров адына Ленинград Дөлгөт Опера вэ Балет Театрынын сәнэсиндэ П. Гарајевин «Илдырымлы жоллар» балетинин илк тамашасы көстөрилди. Т. Абраһамсын мөһшүр «Илдырымлы жоллар» романынын сүжети эсасында балет жаратмаг фикри бу театрда жаранмышыр.

Ј. Слонимски өз гејдлэриндэ јазыр: «...Бу фикри мөнө 1950-чи илдэ артистлэрдэн Т. Базилевскаја, Ј. Григорович вэ Н. Петрова сөзлөдиэлэр. Мэн сценаринин эскизини јаздым. 1952-чи илдэ Гарајев балетин мөвзусу илэ мараглананда бу эскиз кеңишлэндирилди. Бундан бир ил соңра К. Серкејев дэ бизим жардычылыг ишнимизэ гошулду. Балетин либреттосу үзэриндэ дөрд ил чалышмалы олду»¹.

«Илдырымлы жоллар» балети мүасир дөврүмүзүн эн актуал мөвзусунда јазылмышдыр. Чануби Африка јазычысы Питер Абраһамсын јаздыгы романын бөјүк мүвөффагилјэти тэжэе онун, јүксөк бөди кејфијјэти вэ лэјагати илэ дејил, һәм дэ мүасир дөврүмүзүн эн мүһүм проблеминин— мүстөмлөкчөлөрин зүлмүнэ вэ көлөлијэ гаршы мүбаризэ проблеминин ирәли сүрүлдөсизлэ изаһ олунур. Романын сүжети бир о гэдэр дэ мүрөккөб дејилдир. Африкалы көнч Лении Свартс университетти битириб догма кэндин кэлэр вэ бурада ушаглар үчүн мөктөб ачыр. Онун бу тэшөббүс аг иргэ мәнсуб олан мүкөдәр Кертин вэ плантасија саһибәлөрин хошуна кэлмир. Аг чанабын гызы Сари Вилјер мулат иргинэ мәнсуб олан Лениијэ мөһөббөт бәсләјир. Лении дэ онун, јәни гызын севки хиссинэ шәрик олду-гуну билдирир.

Дәриләринин мүхтәлиф рәнкдә олмасы онларын мөһөббәтинэ һеч бир манечлик төртмир. Романда бу сөвләри охујуруг: «Бу мөһөббәт милли зүләмэ гаршы бир үсјанкарлыг иди, бу сөвкә елэ бир һәгигәти тәсдиг едир-ди ки, дәрсинин рәкинндән асылы олмајараг инсан һәмишә инсандыр». Лакин ирг сјасәтчиләринин ганунуна көрә белә бир һәрәкәт олдугча агыр чинајәтдир. Буна көрә дэ гәһрәманлар мөһв олурлар.

Балетин либреттосуну тәчрүбәли балет драматургу, балет тарихчиси вэ илэзәријјәчиси Ј. Слонимски јазмышдыр. Мүәллиф эсәрин эсас идејасынын горујуб сахламыш, мөзмунуну бир гэдәр јыгчәмәшдирмышдыр; орада төсвир олунан адамлардан бә зисини ихтисара салмыш, балет тамашасынын тәләбләринэ ујун кәлән жени эпизодлар эләвә етмишдир. «Эдбәи эсәрин илк мәнбәјинин балет сәнэтиндә тәчәссүмү һәмишә бөјүк чәтинликләрлэ вэ мүзүјүн күзәштләрлэ эләгәдәр олур...

Орижинала садиг олмаг тәжкә ондан ибарәт дејилдир ки, эсәри башга дилә тәрчүмә едәсән, јәхүд эсәрин мөзмунуну нәгл едәсән; эсәрин илк мәнбәјинин идејаларындан, образларындан вэ һадисәләриндән илһам алаараг, жени драматуржи ләјинә јаратмаг зәруридир. Мүәллифин романына садиг галмаг онун фикрләрилә разылашмаг, һәм дэ балет тамашасынын руһуна вэ тәбиәтинә садиг олмаг демәкдир». (Ј. Слонимски). Беләликлэ эсәрлэ

иштирак едән адамлар, о чүмләдән Ленинин тәләбә досту Селија, Исаак, онун атасы, Сем кими орижинал, дәрин фачиәли образ вэ башгалары либреттода јохдур. Бүтүн бу адамлары либреттоја салынмасы, шүбһә јохдур ки, эсәрлэ жени драматуржија хәтләринин жардыламасына сәбәб оларды. Либреттода зәнци мүәллими Мако гәһрәманлыг хүсусијјәти кәсб етмишдир. Сари романда Кертин јохсул гоһуму кими гөләмә алынмышдыр. Лакин эсәрлән фәргән оларат, либреттода Сари кими гөләмә алынмышдыр. Лакин кими вераимишдир. Бүтүн бунлардан башга фәһлә гүввәси топланмасынын, јәни сәфәрбәрлик сәһнәсинин либреттоја салынмасы (бурада конфликтин эн эсас нөттәләри ачылар) һабелә финал јүрүшү балетин ичтимаи әһмијјәтини гүввәтләндирир.

«Илдырымлы жоллар» балети үч пәрдәдән ибарәтдир. Илк ики пәрдәнин «Евдэ» вэ «Мөһөббәт» адландырылмасы романын мувафиг хиссәләринин адларына ујундур. Романын үчүнчү хиссәсиндә «Нифрәт» адланан хиссә балетдә «Мүбаризә» ады илэ әвәз едилдир. Бурада азадлыг вэ сәадәт газанмаг јолунда бүтүн манәләри арадан галдырмага гадир олан жениләмә хаг гүдрәти, гәзәби өзүнү көстәрир.

Бөјүк истә дәд саһибә олан бәстәкар Гарајевин—мүасир проблемләр, мүасир һәјат һадисәләринә һәмишә һассас мүнәсибәт бәсләјән бир сәнәткәри үрәји өз хаггынын дәрди илэ дөјүнән мүәллим Ленинин аг гызә бәсләдији фачиәли мөһөббәти һәјчәнәндандырмаја билмәздә. «Мүасир мүстәмләкә өлкәсиндә мөһөббәт уғрунда мүбаризә һәјәтин өзү уғрунда мүбаризәдир; ики севән гәлбин чәсүр, көрүнмәмиш һәрәкәти һәјәтда һөкм сүрән һагсызлыгларә, мөвһумат вэ чәһаләтә гаршы гәһрәман чагырыша чеврилдир»¹.

П. Абраһамсын романындакы мәнәли мүасирлик дүјүсү, эсәрдәки мөһөббәт романтикасынын эн мүһүм ичтимаи проблемләрлэ әләгәси бәстәкарын диггәтини чәлб етмишдир. Гәһрәманларын тәлеји, вәтәнин вэ хаггын тәлеји эсәрдә өз әксини тапмышдыр.

Эсәрин партитурасында, мусиги драматуржијасында гәһрәманларын вэ хаггын инкишаф хәтләри бир-бирини тамамлајыр. Лении илэ Саринин мөһөббәти шәхси конфликт чәрчивәсиндән чыхыр, ирги ајры-сечкиликлә, мүстәмләкә сјасәти илэ мүбаризә мөвзусунун ифадәси олур.

Бәстәкар симфоник чәһәздән бөјүк үмүмләшдирмә габилјјәтинә маликдир. Бу нөгтәји нәзәрән онун балетиндә фачиәли мөһөббәт вэ әзил-миш хаггын фачисә хәтләри инкишафда верилдир.

Балетдә динләјинчиләри марагландыран даһа бир хәтт дэ, көләлик зәнчирини гыран вэ азадлыг уғрунда мүбаризәјэ галхан Африка хаггларынын бирлини дэ дүшүндүрүр. Бу олдугча габырыг шәкилдә вераимишдир. Романда нәзәрдә тутулан мүбаризә хәтти эсәр гәһрәманларындан бирини сөвләриндә дүзкүн ифадә олунур; «Бизим бүтүн нәслимиз мүбаризә үчүн доғулмушдур. Бизим борчумуз хаггымызын һәјәти уғрунда, көлә кими дејил, инсан кими јашамаг һүгүгу уғрунда мүбаризә апармаг демәкдир». Гарајевин балетиндә бу мөвзә истигамәтвечи јер тутур. «Советскаја музыка» журналы јазмышдыр:

¹ Ј. Слонимски. «Роман вэ балет». «Совет балет театрынын хэзинәси» мәчмуси. Л. 1962.

¹ Гарајев. Мусиги һаггында бир нечә сөз. «Илдырымлы жоллар» балетинин програмы. Л., 1958.

«Идеја мээмпунун дэрин мөңүлүгү вә көскиндилги, эсэрин вәтөндашлыгы пафосу, орадакы конфликтин фачиалдиги хаг рөгсэлэринин чогуун, табии ахыны, балетдэки, драматуркија хүсусийэтлэри онун симасыны мүэјжөн едир»¹.

Балетин мусиги драматуркијасында ики бир-биринө экс аләм дуруп: бунлардан бири бүтүн һадисэләрдә иштирак едөн мүсбәт образлар, дикәри исә она гаршы гојулмуш зүлм вә шәр гүввәләри көстәрән мәнфи образлардыр.

Г. Гарајев јарадычылығынын илк тәдгигатчыларындан А. Карагичева јазыр: «Әсас формалар... мүсбәт гүввәләри үзө чыхаран лирик вә гәһрәманлыгы фачисинини образлығыны мүхтәлиф шәкилдә көстөрмәјө хидмәт едир. Шәри, зүлмү вә инсана нифрәти көстөрән образлар (мулкадар Керт вә ону эһатә едөн адамлар)... башлыча олараг әлө салмаг вә истезанын көмәји илә ачылыб көстәридилр»². Балетин әсас мусиги драматурки хәтти Ленини илә Саринини севки мачәрасыдыр. Ленини вә Саринини мәнәббәти, онларын мөңви әләмнини эәнкиндилги өз тәсир күчү илә үрәкләри әлө алаан мелодијаалар тәзәһур едир. Онлар лирик дүјгуларын доғулдуғу илә, түкәнмәз мелодиқ тәсир илә динамик шәкилдә көстәрилмишдир. Бу мусиги инкишәфда верилмишдир. Ики севкилинин ән инчә дахили һиссәлри дөрд дуәт-адажино вә соло нөмрәләриндә өзүнүн көзәл ифадәсини тапыр.

Гәһрәманларын мүхтәлиф шәкилдә үзө чыхан емоционал вәзижәтини ифадә едөн вә мүрәккәб һиссәлрини динләјичиләрә чатдыран һәр бир дуәт кениш сәһнәни тәмсил едир. Бу сәһнәләр ади балет-адажино чәрчивәсиндән кәнара чыхыр.

Әсэрин мусиги драматуркијасында халг јарадычылығы сәһнәләри олдугча мүһүм јер тутур. Халгын образы һәртәрәпли вә инкишәфда тәрәннүм едилмишдир. Бурада Ленинини достларыны, күләрүзлү тәләбәләри, гәсәбәдә јашајан мейрибан, сәмими адамлары, дәчөл мәктәбли ушағлары, Кертин евиндә нөкәрчилик едөн шән, мэээли хидмәтчи гадынлары көрүрүк.

Һадисәләрини инкишәфы илә әлагәдар олараг балетдә халг һәјатынын сәһнәләрини һадисәләрини инкишәфында даһа чох драматикләшдиридилр, јени хүсусийәтләр кәсб едир. Белә ки, мулатлары вә гараларын «сәфәрбәрлик» сәһнәсиндә олан рөгсәлдә кизли бир гүввә ашқара чыхыр, етираз вә наразылыг һиссәлри өзүнү көстәрир. Әсәрдә бу мөвзу финал јүрүшүндә јүксәк савијјәјө чатыр.

Халгын коллектив образы илә јанашы олараг, онун ајры-ајры нүмәјәндәләри: намуслау, икид Мако (зәнци мүәллими), Ленинини иштираблар чәкән анасы Лиззи, мәғрур Фанни вә башгалары бөјүк мәнәббәтлә тәрәннүм едилмишдир.

Партитуранын бир чох сәһифәләри тәбиәт мәнзәрәләрини поезијасы илә долуdur. Учсуз-бучагысәз Африка дүзәнликләрини көзәликләрини ачыб көстәрән мусиги һеч дә тәсвири әһмијјәти илә фәргләнмир. Африка дүзәнликләринини мөвзусу әсәрдә үлви вәтән аңлајышыны өзүндә бирләш-

дирир. Һеч тәсәдуфи дејилдир ки, бу мөвзу Африка халғларынын азадлыг уғрунда мүбаризә јүрүшү мусигисинин интонасийаларына бағлыдыр.

Мүстәмләкәчиләрин образлары балетдә аз фәрдиләшдирилмишдир. Бу пис вә зоракылыгла мәшғул олан дүңја кобуд, нифрәт ојадан, амансыз мөвзуларла — «мүстәмләкәчиләрин аккордлары», Кертин лејтмотиви вә истезәдиңчи маршларда характеризә едилди.

Балетин һадисәләрә чоһланлы шәкилдә инкишәф едир. Бу исә лирик—романтик жанр—мәишәт, јумор вә гәһрәманлыгы, ејни заманда истезә-фачиә сәһнәләринини дәјишмәсиндә өзүнү көстәрир.

Балетин мусиги драматуркијасында кениш инкишәф едөн лејтмотивләр вә лејттемалар мүһүм јер тутур.

Балетдә бу мелодијалар психоложи характери ачмагда һәбелә мәнзәрәләрини тәсвириндә мүһүм рол ојнамагла јанашы гәһрәманларын мөңвијәтины ачыр. Балетдә ики севки мөвзусу мүһүм јер тутур. «Бунлардан бири инсаны ганадландыран парлағ вә үлви һиссәлрә әлагәдардыр, дикәри исә Ленини вә Саринини мәғрур, јенилмәз вә фачиәләрә мәнқум олан севкисини ифадә едир, гызғын һәјати һиссәлрә долуdur»¹.

Саринини валсы севки мөвзусуна олдугча јакындыр. «Китара илә рөгс» лирик мөвзулара аиддир. «Тәләбә маһнысы» достлуг вә һәмрәјийи тәрәннүм едир. Вәтән мөвзусу Африканын саңит дүзәнликләриндә инсан кими јашамаг истәјән инсанларын тәсвиридилр. Ленинини балетдә мәрданә мелодијаалары Африка халғларынын һәјатыны тәмсил едир. Һәјат ешги илә долу олан мөвзулара гаршы балетдә нифрәт вә горху, халгын дәрә вә иштираблары, мүстәмләкәчиләрини вә о чүмләдән Кертин мөвзулары гојулур. Лејтмотивләр даими инкишәфда, јениләшмәдә верилмишдир; онлар полифоник шәкилдә бағланыр, мүбаризәјө гошулур вә с.

Г. Гарајев истәр соло, истәрәс дә тәсирли ансамблла ифадә олуан әнәви классик рөгсәләрән мәрһәрәтлә истифадә едир, бүтөн бир сәһнә јарадыр, ајры-ајры нөмрәләрин гурулушунда мусиги сәһнәтини классик формаларындан, классик балет сүйтәларынни принципләриндән мәрһәрәтлә истифадә едир. Бүтүн бунлара бахмајараг, бәстәкар көһнә, әнәви формалара јени һәјат нәфәси верир, онларын әсасыны тәшкил едөн түкәнмәз имкәналары јени бир шәкилдә ачыб көстәрир. Балетин мусигиси олдугча тәкмилләшмиш һиссәлрә бөлүнмүшдүр. Г. Гарајев балет сәһнәти гурулушунда бу принципни горујуб сахлајыр, ејни заманда онлары чәсәрәтлә бирләшдирир, тәсирли сәһнәләр јарадыр, онлары гаршылыгы инкишәфда тамамлајыр.

«Илдирымлы јолларла» балетиндә бәстәкарын көзәл мелодиқ истәдады, ифадәли вә орижинал һармоник мусиги дили, әңкири оркестр бөјаалары, тембрләрән истифадәдә, онлары ујғунлашдырмагда ихтирачылыгы бачарыгы хүсусилә өзүнү көстәрир.

«Илдирымлы јолларла» дәрин мәнәли, јениликчилик һиссәлә бәсләнән әсәрдир. Јениликчилик тәкчә әсэрин мөвзусунда дејилди. Јениликчилик бу мөвзунун либретто вә мусигисиндә өз изаһыны тапмасындадыр.

Г. Гарајев Чәнуби вә Мәркәзи Африка халғларынын фольклоруну, һәјатыны, мәишәтини вә тарихини узун мүддәт өјрәнби тәдиг етмишдир.

¹ Л. Кәйина. Мүасир драм балетдә. «Советскәја музыка», № 9, 1959.

² Л. Карагичева. «Илдирымлы јолларла» балетинини мусиги драматуркијасы. «Совет балет театрынын хәзирәси» мәчмуси А., 1962.

¹ Л. Карагичева. Көстәрилән мәғләси.

Бастөкөрын гейдлөрүндө бу сөзлөри охујуруг: «...Чөнуби Африканын халг мусигисин олдугча орижиналдыр, демөк олар ки, мусиги эдөбијјатында һәләлик дәрүндән өјрәниләмәишидр. Муасир Гәрб мусигисинә кәлдикдә, бу мусигидә Чөнуби вә Мәркәзи Африка халгаларынын фольклорундан дүзүкү истифада едән әсәрләрә раст кәлирик. Биз бурада, әксәр һалларда өз гәјри-адилий илә усаныб быгмыш динләјичиләрин хошуна кәлән «эдијјәли экзотикајә» ачыгдан-ачыга марагы, јахүд әјләнчәли чаз формаларында зәнци мусигисинин бајагылашдырылмасыны мүшаһидә едирик». Шүбһәсиз ки, бу вә ја дикәр јол бастөкөрын јарадычылығы үчүн әверишли дејилди. Белә бир мүһүм јарадычылыг ишиндә мүхтәлиф халгаларын мусигисини бүтүн хүсүсийәтләри илә өјрәнмәк, дәрк етмәк, рус классик мусиги устәдларынын јарадычылыг принципни гаврамаг, бастөкәра сон дәрәчә бөјүк көмәк етмишидр. Көркәмән симфонијачы, мусиги драматуркијасынын инчәликләринә дәрүндән-дәрүнә бәләд олан, театр сәнәтинин хүсүсийәтләрини һәссәсләринә дујуб дәрк едән Гара Гарајев «Илдырымылы јолларла» балетиндә Африка халгаларынын зәнци вә түкәнмәз милли фольклоруну тамамилә јени тәрәдә шәрһ вә тәрәннүм етмишидр. Бастөкар демөк олар ки, мисаллардан истифада етмәишидр. О, балетин мусиги руһуну өз јарадычылыг ахтарышлары сәјсиндә Африка мусигисинин сәчијјәви интонасијалары вә ритмләри илә зәнциләшдиришидр. Чөнуби вә Мәркәзи Африканын мусиги тәфәккүрүнү дәрүндән дујан, ону гаврајан бастөкар мусиги фольклорунун халг тәрәфиндән ифадәси әсасында мусиги хореографик тамашанын симфоникләшдирилимиш формаларыны јаратмага наыл олушудур.

«Илдырымылы јолларла» јалныз сүжетги мулатларын һәјәтындән алынмыш ади балет дејилдир. «Бу, мулатларын мүдафиәси балетидир, онлары көлә едәнләрә гаршы, дәриси мүхтәлиф рәнкдә олан адамларын охујуб инсан олмасы вә өз халгыны севмәси, охутмасы уғрунда, бир-бирини севмәси уғрунда балетдир. Буну һәр шәјдән әввәл балетин мусигисини сүбүт едир, чүнки бу мусигисини хүсүсийәтләри Африка халгаларынын халг инчәсәнәтинин хүсүсийәтләридр. Тәһриф едилимиш, ејбәчәрләшдирилимиш һалда чаз мусигисиндә һәмшә көрмәјә адәт етдијимиз о хүсүсийәтләр балетдә олдугча иәчибанә сурәтдә тәрәннүм олунишү вә бөјүк симфоник үмумиләшдириә сәвијјәсинә галдырылмышдыр. Белә бир әсәри сәнәткәрын сојугганлылығы илә јаратмаг мүмкүн дејилдир. Бурада зәнциләрин әзабларына вә мүбаризәсинә һәссәс мүнасибәт бәсләјән бөјүк сәнәткәрын одлу үрәји тәләб олуһур¹.

Лакин балет јалныз она көрә гүввәтли дејилдир ки, онда Африка мусиги фольклорунун интонасијалары вә ритмләри үзи сурәтдә дәјишдирилиб өзкә шәклә салынмышдыр. Әсәс мәсәлә бастөкәрын јарадычылыг гәләминин орижиналығы вә тәбилийидир. Г. Гарајев Азәрбајҗанын һәгиги, милли бастөкарыдыр. Бу, бүтүн әсәр бөјү һиссә олуһур.

Г. Гарајев јазмышдыр: «Мән өз әсәрим иһламы, чәзибәдәр мусигисини совет мәдәнијјәтинә бөјүк, сон дәрәчә гийәтли һәдијјә олан зәманәмизин көркәмли бастөкарларындан бирисинә — С. Прокофјевин хәтирсинә итһаф едирәм». Бу итһаф јалныз бастөкар С. Прокофјевә дәрүн һөрмәт вә мәнәббәт әләмәти дејилдир, һәм дә совет мусигисинин ән көркәмли устәдынын

сәнәткәрлыг принципләринә Г. Гарајевин мүһүм јарадычылыг јахынлығынын сүбүтудуру.

«Илдырымылы јолларла» балетинин сон заманларда гәдәр ики сәһнә редаксијасы вар иди. Иккинчиси С. М. Киров адына Ленинград Опера вә Балет Театрынын ејни коллективи тәрәфиндән (гурулушчу групп: балетмејстер — гурулушчу К. Серкејев, рәссам В. Доррер, дирижор Е. Грикуров), сонра исә башга театрлар тәрәфиндән һәјатә кечирилимишидр.

Иккинчи редаксијада дәјишкәлик иккинчи вә хүсүсән үчүнчү пәрдәјә аид олушуду. Белә ки, Кертин евиндәки сәһнә тамам көтүрүлүмүшдүр, иккинчи пәрдәнин биринчи шәкли јени редаксијада бир гәдәр ихтисар едилимиш вә ики јерә бөлүнүмүшдүр, ондакы сәфәрбәрлик сәһнисин инди үчүнчү пәрдәнин башландыгы ајрымча шәкилидр. Әсәрин иккинчи редаксијасы лакониклији, сәһнә һадисәләринин даһа да јыгчамлылығы илә нәзәри чәләб едир. Бу сәһнә редаксијасы әсасында балет бир чох театрларда тамашаја гојулмушдур. Биз дә редаксија үзәриндә дајаначагыг.

БАЛЕТІН МӘЗМҮНҮ

Оркестрдә сәсләнән кичик мүгәддимәнин мусигисиндә динләјичи әсәрин идәјасыны вә әһваали-руһијјәсини дујур. Бу мүгәддимә көрдүјүмүзә балетләрдәки мүгәддимәләрдән фәргәлиһур.

Мүгәддимәнин биринчи бөлмәсиндә ики гүввә: дагыдыб мәнв етмәк вә севиб-севилмәк образлары бир-бирлә тогушур. Бу, мүстәмләкәчиләрин мөвзусу вә һәјәчанла сәсләнән, үрәк титрәдән ифтихар һисилә долу мәнәббәт мөвзусудур.

Мүгәддимәнин иккинчи бөлмәси П. Абраһамсын романындан көтүрүлән сөзләр әсасында тәсирли вокал ариозодур. «Јер үзүнүн ушаглары, зәманәмизин нәғмәләрини охујун, нифрәтдән дејил, мәнәббәт нәғмәси охујун, охујун!» Бу ариозо бүтүн әсәрә өзүнәмәхүсус епиграфдыр, чүнки Г. Гарајевин «Илдырымылы јолларла» балети мәнәббәт һаггында гүдрәтли маһныдыр.

Биринчи пәрдә. Евдә.

Ев сәһни бүтүн һәјәтынын әсасыдыр. О јердир ки, иллек дәфә ишыг көрмүсән, јемәјин дадыны билмисән вә шәјләри танымагы өјрәнимсән.

П. Абраһамс.

Биринчи шәкил. Чөнуби Африка шәһәриндә мејдан. Кичик мејханада мөһкәм достлаг телләри илә бир-биринә бағланан, дәриләри мүхтәлиф рәнкли кәнчәр — тәләбәләр шадлыг едир. Мусиги чанланманы, сәрбәст чалыб-чагырмагы ифада едир. Университетин севимләси олан Ленин јолдашларына гошулар. О, университети битирмәк әләмәти олан пәлтар кеймишидр. Лениннин әсил Чөнуби Африка мелодијасына әсәсләнән мелодијасы бу кәнчәнин шән руһуну өз хош үмидләрини характеризә едир. Видәлашмаг вахты чатыр. Ленин севимли «Тәләбә маһнысы»ны охумага башлајыр. Хор ону тәкһар едир. Бу чошуну вә ејни заманда арзу вә хәјәлларла долу маһны

¹ А. Ч е н и а. Көстәриән әсәри, сәһ. 89.

достлугун рэманиа чеврилер. Вагзал. Төлөбөлөрдөн бирини вагондан жер атымышлар Дамирjol нээарэтчиси гара ээнчија хатырлатмышдыр ки, агаара мөхсус вагонда она жер жохдур. Чаванларын үзүндө кадэр вэ наразылыгы ду- жулур. Бурада иак дөфэ мусигидө горху вэ аг чэнаблара нифрэт өтүб кечир.

Женэ дө төлөбө маһнысы учалыр. «Шадлыг ет, гэм чөкмө. Ирэли вэ ирэли». Гатар тэрленир, Ленинини мөчүлү келчөжө догру апарыр.

Икинчи шөкил. Пејраедичи мөзээрэ мусигиси. Тэбиэти тэрэннүм едөн бу мусигидө Африка дүзөнликлэринини мөзээрэси тэсвир олуиур. Сакит кеиш энкинликлэри, саф вэ парлаг аваны, тэээ ачылан сэлэрини хош этри- ни дујурсан. Дүзөнликлэр мелодиясы хаг чалгы алэтлэринини пэсдөн чал- масына јакындаыр.

Уссуз-бучагыс догма дүзөнликлэрэ мөфтун олан Ленини һэдсиз дэрэ- чөдө хошбөхтдир. О, догма кэндиндэди. Женэ дө евиндэди. Ушаглаар ону јакшы кејинмиш аг чэнаб һесаб едирлэр. Ленини чэтинликлэ онлары шүбһэ вэ тэвшидөн гуртарыр вэ ојуна чэлб едир. Сэс күүү ешидэн јоргун бир гадын евин астанасында көрүнүр. Гадын чентламен баш эјир. Элэ бу анда огулуиун күчлү голлары арасына дүшүр. Ленини бир ушаг кими еһмалча вэ нэваишлэ анасыны силкэлэјир, сонра башыны онун дизэлэри үстө гојур. Ушагылыга белэ едэрди. Инди о, һөјатын эзаб вэ мөшөгэтлэрини дөзөн анасында күчлү вэ мүдрикиди. Ленинини анасы илэ бирликдө дуэт муси- гиси јаныгылыдыр, лирикди, санки инчэ ана лајласыдыр.

Бүтүн кэндө хөбэр јайылыр, һәмјерилэри Ленини илэ көрүшмөјө чан атыр. Сүр'эти мусигидө санки кэндилэрини мүхтөлиф дэстэлэри тэгдим олуиур: гоча ваиз дэ (о, чоходан бэри өз адамдарыны савадлы көрмөк ис- тэјир) Ленинини јашыллары да, гоча арвадлар да чаван гызлар да бура- дадырлар. Онлар кэнч мүәллимин шөрөфинэ шөник кечирмөјө бөјүк һэ- вэслэ һазыраашырлар.

Тонгаллар јаныр. Бајрам шөнији башланыр. Көзөл Фаннини элин- дэнки китара чинкидэјир. «Китара илэ рөгс» партитуранын эн көзөл ли- рик сөһифэлэриндэн биридир. Мусигидө хөһиф бир үзүнтү, чошгун хөјал, көңүлдэри охшајан инчелик вэ кизали бир ештирас дујулур.

Рөгсин орта һиссэсиндө һислэрини ојаныб тэдричэн күчлэниэси һөја- чанлы жүкөлишэ галхыр. Бурада мүәлиф ушагылыга ешитдији Чэнуби Америка мелодиясындан истифадэ етмишиди.

Лиззи гардашынын чамаданыны ешөлөмөјө имкан тапмышдыр. Гар- дашынын она һөдијэ кэтирдији бээкэл шәјапа гызы валеһ едир. Лиззи- нын зарафатјана вариасиясында ушагылыг севиичи, дөчалик вэ колөкбээ- лыг верилар. Ээрбли мусиги алэтлэринини сөдалары үмуни коллектив рөг- син башландыгыны билдирер. Кичик барабанын дөјишиэмэјин ритм фонун- да кларнет мелодиясы сөслэнир. Бу, эсил Чэнуби Африка һавасыдыр. Бэс- тэкар ээнчилэрин бөдөн һэрәжэтлэринини сөчијөви хүсусијэтлэрини мусиги дилэ илэ чанландырыр. «Үмуми рөгс» вариасија формасында јазылымыш- дыр. Һәр бир вариасија мелодияны јени вэзи-һәнк вэ тембр формасында тэкрар едир.

Тэдричөн мусиги динамиклэшир, шөник артыр, һәр шөј аловау рөг- син һөкмүнэ табе олу. Шөнилийн гызгын чагында аг мүлкэдэр Керт Вил- јер ону тэсэррүфатыны идарэ едэн Вилчон вэ Смитини мүшәјити илэ кэн-

дин мејданына кэлэр. Эввөлчө онлары һеч кэс көрмүр. Лакин Кертин сәрт бахышлары адында рөгс шөнији позулуур. Мүстәмләкчиэлэрини мотиви Кертин лејтмотиви ешидилар. Кэнд эһалиси горха-горха онун гаршысында баш эјир. Јаллыз Ленини мөғрурчасына дајаныр. Нэ Кертин амансыз бахы- шы, вэ Смитин тэһгири (Ленинини шапкасыны вуруб башындан кэнара атыр) кэнчин мөрд ирадэсини гыра билмир. Бу кичик, кэркени сөһнэ Ленини илэ Кертин тоғушмасыны чанландырыр. Ленини тәһлүкэ гаршысындадыр. Өз сөһркар чазибадарлыгы илэ көзөл Фаннини хөлвөтчэ онларын арасына кирер, ештирасы рөгси илэ Кертин башыны гатыр, фикрини јайыдырыр.

Фыртына сакитлэшир, лакин бу фыртына Ленинини башы үзөриндө һөмишэ гоча билэр.

Үчүнчү шөкил. Кичик оркестр мүгэддәмэси ики хөдөн ибарэтди. Би- ри Кертин, икинчиси эзаблар мөвзусуdur. (бу «Халгын фачиэли талеји» мөвзусу кими балетдө дөфөлөрлэ тэзаһур едир).

Көчөнини гаранлыгы дүзөнликлэрин тәпэли сөтһини бүрүмүшдүр. Ленини өз гәјгысы, фикри вэ хөјалы илэ бураја кәлимишди. Чаван мүәллим бурада чэтинликлэрэ раст кәлмәли олмачадыр. «Ленинини рөгс монологу» букуи- кү һадисэлэрини экс-сөдэси кими сөслэнир. Таныш мелодиялар—каһ Лен- нинини, каһ үмуми рөгс мелодиясы, каһ Кертин темасы, каһ да «Төлөбөлэр маһнысы» учалыр. Бирдөн Ленинини башына агыр ээрбэ ендирирлэр. Вил- чон вэ Смит баш эјиб табе олмајан гарашына ибрэт дәрси вермөк истэјир- лэр. Ленини жер сәрилар. Киминсэ адым сөслэри «сајиши барпа едэнлэри» горхуdur. Онлар гаранлыгыда көрүнмэз олулар. Атэш бөчөјинэ охшар ишылыты көрүнүр. Бу, електрик фанары илэ јолуну ишыгландыран мүлкэдэ- рын гызы Саридир. «Саринини чыхышы вэ монологу» — бу мусигидө Сарини характери, сөрбөстлији, онун кэнчлик эһвали-руһијјэси тэсвир едилер. Бундан сонра тэбни шаيرانэ валсда гызын хөјаларла долу, мө һалы тэбиэ- ти ачылыр. Валс мелодиясы ахычыдыр. Сәлис аһәнк, сөрбөст сүр'эт рөгси хүсусилэ чазибадар едир. Бирдөн гыз һушуну итириб жер сәрилан Ленинини ајағлары алтында көрүр. Оркестрдө мүстәмләкчиэлэрини амансыз лејтмотиви, сонра нифрэт вэ горху мотиви курдајыр. Горху изтирабла өзөз олуиур. Ленинини үзүнү фанарлар ишыгландырыдыга гыз дөһшөт ичиндө керн чөкилар.

«Вали, мән гарајам, Гарајам. Гатил чагырын, мән дөјүн. Сизи ләһнәтэ көлэсиниз». Драматик дуэтдө Саринини һөјөчән вэ изтирабы Ленинини гөзөбли етиразына, ләһнәт вэ нифротинэ гаршы гојулур. Тамамилэ күчдөн дүшөн Ленини жер сәрилар. Сәријэ сәмиһи һиссэләр һаким олу. О, шарфы- ны көтүрүб Ленинини јарасыны баглајыр вэ кедир. Бу заман оркестрдэ эн көзөл лирик мелодиялардан бири ешидилар. Бу, јаранан вэ һәр шөјэ гадиб көлөн мәнһәбәт—јүксөк вэ үли мәнһәбәт мелодиясыдыр.

Бу мəһəббət милан зулма гаршы бир усан-кардыг иди, бу севки ел бир һəгигəтə тəс-диг едирди ки, дəрисини рəнкиндэн асылы олмајага, инсан һəмишə инсандыр... Мəһəб-бət инсана мубаризə етмək гүввəsi бəхш едир.

П. Абраһам.

Биринчи шəкил. Кəнд мейданында мəkтəб. Ушагларын кɵзлəri Ленни-жə зилданмишдир. Оркестр мугдəдмəси арасы кəсимəжөн севинчли һај-күјү тəсвир едир. «Мəkтəб мусигиси» ешидиар. Бəстəкар иччə јуморла дəчəл ушаглары, һər шejлə марагланан јенијетмэлəri чанландырдыр. Будур, бирдэн мустəмлəкəчилəрин кəскин аккордлары мусигијə гарышдыр. «Горху вə нифрəт мөвзусу» сəслəнир. Ағ чəнаб мұəллими өз јанына чагыртдырдыр. Ленни мұкəдəрын евинə кедир.

Гоншу кəнддэн зəнчи мұəллими, Леннинин университет досту Мако өз шакирдлəринин арасында мəkтəбə јахынлашдыр. Мулатлар вə гара ушаглар бир-бирилə көрүшмəжə чан атырлар. Лакин вазиз (дин хадими) мулатлара гаралара гошулмага ичəзə вермир. «Аллаһ ағлары, мулатлары вə гаралары јаратмышдыр. Аллаһын бу ирадəsi онун үчүндүр ки, биз ајры-ајры олаг». Лакин Мако бу нəзəријəјə истəһəзə едир вə ушаглар јенə дə биркə рəгсə башлајырлар.

Ленни пəрт һалда гајдыдыр. Керт мəkтəби багламагы эмир етмишдир. Фикрə далан Ленни əтрафында һеч кəси кɵрмүр. Будур Макоуну охудугу таныш «Тəлəбə маһнысы»ны ешидир. Достлар гучаглашырлар. Бундан сон-ра икиликдə ағ чəнабларла мубаризə асан олачат. Ленни вə Макоуну чəсур мусигининдə онларын достлугу ифадə едилир.

Ленни тək галыр. О, фикирлэрə гəрг олумшудыр. Сари јаваш-јаваш јахынлашдыр. Онаар хејли мүддət эриндə кɵзлəрини бир-бириндэн ајрым-дан бəхышырлар. Əввəлчə һисслəрини бұрузə вермирлэр. Лакин мусиги үрəклəриндə кизди сахламага чалышдыглары һисслəri үзə чыхардыр. Јүк-сəк мəһəббət мотиви əввəлчə сакит, сонра кетдикчə тəсирли сəслəнир. Бу психоложи чəһəтчə олдугча мурəккəб дуэтдир. Ленни оналары бир-бириндэн ајыран учуруму ајдын кɵрүр. О, бүтүн гүввəсини топлајараг Саринин чы-чыб кетмəсини тəлəб едир. Ағ чəнабларын гара нөкəрлəri јашајан бир кəнддə онун нə иши ола билэр. Сари бу тəлəби тəггир һесаб едир вə чəлд гачыб кедир. Мустəмлəкəчилəрин габа мусигиси арузулара долу олан бу кɵзəл мусигини сусадур.

Ленни гызын дəлынча јүзүрүр: о, гызы гəјтармалыдыр. Бу вахт анысы оғлуну ајагаларына дүшүр. Ленни ағ гыза бəхмамалыдыр. Бу мəһəббət бɵјүк мусибət тɵрəдир. Ленни Сарини уиудачагыны анысына вəд едир. Лакин мəһəббət јенилмээдир. Мусигидə јенə мəһəббət мелодијасы учалыр.

Икинчи шəкил. Кертин еви. Гарашын гызлар багда ишлэјирлэр. Јазын үзүчү истисиндэн јорулуб элдэн дүшүдүклəri мусигидə ифадə едилди. Ах-шам чагы оналар эјлэмјəјə башлајырлар. Кертин јахынлашдыгыны көрэн Фанин нə шлээн рəфиглəрини дəјандырдыр.

Гызлар дагылышырлар. Саһибкар Фанинин габагыны кəсир. О, кет-

мəјə имкан тапмыр. Ағанни бəхышлары јирəнчдир. Фанин вə Кертин кич-чик дуети бир тэрəфдэн һейвани еһтирас һисси, дикэр тэрəфдэн ону рəдд ет-мək кими зиддијəтлi мотивлэр үзэриндə гурулмушдур. Фанин Кертин чəјаглы гозлары арасында гуртармак үчүн онун элини дишлэјир. Пирс-лэнэн Керт ону вурмак үчүн элини јухары галдырдыр. Бу ан кəлиб чыхан Сари ону дəјандырдыр. Ата вə гыз кедирлэр.

Хидмэтчи гызлар јенə дə ојнамага башлајырлар. Гуллугчу гызларын үмуни рəгсиндэн, үч гызын варнасијасындан (Шылтаг, Навазилли вə Еһтираслы), кодадан (Ларри вə бүтүн гызлар) ибарət кениш парлаг рəгс давам едир. Бу варнасијалардан һэр бири характер етибарилə мұхтəлиф олан үч гызын конкрет тəсвирдир. Рəгслəрдə Чəнуби Африка халгларын-ын зəнкин мусиги фолклорууну итдөнəсјə гурулушу, сəнчијəви мелодик кушлəр, вəзир-ритмик дүстурлары өз əксини тапмышдыр.

Бүтүн ев хидмэтчилəri кефə гошулмушлар. Мусиги кетдикчə даһа чанлы вə сур'əтли характер кəсб едир. Гызлар шəн, шух бир һалда балыч үзүчү Ларринин башына кечирилди. Тəсадуфэн евдэн чыхан Сари илə рəстлашан Ларри ону эллəri үстүрə көтүрүб рəгсдə фирданмага башлајыр. Мулат хидмэтчисинин һəјəсызлыгындан һиддэтлэнэн Сари балыч үзүчү онун башындан чыхарыб, үзүнə силə вурду. Хидмэтчлэр горхуја дүшүр. Сари өзү дə хəчəлəт чəкир. Гыз мулат кəнчинə эл галдырмышдыр. Ахи, Ленни дə мулатдыр.

Узагдан бизə таныш олан «Китара илə рəгс» мелодијасынын садасы ешидилди. Саринин чошгун мəһəббəти онун мə налы валсында өз ифадəсини тапыр. Биз бу рəгс биринчи пəрдэдə динəмишич. Инди исə рəгс даһа кəркин сəслəнир вə мəһəббəтин тəнтəнəли мөвзусуна чеврилди. Сари он-ларын илк көрүш јери олан дүзəнə кетмəжə чан атыр.

Үчүнчү шəкил. Оркестр мугдəдмəsi Африка дүзəнлијинин мəнзэрə-сини тəсвир едир. Икинчи шəкилдəки илк башлангыч вə мусигинин əсəс-нин тəшкил едирсə дə, руһу етибарилə башга тəсир бурарыч. Үрəксыхчы буркүлү кечдир. Мусигидə һəјчəн дүжуур. Оркестрин илк сəдалары, бу эһвали-руһијəни кəркинлəшдирди. Будур, севки мелодијасы учалыр. Сари севкилисинин јанына кетмəжə тəлəсир.

Ленни дэрин фикирлэрə дəлмүшдир. Ики јол арасында галмыш Лен-ни Сарини көрдүкдə бүтүн гүввəсини топлајараг гачмак, узаглашмак ист-тəјир. Анчар Керт она јанашыб нəвəзизи кɵстəрир, кетмəжə гојмур. Ленни эллəri илə үзүнү өртүр. Нə гэдэр севирсə севсин, ағ гыза бəхмага, онула үнсijјэт багламага һаггы жохдур. Оркестр аста-аста чалыр, јүксək мəһəббə-тин үзмүмү илə ахан вəлєһедичи мелодијасы ешидилди. Үрəклəri фəһт едэн бу мусигини јарпагаларын хышылатысында, шəффаф һавада, тəбиəтин гојнунда дүјүб дэрк едирсөн.

Адажио—мəһəббət һаггында илһамлы симфоник поемадыр. Бəстəкар чошгун истə дады илə гəһрəманларын эмоционал вəзижјетинин эн иччə нөг-тэлəрини мусигидə фөвг'əл'дə һəссəсалыга ифадə едир.

Илк мəһəббət мөвзусу бу адажионун əсəсины тəшкил едир: өз кɵзəл-ди илə ифадəдилји етибарилə адамы һейран едэн əсəс партија фачилəи бојаларла долу мəһəббət мөвзусудур. Балетдə дэфлэрлə ешидилэн јүксək мəһəббət мөвзусу буиунла јанашы кедир. Бу көмəкчи партијадыр. Дуэт бу ики мөвзунун инкишафы үзэриндə гурулмушдур. Əсəс мөвзү мұхтəлиф

шәкилдә дәјишәрәк, каһ јункүл зәриф рәгс, каһ еһтираслы драматик моно-лог характери кәсб едәрәк сүр әтлә инкишаф едир. Тәкрар чалынан мусиги-дә һәр ики мөвзә гүввәтли оркестрин ифасында тәнтәнәли мәһәббәт һимни кими гулағларда чинкилдәјир.

Ленни башыны Саринин диэи үстүнә гојуб ширин хәјәлләра гәрг олу-р. Шаирәнә ләј-ләј мусигисиндә инчә бир нәвазиш вар. Дүзәнә көмәжә чыхаш Мако бураја кәлир. Соңра «күт» кәскин иһтеһәа маршы алтында сәрхөш Вилчон вә Смит аддымлајыр. Мако онларын диггәтини Ленни вә Саридән ајырараг, амансыз зәрбәләри өз өһдәсинә көтүрүр. Макоңу дөјүрләр. О, ағ чәнабалара лә һәт вә нифрәт јәгдгырыр.

Оркестрдә горху вә нифрәт сәдалары учалыр. Ленни вә Сари миннәт-дарлыгла Макоја әл верирләр. Достлуғ дүјүрлары кәңчләрин вә кечә кө-рүшүнү мөһкәмләндирир.

Үчүнчү пәрдә. Мүбаризә

Мулат кәңчин ағ гызы азад сүрәтдә сөвмәси өз онларын сөвкисини һеч кәсин чинајәт сәј-мәмәси уғрунда мүбаризә един. Сиз бунула өз хаалгыңызә хидмәт етмиш оларсыңыз.

А. Абраһамс.

Биринчи шәкил. Оркестр курлајыр. Марш бәјрамсајағы сәңгинир. Ағлар плакат апарырлар. Бу плакатын үстүндә күләр үзүл бир зәлчинин шәкли вар. Фәһлә гүввәси кими сәфәрбәрлијә алынанлар шәһәрә кәлмиш-ләр. Онларын јола салынмасыны хаал бәјрам кими гејд едир.

Кешиш сәһнә (сәфәрбәрлик сәһнәси) бир нечә нөмрәдән ибарәт чағы-рыш маршы, мулатларын рәгси вә гараларын рәгсиндән ибарәтдир.

Мулатларын вә гараларын рәгсләри фольклор нүмунәләринә јакындыр. Ритм бојалары кәскин сүрәтдә гүввәтләнән, дәфәләрлә тәкрар олунаң бу рәгсләр кичик мелодиялар үзәриндә бәстәләнишдир. Онлар һипноз тә-сири ојадыр, кизли тәбии гүввә кими сәсләнир.

Фәһләләри сәфәрбәрлијә алаңлар мулатлар вә гаралар арасында бирчә јорған үстүндә дүшмәнчилик тохумлары сәпирләр. Онларын арасында мү-бәһисә, чакнашма дүшүр.

Мако вә Ленни адамларын башына ағыл гојмага чалышырлар. Анчаг буна мүвәффәг олурулар. Артыг мүстәмләкәчиләрин гызышдырдығы ғыр-гынын гурбаны олан ики чәсәд јерә сәриллишдир. Горху вә нифрәт мусиги-си аһәстә сәсләнир. Лакин бу мусигидә кизли бир гәзәб вә етираз дүјулу-р.

Икинчи шәкил. Дүзәналкдә туфан гопур, мусиги кәркин сәсләнир. Тәс-вири вә психоложи әһвали-руһијә, арабир көј курултусу, горху вә нифрәт нидаалары мусигидә әкс олуңур. Шиддәтләнән тәбии фәләкәт сөвнәләрин чөшгүн һисләри илә бир сәсләнир. Онлар бурадан гачмаг, инсан ләјагәти дәрнини рәнки илә мүйәјән едилән бу богучу чәһәниәмдән гуртармаг фик-ринә дүшмүшләр.

Ленни бөјүк сәбирсизликә Сарини көзләјир. Гыз кәлир. Инди һеч бир гүввә онлары бир-бириндән ајыра билмәз. Мүстәмләкәчиләрин кәскин аккордлары сөвки мелодиясына хәләл кәтирир. Бир даһа кәскин аккорд-лар ешидилир. Көзләниәмдән Керт орталыга чыхыр. О, өз гызындан үз

дөндәрир вә она силә вурур. Саринин гәлбиндә атасына вә үмумијјәтлә мүстәмләкәчиләрә гаршы нифрәт һисси ојаныр. Бәстәкар Саринин бу вәзи-јәтини мулатларын нифрәт долу горхусу илә тәрәннүм едир. Ленни илә Керт арасында мүбаризә гызышыр. Бураја кәлиб чыхан Фаннинин ишә гарышмасы Леннини хилас едир. Бу гыз алачг саһибкар Керти бычагла олдурур. Вәһишләшән ағлар Вилчон вә Смити чағырыб бир-бирини сөвән ики кәңчи дөрд бир тәрәфдән аралыга алырлар. Ленини вә Сарини алов-ланан тонгала тәтирләр. Онларын јаныб мәһв олмасы дөгигәләриндә оркестр кур сәсләнир, тәбиәт өзү матәм тутуб онларын һалына ағлајыр. Фәчилизи мәһәббәт мөвзәусу гүввәтли вә кур сәсләнир. Бу мусиги зоракылыга гаршы нифрәт ојадыр. Сари вә Ленни мәһв олурулар. Лакин онларын мәһәббәти өлүмдән дә гүдрәтландир. Јүксәк сөвкинни лирик мелодиясы оркестрдә аһәстә-аһәстә ешидилир.

Үчүнчү шәкил. Кәндә тонгал аловларың. Адамлар дөврәјә алынмыш-лар. Ленинин анасы јердә голларыны ачыб оғунун үст паалтарыны дөшү-нә басмышдыр. Оркестрин матәм мусигисиндә дәрин гәм вә гүссә дүјулу-р...

Кур мусиги аләтләринин фонунда шикајәтедичи мелодия һәзин нәлә, хаалгын көз јашы вә кәдәри тә сирини ојадыр. Ваиз аллаһа ибадәт етмәјә чағырыр вә хаал итаәткар бир һалда диз чөкүр. Мако өз күчүл вә вугарлы сымасы илә көрүнүр. «Тәләбә маһнысы» учалыр. Лакин бу маһны өз әввәк-ки никбин руһуну итирмишдир. Мако матәм сахлајан адамлаара мүрачигәт едир: «Гој инсанлаара сәадәт кәтирән вә бунун уғрунда мүбаризә едәрәк һәләк оланлары јадда сахласыңлар... Онлар севирдиляр... Будур, онларын күнаһы... Ваиз, диз чөкмәк, аллаһа јалвармаг аздыр... Фәалијјәт кәстәрмәк ләзымдыр. Вах, чыхыш јолу будур». Мако мүбаризәјә чағырыр. Мусигидә кин вә гәзәб мелодиясы башланыр вә тәдричән кешишләнир. Шиддәтли, гәһрәманлыг јүрүшү мелодиясында интонасија етибарилә дүзәнләр мелодиясындан доған амансызлыг вар. Бу мелодия тәдричән кешишләнир, гүв-вәтләнир, јүксәлир, бөјүк гүввә илә сәсләнир. Мулатлар вә гаралар әл-әлә вериб хаалгын хошбәхтлији уғрунда муларизәјә кедирләр. Неч бир гүввә бу күчүл ахыны дајандырмага гадир дејилдир.

Гара Гарајевин һәр ики балети истәр өлкәмиздә, истәрәсә онун хари-чиндә бөјүк шөһрәт газанмышдыр. Бу балетләрдән һәр биринин сәһнә тә-чәссүмүндә онлары илк дәфә тамашаја гојан театрларын хидмәти бөјүкдүр.

«Једди көзәл» балетини М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театрында балетмейстер П. Гусев тамашаја гојмушдур; үмуми мәсләһәт вә ајры-ајры рәгсләрин гурулушу Г. Алмасзадәниндир. Тамаша дирижор К. Абдуллајев тәрәфиндән һазырланмыш, онун рәнка-рәнк бәдин тәртибатыны рәссам Ф. Гусак вә Ә. Алмасзадә вермишләр. Тамашада Ајишо ролунда Г. Алмасзадә вә Л. Вәкилова јүксәк ифачылыг мәһарәти кәстәрмишләр. Бәһрамын психоложи чәһәтдән мүрәккәб ролунда Ј. Кузнетсов вә К. Баташов мүвәффәгијјәтлә чыхыш етмишләр; К. Баташов ејни заманда Мәнзәрин парлаг, икид образыны јаратмышдыр. А. Урантсе-вин јаратдығы Вәзир образы јадда галыр. Једди көзәлин тәбии образлары-нын Л. Хороманскаја (Һинд көзәли), Е. Зелмановскаја (Бизанс көзәли) Т.

Яковлева (Славян көзәли), М. Јелозова (Чин көзәли) вә Р. Ахундова (Көзәлләр көзәли), В. Рыжова (Мәҗриб көзәли) чанландырырлар.

«Једди көзәл» тамашасы Азәрбајҗанын мусиги һәјәтиндә бөјүк һадисә оладу. Јерли вә мәркәзә мәтбуатдакы сәјсәз-һесабыз рәјләр буну сүбүт едир.

1953-чү илин нојабрында «Једди көзәл» балетини П. Гусев Ленинград Дөвләт Маалы Опера вә Балет Театрында (рәссам С. Вирсаладзе, дирижор Е. Грикуров) мұвәффәғијјәтлә тамашаја гојмушдур. 1954-чү илдә «Једди көзәл» Саратовада, Авовда, сонра Дашкәндә, Кузбышевдә, Кијевдә, Новосибирскиндә тамашаја гојумушдур. «Једди көзәл» Чехословакијада да көстәрилмишдир. 1959-чү илдә Сметана адына Прага миалы театрында илк тамашасы олумушдур.

1959-чү илин март ајында Бақыда балетини јени мусиги-сәһнә редакциясынын тамашасы бөјүк мұвәффәғијјәтлә кечмишдир. Әввәлләрдә олдугу кими, балетини гурулушчу балетмејстери јенә дә П. Гусев иди. Јени гурулушда тамашанын бәдин тәртибаты рәссам В. Доррердир. Тамашанын мусиги рәһбәри Нијази иди. Әсас партијаларда Л. Вәкилова вә Р. Ахундова (Ајишә), К. Баташов вә М. Мәмәдов (Мәнзәр), Н. Крәсовски (Бәһрам), М. Ахундов вә А. Урантсев (Вәзир), Р. Ахундова (Көзәлләр көзәли), Р. Измајлова (Һинд көзәли), Е. Алмазова (Бизанс көзәли), Ј. Бутунина (Харәзм көзәли), Т. Јаковлева (Славян көзәли), Л. Јегорова (Чин көзәли) чыхыш етмишләр.

1969-чү илдә балетини сонунчу редакция тамашасын П. Гусев (балетмејстер), В. Плахова вә Н. Кириллова (рәссамлар), Р. Абдуллајев (дирижор) тәртиб етмишләр. Ајишә ролуну Т. Ширәлијева мұвәффәғијјәтлә ојнамышды. Мәнзәр ролунда М. Мәмәдов вә Д. Һачыјев, Бәһрам ролунда—М. Гавриков вә В. Плетијов, Вәзир ролунда—К. Баташов чыхыш етмишләр. Једди көзәлләрин образларыны Т. Мәмәдова (Һинд көзәли), Ј. Оликишизидә (Бизанс көзәли), Н. Муравјова (Харәзм көзәли), Ч. Бабајева (Славян көзәли), Л. Павли (Мәҗриб көзәли), Л. Јегорова (Чин көзәли), Р. Ахундова вә Р. Измајлова (Көзәлләр көзәли) јаратмышлар.

Һәмни редакцияда балет 1969-чү илдә Парисдә балет сәнотинин бејнаһлағ фестивалында көстәрилмишдир.

«Илдырымлы јолларда» балетинин јаранмасында С. М. Киров адына Ленинград Дөвләт Академик Опера вә Балет Театрынын хидмәти бөјүкдур. Балетини гурулушчу балетмејстери К. Серкејев, дирижору Е. Грикуров, рәссамы В. Доррердир. Әсас партијаларда Н. Дудинскаја вә О. Моисејева (Сари), К. Серкејев вә П. Брегвадзе (Ленни), И. Белски вә В. Фидлер (Мако) чыхыш етмишләр.

Бир ил сонра «Илдырымлы јолларда» балети ССРИ Бөјүк Театрында ејни гурулуш вә бәдин тәртибатда (дирижор Ј. Светлановдур) тамашаја гојумушдур.

1960-чы илин нојабр ајында бакылылар да «Илдырымлы јолларда» балети илә таныш одулар. Бу балетини М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Академик Опера вә Балет Театрында тамашаја гојумасы (гурулуш К. Серкејевиндир, бәдин тәртибат В. Доррериндир, мусиги рәһбәри дирижор Нијазидир) республиканын мөдәни һәјәтиндә көркәмли һадисә оладу.

Балетдә Л. Вәкилова Саринин фусункар образыны јаратды. М. Мәмәдов Ленин ролунда мұвәффәғијјәтлә чыхыш етди. Мако ролунда К. Баташов тамашачыларын рәғбәтини газанды. М. Јелиозова Ленинини анасынын тәсирли образыны јаратды, Р. Ахундова вә Р. Измајлова Фанны ролунда истә дадаларыны нумажыш етдиридиләр.

«Илдырымлы јолларда» балети Совет Иттифагынын бир чох шәһәрләриндә (Газан, Минск, Кијев, Донецк, Уфа, Петрозаводск, Таллин, Кишинјов, Дүшәнбә, Фрунзе) бөјүк мұвәффәғијјәт газаныр. «Илдырымлы јолларда» харичи өлкәләрдән Болгарыстанда (Варна), Чехословакијада (Брно, Братислава), Румынијада (Бухарест) тамашаја гојумушдур.

1963-чү илин февралында Ленинград Маалы Опера вә Балет Театрынын Бирләшмиш Әрәб Республикасында гастролу кунләриндә балет Таһирәдә мұвәффәғијјәтлә көстәрилмишдир.

Идејада гүвәтли, дәрин мәзууну, сәнәткарлығ чәһәтдән тәкмил олан бу көркәмли әсәри үчүн Гара Гарајев 1967-чи илдә јүксәк мұкафата—Ленин мұкафатына лајиг көрүлмүшдур.

1974-чү илин октябр ајында М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Академик Опера вә Балет Театрында «Илдырымлы јолларда» балети јени мусиги-хореографик гурулушда сәһнәја гојуду. Јени гурулуш балетмејстерлә—Р. Ахундова вә М. Мәмәдов, рәссам Б. Мессерер вә дирижор Р. Абдуллајев һазырлашмышлар¹.

Г. Гарајевин парлаг мусигиси, онун лирик ифәси балетмејстерләри јүксәк романтик характер дашыјан, ичтима мотивләри күчлү олан бир тамаша һазырламаја руһландыдыр. Гурулушчулары һөвәсләндиран ән чох мусигидә олан шаирәнә үмумиләшдирмәләр иди ки, бу да мұасир рәғс сәнәтини мұәјјәнләшдирән әсас амилләрдир.

Тамашанын јени хореографик һәли әввәлки гурулушдан фәргли оларағ һадисәләри тамамилә башга мусиги-хореографик жанрында ифадә едир.

Фарди дәишкәнкәләр әввәлчә әсәрин сюжетиндә өзүнү көстәрди. Әсәрдәки «изаһедичи» пантомимләр, мәшһәт тәфәрруаты көтүрүлүмүш, әвәзиндә јени мөвзулар, јени мотивләр, јени хореографик эпизодлар эләвә едилмишдир. Јени вәзижәтләр исә мусигинин руһна даһа јакын, даһа үзгүндур. Јени сәһнә һәлиндә һеч бир шәј гарашын Ленини вә ағ гыз Сарини мәнһәббәт хәтгиндән јайндырмыр. Мәлүм олдугу кими бу мәнһәббәт бәстәкар тәрәфиндән инсан шәхсијјәтнин азадлыгы, онун ирг сјаәсетчиләрини әнчирләрини гырмағ рәмзи кими шәрһ едилди.

Әввәлки тамашаларда пантомима шәкиндә верилән бүтүн фрагментләр инди рәғс васитәсилә һәлл олумушдур. Балетмејстерләрини шаирәнә ичтимаи фәһнә кестәрмәк нијјәти мусигидәки симфонизм принципләрини даһа парлаг, даһа габарығ үзә чыхарыр. Балетини әсас мөвзусу рәғсләрин ахычылыгында, кәркин инкишафында, хореографик һәркәтдә ачылар. Тамашанын хореографиясында классик формалар мұасир балет лексикасы илә, индәли рәғсләрин ајры-ајры элементләри илә үзвү сурәтдә бирләшир.

Рәссам Б. Мессерерини иши чох маралдыдыр. О, тамашаны рәмзи шәкилдә һәлл етмишдир. Һағсызлығ вә зүлм дүнјасы үзәриндә инсанларын

¹ Һәмни гурулушда балет Р. Ахундова вә М. Мәмәдов тәрәфиндән Новосибирск театрынын сәһнесиндә дә тамашаја гојумушдур.

башлары үстә көрүнән ики сәма парчасы рәссамын фикринчә, јекәнә һәјат пәнчәрәсидир. Гәһрәманларын севкиси, онларын ишыгы, хошбәхтлик арзулары да һәмин ики сәма парчасына бәнзәјир.

Балетин јени гурулушунда бир нечә көзәл ифачыдыг усталыгыны нүмајиш етдирән актјор ишини гејд етмәк ләзимдыр. Бунлардан ән мараглысы В. Плетјовун Керт ролуну, И. Бабајеванын Сари ролуну, Т. Ширәлијеванын Фанин ролуну вә һәмчинин Р. Григорјанын Ленин ролунун ифә етмәсидир. Онларын јаратдыгы сурәтләр инандырычы вә чох тә сирлидир.

Балетин јени мусиги-сәһнә редаксиясы һаггында Гара Гарајев белә демишдир:

«Тамашанын бүтүн компонентләри — мусиги, декорлар, хореография — бүтөв, јекдил, бәдиш образ јаратмышдыр, бу образ бөјүк бир рәмзә чеврилмишдир.

Гәһрәманлар һәлак олуларса да, лакин онларын өлүмү Р. Ахундова М. Мәмәдов тәрәфиндән шаيرانә метафора кими чанландырылдыр. Кечмиш «лај-лај» мусигиси оркестрдә сәсләнәркән севкидиләр санки онлары мұһафизә едән инсанларын әлләри үстә галдырылмыш һалда рәгс едирләр. Бу лај-лај — нәлә мусигисинин сонунда Ленин вә Саринин фигураларынын бир-биринә јахынлашдырылмасы онларын тәлејинин, һәмчинин халгларынын бирләшмәси символуна чеврилир».

AZ 154 303